

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

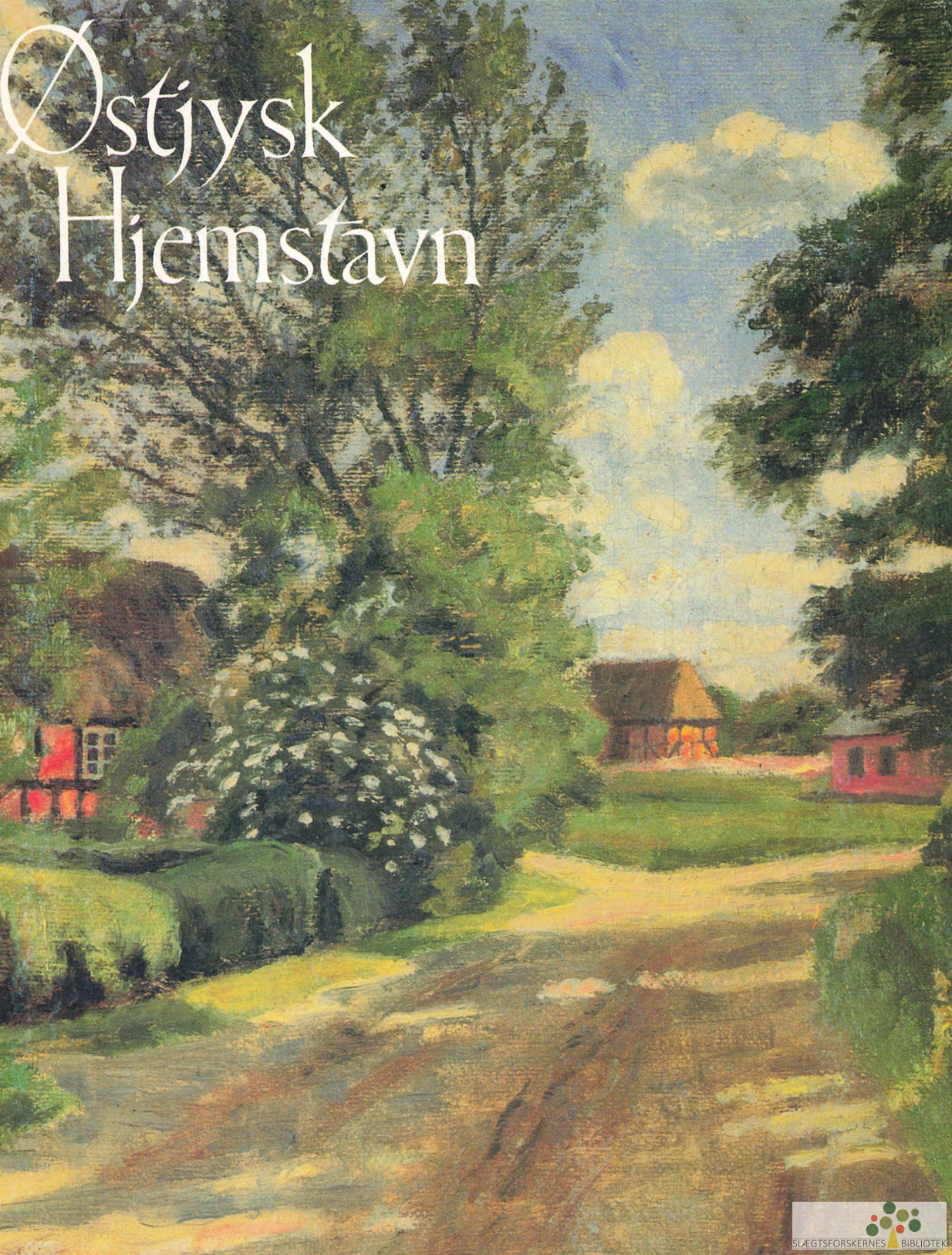
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Østjysk Hjemstavn

ØSTJYSK HJEMSTAVN

56. ÅRGANG

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING

1991

UDGIVET MED TILSKUD FRA:

Alm Brand af 1792

Den Danske Bank

Hørning Kommune

Nykredit

Ry Kommune

Tipsmidlerne/Kulturministeriet

Unibank

Bikuben

Århus Kommune

Sats og tryk: Ry Bogtrykkeri A/S, 8680 Ry.

Omslagsbillede: Bygade i Toustrup før vejoplægningen 1942.
Malet af H.E. Jensen.

Årbogens forfattere er alene ansvarlige for deres bidrag.

ISSN 0108-3570

FORORD

Som det ses, har Østjysk Hjemstavnsforenings årbog skiftet redaktør. Overlærer, redaktør J.S. Thomsen har gennem adskillige år forestået arbejdet med årbogen på forbilledlig måde. Det er mit håb, at årbogens indhold fremover til være på samme høje stade som anlagt af J.S. Thomsen. På virkelig eminent vis har han klaret det redaktionelle arbejde. Der er under alle forhold noget at leve op til.

Jeg vil meget gerne rette en meget stor tak til J.S. Thomsen for hjælpsomhed og imødekommenhed. Jeg har i rigt mål kunnet trække på hans store ekspertise ved tilrettelæggelsen og udgivelsen af denne årbog.

Ligeledes en varm tak til bestyrelsen for et fint oplæg til godt samarbejde.

Det er at håbe, at læserne vil få stort udbytte af de læseværdige, vægtige, lokalhistoriske artikler – vi kommer vidt omkring, og emnerne er varierede, hvad læserne vil kunne overbevise sig om.

I det følgende vil jeg fremkomme med en kort præsentation af årbogens indhold.

Årbogens første artikel omhandler Grundfør Vandmølle. Indledningsvis præsenteres vi for de to hovedtyper af vandmøller og deres effektivitet. Selvfølgelig nævnes også Vejerslev-møllen og hulpiberen ved Toustrup. En udførlig og oplysende artikel.

Kongelig Majestæts Gæstegård i Nim er

REDAKTION

Redaktionssekretær *Leif Rasmussen*

Overlærer *Jens Holmberg Kristensen*,
ansvarshavende.

Sv. Nørregaard Hansens bidrag. Den kongelige gårds historie lægges frem for læserne – vi er med helt tilbage fra 1578. Et spændende og fyldestgørende bidrag.

Jens Ingvordsen beskæftiger sig særdeles indgående med albertavlen i Østbirk kirke. Denne albertavle hørte egentlig til i Ring kloster, hvad der meldes via en nu forsvundet indskrift. Den grundige gennemgang er ledsaget af udmærkede illustrationer.

Lærer Jens Andersen, der havde sin manddomsgerning i Tranbjerg, får ristet en minderune af et oldebarn – Asta Rasmussen. Vi stifter bekendtskab med en lærer, som var med i meget andet end det at undervise. Han var en personlighed, der stod respekt om.

Mange af denne årbogs læsere er stødt på navnet H.E. Jensen – læreren, der også til fulde kunne tegne og male. Hans datter – Estrid Wilhelms – tager os med på en byvandring i Toustrup – hendes barndoms by, hvor vi præsenteres for byens folk. Gedigen landsbyhistorie.

Bibliotekar Harald Sørensen har i årbogen en nyttig redegørelse - "Af Odder Biblioteks historie". Vi er i bogens verden. Bibliotekets mål udtrykkes tilsidst (citater): At sørge for den rette bog til den rette m/k i det rette øjeblik.

Frihedskæmperen og ridderen, Niels Ebbesen, mindes i artiklen "Niels Ebbesen og Mindet ved Skanderborg". Lissi Scheel-Thomsen beretter om en sammenkomst ved "Mindet" d. 2. nov. 1990 – foranstaltet af "Niels Ebbesens venner".

Sluttelig får vi i artikelrækken et indblik i Skanderup birks tingbøger fra 1662 til 1665. Kirstin Nørgaard Pedersen har nær-

læst de to ældste tingbøger og beretter for os om tildragelser på godt og ondt i de år. Fortidens stemme i et ret vanskeligt tilgængeligt sprog.

Må også denne årbog blive læst med interesse.

Jens Holmberg Kristensen

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING BESTYRELSE

Forretningsudvalg:

*Formand: Fru Karen Margrethe Sørensen,
Ormslevvej 432, 8260 Viby J.*

*Næstformand: Assurandør N.P. Boye-Nielsen,
Sandbygaard, 8382 Hinnerup.*

*Kasserer: Gårdejer Ejnar Pedersen,
Søbyvej 37, Gylling, 8300 Odder.*

*Sekretær: Gårdejer P. Holm Jensen,
Elstedvej 75, Terp, 8520 Lystrup.*

*Smedemester Søren Bach,
Emborgvej 3, Rye, 8680 Ry.*

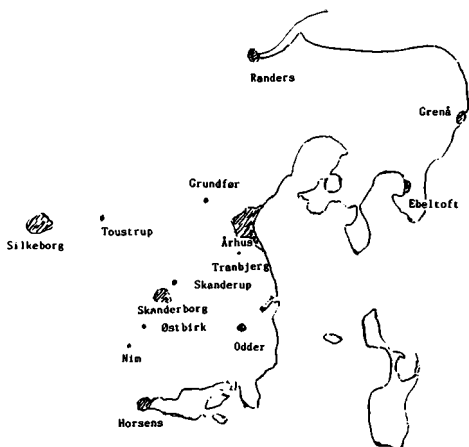
Øvrige medlemmer:

*Lærere Niels Bertelsen, Ryomgaard
El-installatør Ove Kjær, Riisskov
Direktør Bent Knie-Andersen, Charlottenlund
Museumsinsp., dr. phil. Erna Lorenzen, Århus
Museumsinsp. H.J. Madsen, Mundelstrup
Fru Johanne Methling, Odder
Arkivleder Jonna Abild Nielsen, Riisskov
Lærer Herman Rasmussen, Sabro
Civilingeniør Ole Friis Sørensen, Adsløv*

Æresmedlemmer:

*Museumsinsp., dr. phil. Erna Lorenzen, Århus
Godsejer Erik Kjær, Ristrup Hovedgaard*

her skete det...

INDHOLDSFORTEGNELSE

Forord.....	3	Skanderup Birks Tingbøger	98
Oversigtskort, indholdsfortegnelse	5	<i>af Kirstin Nørgaard Pedersen.</i>	
Forfattere	7	LITTERATUR OM ØSTJYLLAND.....	103
Udgravning af Grundfør vandmølle.....	9	<i>af Kjeld Elkjær.</i>	
<i>af Anne Bloch Jørgensen.</i>		LOKALHISTORISKE ARKIVER:	
Kgl. Majestæts gæstegård i Nim	17	Lokalhistorisk arkiv for	
<i>af Sv. Nørregaard Hansen.</i>		Borum og Lyngby sogne	108
Altertavlen i Østbirk kirke.....	37	<i>af Peter Poulsen.</i>	
Lærer Jens Andersen	58	Hadsten kommunes lokalhistoriske	
<i>af Asta Rasmussen.</i>		arkiv og samlinger.....	109
En landsby i mellemkrigstiden.....	67	<i>af Harry Simonsen.</i>	
<i>af Estrid Wilhelms.</i>		Hinnerup Egnarkiv.....	110
Odder Biblioteks historie	87	<i>af Aage Schøler.</i>	
<i>af Harald Sørensen.</i>		Molsbibliotekets lokalhistoriske arkiv	110
Niels Ebbesen og "Mindet"		<i>af Carl A. Laursen.</i>	
ved Skanderborg	96	Nørhald Egnarkiv	112
<i>af Lissi F. Scheel-Thomsen.</i>		<i>af Peter Østergaard.</i>	
		Purhus lokalarkiv	113
		<i>af Jytte Nielsen.</i>	
		Rosenholm Egnarkiv.....	114
		<i>af Søren Sloth Carlsen.</i>	
		Solbjerg Egnarkiv.....	114
		<i>af Emmy Domino.</i>	
		Sønderhald Egnarkiv	115
		<i>af Vibeke Nielsen.</i>	
		Vejlby-Riisskov lokalhistoriske samling	116
		<i>af Jonna Abild Nielsen.</i>	
		MUSEER:	
		Clausholm	118
		<i>af Henrik Berner.</i>	

Dansk landbrugsmuseum, Gl. Estrup 119 <i>af Svend Nielsen.</i>	Skanderborg Museum 124 <i>af Herbert Madsen.</i>
Djurslands Museum, Dansk Fiskerimuseum 120 <i>af Bjarne Flou.</i>	Bog anmeldelser: 127
Gammel Estrup, Jyllands herregårdsmuseum 121 <i>af Vibeke Nielsen.</i>	Østjysk Hjemstavnsforening 129 <i>af Karen Margrethe Sørensen.</i>
Silkeborg Museum 122 <i>af Keld Dalsgaard Larsen.</i>	Personregister 131
	Stedregister 134

FORFATTERE

Kjeld Elkjær, født 1916 i Århus, bibliotekar og lokalhistoriker, leder af Århus Kommunes Bibliotekers Lokalhistoriske Samling 1948-1986, har skrevet litteraturoversigter i Østjysk Hjemstavn siden 1973.

Svend Nørregaard Hansen, født i Ørup, opvokset i Attrup, begge i Rosmus sogn. I mejerilære 1929. Efter 43 år som mejerist og mælkehandler nu fra 1972 ved Horsens museum. Foruden slægts- og lokalhistorie særlig interesseret i den historiske topografi, specielt i de gamle vejes forløb.

Jens Ingvordsen, født 1952 i Grindsted, cand. mag. i middelalder-arkæologi 1987, ekstern lektorvikar og undervisningsassistent ved Afd. f. middelalder-arkæologi v. Århus Universitet 1987-88, vikarierende museumsinspektør ved Skanderborg Museum. Specielt interesseret i middelalderens klostervæsen.

Anne Bloch Jørgensen, cand. mag. i forhistorisk og middelalderarkæologi, født 1955, har været med til udgravning af jernalderlandsbyer og vandmøller for Silkeborg Museum og Forhistorisk Museum "Moesgaard". Har skrevet speciale om drejekværne fra jernalder og vikingetid og har siden 1989 ledet en række eksperimenter med jernalderdrejekværne på Historisk Arkæologisk Forsøgscenter i Lejre samt skrevet artikler om emnet.

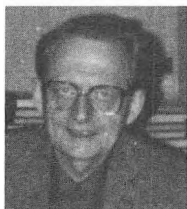
Kirstin Nørgaard Pedersen, født 1929. Uddannet som tegner på Kunsthåndværkerskolen i København, senere suppleret med grafikkursus på Århus Kunstakademi. Har boet de sidste 20 år syd for Århus. Har dyrket slægtsforskning i ca. 8 år, autodidakt.

Asta Rasmussen, født 1921 i Kongsvang ved Århus og har i knap 45 år været beskæftiget ved kontorarbejde, hovedsageligt bogholderi, er nu folkepensionist.

Lissi F. Scheel-Thomsen, født i Randers, forfatter af noveller, artikler, tidsbilleder, hverdagsfortællinger, julefortællinger, er oplæser og har komponeret en del melodier. Dygtiggjort gennem højskoleophold og en række kurser på forskellige områder. Medlem af "Danmarkssamfundet" og "Dansk forfatterforening", fast bopæl i Randers.

Harald Sørensen, født 1919 i Holstebro, eksamen fra Statens Biblioteksskole 1944, ansat ved Silkeborg Bibliotek 1944-1947, ledende bibliotekar ved Odder Bibliotek 1948-1984.

Estrid Wilhelms, f. Jensen, født i Vellev og opvokset i Toustrup byskole, været på ungdomsskole og højskole. Uddannet sygeplejerske 1946-49 på Århus Kommunehospital, ansat på Psykiatrisk Hospital 1952-82, derefter pensioneret. Har siden frekventeret voksenundervisningen på V.U.C. i Århus og samtidig arbejdet med slægtsforskning.

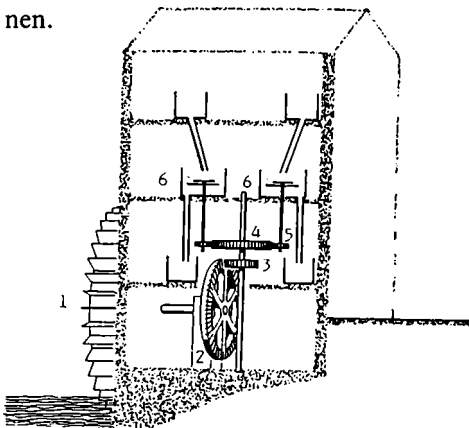
Udgravning af Grundfør Vandmølle

Anne Bloch Jørgensen

Indledning

De første vandmøller opstod i Middelhavsområdet nogle hundrede år før Kristi fødsel og er beskrevet af arkitekten og ingeniøren Vitruvius i værket: *De Architectura* fra 40-10 f. Kr.

Der skelnes mellem to hovedtyper af vandmøller. Der er vandmøller, hvor hjulet drejer *vertikalt*, og som ved hjælp af gear kan overføre kraften til den horisontalt liggende øverste møllesten. Den anden type er vandmøller med *horisontalt* drejende hjul (ofte kaldet skvatmøller). Disse er uden gear, og kraften overføres direkte til kværnen.

Skematiseret vandmølle med vertikal hjul.
1. Vandhjul. 2. Gravhjul. 3. Kromdrev. 4. Stjernhjul. 5. Drev. 6. Melkværn.
(Efter N. Lassons 1975/O. Hyldtoft 1987).

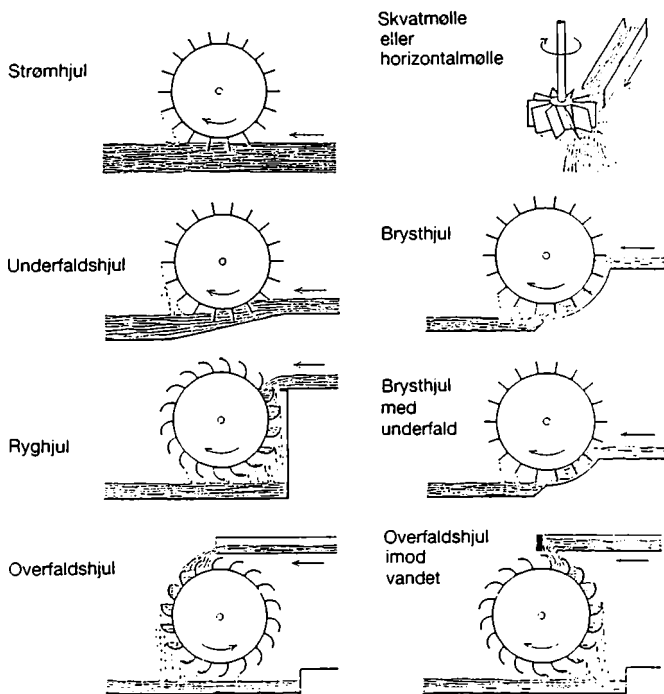

Horisontal vandmølle. (Efter T.S. Reynold, 1983)

Vandmøller med vertikalhjul kan igen opdeles i flere forskellige typer, betegnet efter hvor vandet løber ind i forhold til møllehjulet. *Strømhjul* placeres i et strømmende vandløb uden nogen form for opstemning. *Underfaldshjul*, *brysthjul*, *ryghjul*, *overfaldshjul* forudsætter alle en opstemning i vandløbet under en eller anden form.

Det mindst effektive er strømhjulet, da der her kun udnyttes stødeffekten i vandet. Jo højere fald, der kan dannes, desto bedre udnyttes vandets faldkraft. Ved overfaldshjul regner man normalt med en udnyttelsesgrad på 60-80 pct. af vandets energi, mod 20-30 pct. ved underfaldshjul.

Den seneste forskning har påvist, at vandmøller dukker op herhjemme antagelig engang i løbet af den senere del af vikin-

Vandmølletyper. (Efter N. Lassons 1975/O. Hyldtoft 1987)

getiden, samt at det er typen med vertikalt hjul, som har været udbredt. Vandmøllerne afløste drejekværnene til kornformaling og lettede derved den daglige byrde med denne proces. – Man siger, at en vandmølle kan udføre 100 mands arbejde.

Fra og med begyndelsen af 1100-årene ses vandmøller omtalt i de skriftlige kilder herhjemme, f.eks. Maglemølle i Næstved.

I de senere år har Silkeborg Museum totaludgravet to vandmølleanlæg. Vejerslevmøllen er dateret ved hjælp af dendrokronologi fra 1175 frem til 1230. “Hulpiberen”, beliggende ved Tovstrup, daterer sig fra engang i 1100-tallet og frem til begyndelsen af 1600-tallet. Disse to er veldokumenterede og totalt udgravede, og tolkningen af dem samt museets yderligere forskning

på området er en vigtig basis for den videre behandling af emnet.

I løbet af middelalderen og nyere tid sker der en udvikling og effektivisering af mølleteknologien. F.eks. gøres møllehjulene bredere, brystfalds- og overfaldshjul bliver almindelige, og under indflydelse fra vindmøllerne, der dukker op omkring 1200, introduceres stjernehjulet – et tandhjul, der giver mulighed for at sætte flere kværne på samme vandhjul.

Der er samtidig dokumentation for, at møllerne anvendes til meget andet end kornkværning, f.eks. også til tøjvaskning, til udhærdning af kobber og jern, til krudtmaling og til papirfremstilling.

Den næste teknologiske nyskabelse på mølleområdet er turbiner. De vinder lang-

somt indpas omkring midten af 1800-tallet, først ved store industrielle anlæg, senere også ved mindre møller. Turbiner udnytter vandkraften effektivt og stabilt, hvilket også gør dem velegnede til elproduktion. En anden sen teknologisk nyskabelse er overgangen fra møllesten til stålvalser til selve kornformalingen.

Udgravningen af vandmøllen ved Grundfør

I efteråret 1990 indløb der besked til Forhistorisk Museum på Moesgård fra Århus

Amtskommunes Landskabskontor, at man ved et igangværende reguleringsarbejde af Lilleåen ved Grundfør Mølle var stødt på talrige træpæle fra en gammel vandmølle. Efter en besigtigelse af stedet blev anlægsarbejdet midlertidigt stoppet, så der kunne gennemføres en arkæologisk undersøgelse af mølleanlægget.

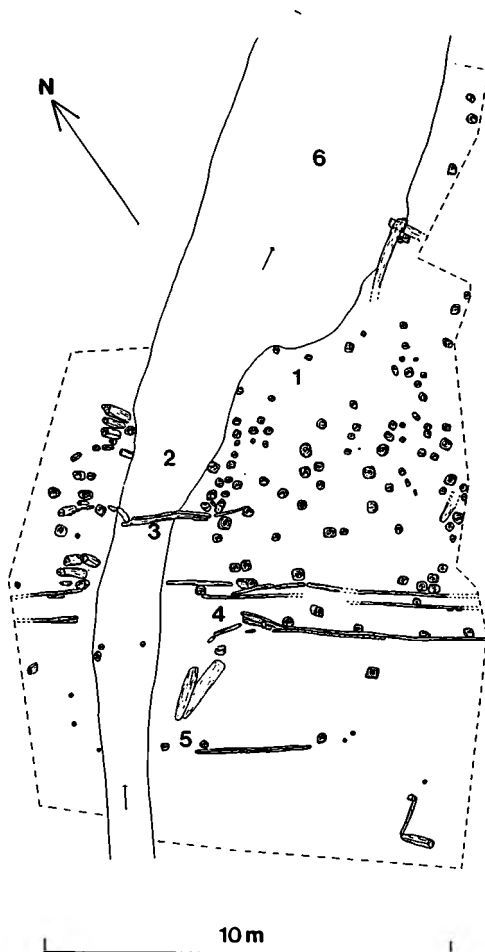
Resterne af den gamle vandmølle var koncentreret omkring en mindre holm på Lilleåens østlige bred, d.v.s. på den modsatte side af åen, end hvor Grundfør Møllens yngste udgave lå indtil fornylig. De moderne betonanlæg fra møllens yngre tid

Til højre i billedet, vest for Lilleåen, ses den yngste møllebygning ved Grundfør Mølle, opført o. 1912. Til venstre i billedet ses holmen, hvor Forhistorisk Museum udgravede 1700-tals vandmøllen. Billedet er taget fra vejbroen over Lilleåen.

havde i nogen grad forstyrret det gamle vandmølleanlæg.

Udgravningen foregik således, at en gravemaskine først afgravede mølleholmens øvre del bestående af tætpackede, store sten nogenlunde til topniveauet for de be-

Oversigtsplan over den udgravede vandmølle ved Grundfør, som anlagdes o. 1700.

1. Pilotering for møllebygning. 2. Den træflankerede møllerende. 3. Spunsvæg. 4. Mølledæmning. 5. Trævæg, antagelig tilhørende en ældre mølledæmning på stedet. 6. Lilleåen. (Tegn. F.H.M.)

varede trækonstruktioner, som herefter blev frilagt med skovl.

I udgravningsfeltets nordlige del frilagdes således talrige lodretstående piloteringspæle for møllebygningen. Af selve møllebygningen fandtes imidlertid ingen sikre rester.

Umiddelbart vest for dette område lå møllerenden, som på både øst- og vestbredden var flankeret af kraftige, lodretstående pæle stillet tæt side om side. Her har møllehjulet drejet rundt i sin tid. Ud fra anlæggets konstruktion er det klart, at der er tale om en mølle med vertikalt hjul.

Mod syd fandtes tværs over møllerenden resterne af en spunsvæg bestående af kraftige vandretliggende, kantstillede planker.

Lige syd for selve mølleområdet udgraves en mølledæmning til brug ved opstemning af vandet i en mølledam. Dæmningen kunne følges på begge sider af Lille-

Udgravningsområdet set fra nord. I baggrunden den tidligere møllegårds nordfløj. (Fot. F.H.M.)

Billedet er taget fra vejbroen over Lilleåen. Til venstre i billedet ses udgravningsfeltet med resterne af vandmøllen fra 1700-tallet. Til højre i billedet området, hvor den yngste mølle, opført o. 1912, lå. (Fot.: F.H.M.)

åens nuværende løb og bestod af flere elementer. Nordvæggen var dobbelt, således at der yderst mod nord var en væg af vandretliggende tømmer, udefra fastsømmet på lodretstillede stolper, og på sydsiden en mere spinkel væg af vandrette planker, støttet af lodrette stolper inde i dobbeltvæggen. Sydveggens i mølledæmningen bestod af flere etager af kantstillede, horisontaltliggende planker. På nordsiden støttedes de af kraftige lodretstillede stolper. Sydveggens var over størstedelen beklædt med lodrette brædder. Hele anlægget var pakket og dækket med fed blåler.

Lidt syd for mølledæmningen fandtes rester af en antagelig ældre mølledæmning.

Der fremkom kun nogle få genstande ved udgravningen. Der er tale om enkelte lerkar- og glasskår, jernnagler, tildannede

træstykker samt fragmenter af møllesten.

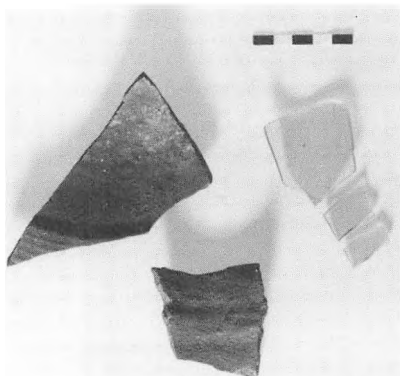
I forbindelse med udgravningen blev der udtaget prøver til dendrokronologisk datering (= datering ved hjælp af træets årringe). Dateringen blev foretaget af Silkeborg Museum og angav, at den udgravede mølle blev anlagt i årene lige omkring 1700. Møllen har dog efter alt at dømme afløst et tidligere mølleanlæg på stedet.

Fragmenter af møllesten af (norsk?) granatglimmerskifer, fundet ved udgravningen af 1700-tals vandmøllen ved Grundfør. (Fot.: F.H.M.)

Fragment af møllesten af rhinsk basaltlava, fundet ved udgravningen af møllen ved Grundfør. (Fot.: F.H.M.)

Fragmenter af glas og lerkar fundet ved udgravningen af 1700-tals vandmølle ved Grundfør. (Fot.: F.H.M.)

Grundfør Mølle belyst ved skriftlige kilder

Grundfør Mølle omtales første gang i 1257, og den købtes ca. 1260 af ærkedegn Löge (Schrift. rer. Dan. VI. 425, 431).

I det 16. århundrede er der tale om en vandmølle med underfaldshjul på stedet. I 1652 skødedes møllen til Peder Wibe. Den var 1664 beboet af Niels Mogensen og år 1688 af sønnen Mogens Nielsen.

I 1717 blev den af grev Frijs af Frijsenborg solgt til Hans Rosborg fra Norringgaard og Haraldslund for 1000 rdl. Jord og mølle var stadig bortfæstet til Mogens Nielsen. Hans Rosborg, der havde tilnavnet "bondeplageren", døde 1752. Sønnen Søren Jacob Rosborg arvede herefter Haraldslund, Norringgaard og Grundfør Mølle.

Jacob Rosborg beretter, at i året 1756 havde "en hastig og umaadelig bortskylende strøm i Tøebruds Veirlig" ruineret hele mølleværket. Det havde kostet 1500 rdl. at få det repareret, og ingen vidste, hvor længe der igen kunne gå, inden "saadant fatal Veirlig indfalde kand".

I folketællingslisten fra 1787 anføres, at møllen forestodes af en husmand i Grundfør, Mads Andersen.

I 1815 ejedes møllen af Peder Dinesen. Niels Langballe, søn af sognedegn Anders Langballe i Tønning, købte møllen ca. 1825 og solgte den i 1846.

I 1855 anføres Grundfør Mølle at være bortforpagtet til Jens Chr. Christensen Schjeldahl, og i 1859 til Lauritz Christian Bjerring.

I perioden 1866-83 ejedes møllen af Poul Langballe fra Århus. Fra 1883 til 1892 var ejeren løjtnant From, som i 1892 overdrog møllen til møller Carl Edvard Marius Jensen for 85.000 kr. Efter Carl Jensens død i 1933 ejedes Grundfør Mølle af enken, med sønnen Johan Julius Jensen som forpagter.

Carl Jensen solgte møllegården fra møllen i 1907. Hovedbygningen i møllegården (som stadig eksisterer) er opført i 1867, laden er fra 1884, og svinestalden er fra 1864. Hestestalden er genopbygget efter en brand i 1938.

Den tidligere møllegård set fra vest. Til venstre anes udgravningsfeltet med resterne af vandmøllen fra 1700-tallet. (Tot.: F.H.M.)

Da Carl Jensen overtog møllen, var den en valsemølle med underfaldshjul. I 1912 blev der opført en ny møllebygning og installeret to turbiner, "Mahler", på henholdsvis 25 HK og 10 HK.

I forbindelse med møllen var der et bageri, som dog nedbrændte i 1919. Omkring 1895 fandtes der et mejeri ved møllen.

Grundfør Mølle blev nedlagt i 1950. Herefter blev den overtaget af fabrikant Andreas Nielsen og omdannet til maskinfabrik.

I 1990 blev Lilleåen reguleret af Århus Amt, og der anlagdes et fiskestryg, så fiskene uhindret kan gå op i åløbet.

I 700 år har der været en vandmølle i Grundfør. Møllen, som Forhistorisk Museum udgravede i 1990, var blot én af flere, der efterfulgte hinanden på stedet. Den udgravede vandmølle, som blev opført omkring år 1700, er måske den, som Jacob Rosborg beretter blev ødelagt ved uvejr i året 1756!

Tak til Lokalhistorisk Arkiv i Hinnerup for bistand ved fremskaffelse af arkivalske oplysninger om Grundfør Mølle.

Den yngste fase af Grundfør Mølle, opført o. 1912, set fra syd. Bemærk mølledammen i forgrunden.

Litteratur:

Fischer, C. 1984: Hulpiberen. Skaik nr. 5, 1984.

Fischer, C. 1990: Vandmøller i arkæologisk betydning. Vandløb og kulturhistorie. Skrifter fra Historisk Institut, Odense Universitet, nr. 39, 1990.

Heilskov, C. 1941: Vandmøller i Aarhus Amt. Aarbøger udgivne af Historisk Samfund for Aarhus Stift, 34, 1941.

Heilskov, C. 1949: Vandmøller i Aarhus og Skanderborg Amter. Tillæg. Aarbøger udgivne af Historisk Samfund for Aarhus Stift, 42, 1949.

Hyltøft, O. 1987: Vandmøller og turbiner i dansk industri i 1800-tallet. Historie og Samtidsorientering 1/87.

Jensen, P. 1957: De gamle møller i Århus stift. Aar-

bøger udgivne af Historisk Samfund for Aarhus Stift, 50, 1957.

Meyn, N. og Loft, H. 1934: Danske Møller.

Møller, P.G. og Myrtue, A. 1990: Kulturtekniske anlæg ved vandløbene. Et historisk rids. Vandløb og kulturhistorie. Skrifter fra Historisk Institut, Odense Universitet, nr. 39, 1990.

Reynolds, T.S. 1983: Stronger than a Hundred Men. A History of the Vertical Water Wheel.

Steensberg, A. 1952: Bondehuse og vandmøller i Danmark gennem 2000 år.

Trap: Danmark 4. udg. 1926.

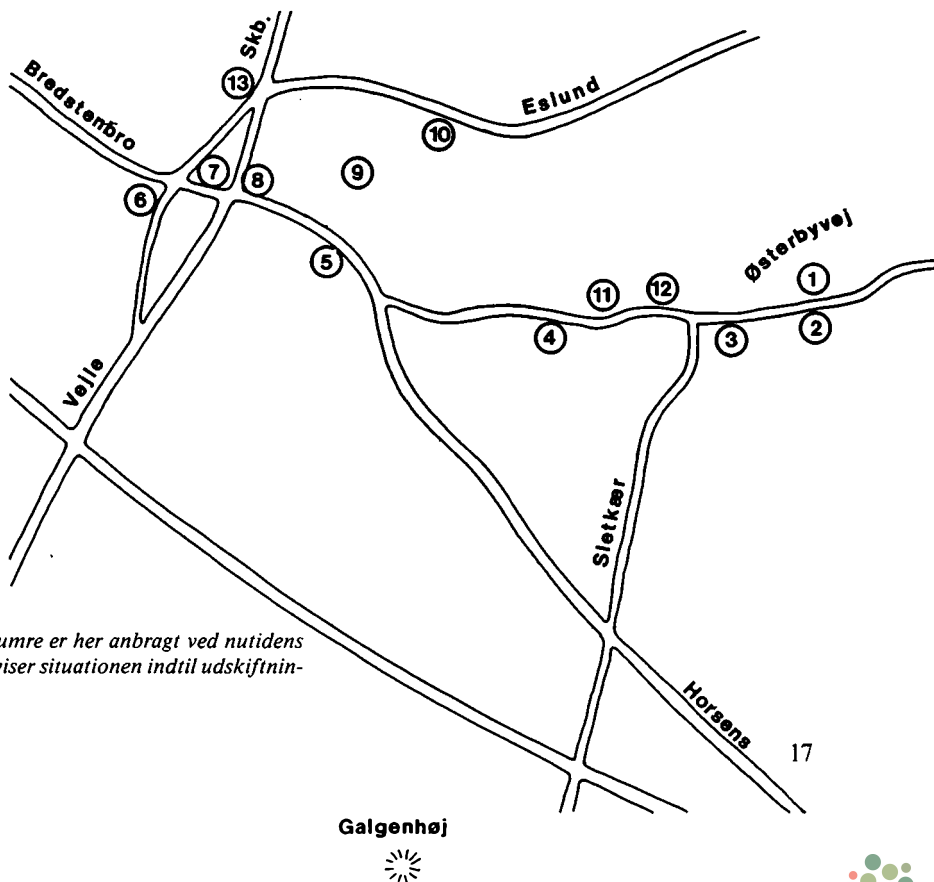
Varming, J.C. 1977: Kaleko Mølle.

Kongelig Majestæts Gæstegård i Nim

Svend Nørregaard Hansen

Gård nr. 13 ligner mest af alt en tilføjelse, et påklistret "øre". Ved sit nummer, sin beliggenhed og sin størrelse falder den helt udenfor byens mønster. Så langt tilbage, som den kendes, har den været byens største gård, mere end dobbelt så stor som nogen af de andre. Det ville derfor have været naturligt at begynde nummereringen med den i stedet for at henvise den til sidste-

pladsen. Byens øvrige gårde synes ved deres numre og placeringer at vise rester af et middelalderligt solskifte med den østligste gård som nr. 1, hvorefter rækken fortsætter syd om til nr. 6 i vest og videre nord om til øst igen med nr. 12 som den sidste. Solskiftet gik igen i gårdenes rækkefølge af agre i bymarkens mange åse og fald. Udenpå denne sluttede ring er nr. 13 så anbragt

Nims gamle gårdsnumre er her anbragt ved nutidens vejnet. Tegningen viser situationen indtil udskiftningen omkring 1780.

yderst mod nordvest. Meget tyder altså på, at Nims gård nr. 13 ikke hører til blandt byens oprindelige gårde. Nogen må have bestemt, at den skulle lægges her. Det var antagelig kongen, der bestemte det. Kongen var Frederik den Anden.

Flere oplysninger peger på året 1578. Det hedder i Ældste Danske Arkivregistraturer, at kongen dette år købte 2 gårde i Nim, nemlig Peder Jensens og Mads Jensens. Der nævnes to forskellige skøder, så det var ikke kun én gård med to beboere. Vi kan kun gætte på, hvor Peder Jensens og Mads Jensens gårde lå, når det som påvist ikke var i byen. På det seneste er det påvist, at enestegårde udenfor landsbyerne var mere almindelige i jernalderen end hidtil antaget, derfor måske også i middelalderen. Måske havde Peder Jensen og Mads Jensen hver en selvejergård nordvest for byen ud mod Porskær. Helt op til udskiftningen havde gård nr. 13 nemlig store arealer for sig selv i denne retning, deriblandt et enemærke på 40 tønder land sædejord og andre 30 tønder land i eng og mose.

Meget tyder altså på, at kongen har ladet de to gårde slå sammen til én meget stor gård og deres bygninger flytte op til byen. Her vest for landevejen og lige for vejen til jagthuset lå den yderst bekvemt.

Kongens jagthus i Nim skov var nok anledningen til det hele. Der er ingen efterretninger om dets opførelse, men vi ved, at det lå der nogle år senere. Vi ved også, at kongen i 1570'erne arbejdede på at samle gods til sine private vildtbaner både i Koldinghus len og i Skanderborg len. Samme år som købet af Mads og Peder Jensens gårde hedder det i et kongebrev (fra Kancelliets Brevbøger som øvrige kongebreve), at Las

Husfoged i Nim må være fri for ægt, arbejde og ydelser med undtagelse af 1/2 tønne smør af sin gård i Nim. Da der næppe har været nogen husfoged i Nim før den tid, må vi antage, at den nye stilling må have sammenhæng med jagthuset. Vi ved da også fra nogle senere oplysninger, at husfogeden skulle føre tilsyn med jagthuset og forsyne de kongelige, når de ønskede at overnatte dér. Det ser ud til, at den nye, store gård var beregnet til bolig og underhold for husfogeden, der uden tvivl var birkfoged i forvejen. Nim birk var i alt fald oprettet før 1525, siger Trap. Las Husfoged var ikke en hvemsomhelst. Både han og hans kone, Marine Pedersdatter, havde adelige aner.

Frederik den Anden rejste ofte mellem Koldinghus og Skanderborg Slot. Det var, før København kom til at spille en større rolle som residensby. Det må betyde, at kongen mest boede i Jylland og mest på de to nævnte slotte. Vejen imellem dem gik ikke som i nutiden over Vejle, men over Jelling. Mellem Nygård ved Kolding og Jelling lod kongen anlægge en kongevej helt til eget brug. Det hedder i et kongebrev fra 1587, at :

“Kongen, der har ladet sig gøre en særdeles vej mellem Nygård og Jelling for hurtigere at kunne rejse mellem Koldinghus og Skanderborg og også andre steder i lenet har ladet lave sådanne veje til sit eget brug, har erfaret, at nogle understår sig til at rejse ad denne vej endog at opslå låsene for de slagbomme og led, som er anbragt på den nye vej for at hindre sådan modvillighed...”. Det forbydes alle under straf at bruge den nye vej. Vejen fortsatte fra Jelling over Nim til Skanderborg, dog vist ikke som konge-

vej, idet der her var en meget gammel alfarvej i forvejen. Den er dog utvivlsomt blevet forbedret og udbygget. Noget tyder desuden på, at der her og der er lavet "omfartsveje" ved nogle landsbyer, antagelig med status som kongeveje. F.eks. viser et vejkort fra år 1800 et stykke vej udenom Vester Ørum med betegnelsen Kongevej. Der er også tegn på, at der har været et stykke kongevej fra Honum over Hvirring til Nim og videre til jagtuset. Der er eller har været iøjnefaldende stykker på begge sider af Nim by.

Kongens initiativer har åbenbart ført til en øget trafik på strækningen. Fra den unge Kristian den Fjerde findes flere breve fra 1593 om dette problem. Først skrev kongen til lensmanden på Koldinghus, Casper Markdanner, og til Erik Lunge på Stovgård, at de skulle skaffe en budfoged, som skulle organisere ægtkørselen mod Jelling, så de, der rejser frem og tilbage, kan få nødtørftig befordring med vogne, og desuden undersåtterne i Jelling birk kunne blive forskånet for at gøre længere ægter. Denne ordning blev dog lavet om allerede efter et par måneders forløb. Kongen skrev nemlig til Erik Lunge, at bønderne i Jelling birk og i Vindelev i Nørvangs herred klagede over, at de over "billighed" blev besværet med ægter. De Vindelev mænd var kun syv, og af dem var der både herredsfoged og sandemænd, der efter deres stilling var fritaget for ægtkørsel. Den ordning, at bønderne kun skulle age indenfor deres eget birk eller herred, var upraktisk og medførte for mange vognskift. Derfor havde kongen truffet en ny beslutning, nemlig at kronens bønder i Tørrild herred og Jelling birk samt dem i Vindelev skulle skiftes til at føre dem,

der kom med kongens pasbord eller anden nødvendig bestilling, herfra ind i Nørrejyl-land og age dem til Nim birk, hvor kongen havde truffet foranstaltning til, at de kunne få forlæskning og vognskift. Lensmanden skulle tilforordne en foged, som kunne føre tilsyn med disse vognægter, så den ene ikke besværes mere end den anden, og den ene ikke bliver tilsagt, før den anden har aget. Bønderne i Nim skal derpå age videre til Skanderborg. Samme dag skrev kongen til Kield Brockenhuus for bønderne i Nim birk og til lensmanden på Bygholm, Knud Brahe, at de to i forening skulle beskikke en foged til at have tilsyn med vognægterne, så kronens bønder i Nim birk og i Nim herred skiftedes til at befordre dem, der kommer fra Jelling birk til Nim birk, videre til Skanderborg, eller hvor de skal hen.

Det må have haft mærkbare følger i Nim, at der nu oprettes en station her, hvor der kan ske vognskift, og hvor de Jelling, Vindelev og Tørrild herreds mænd skal have et sted, hvor deres heste kan staldes ind, hvor der kan læses om i andre vogne, og hvor mændene kan få "forlæskning", som kongen har lovet dem. Vi må tro, at det blev Las Husfoged, der hermed fik sin tredje fogedkasket, nemlig som birkefoged, husfoged og nu som ægtfoged. Las Husfogeds store gård i Nim har haft den fornødne kapacitet til indretning af de nødvendige faciliteter. Uden tvivl ser vi her oprindelsen til det gæsteri, der senere gav gården navnet "Kongelig Majestæts Gæstegård i Nim".

Vi hører ikke noget om fortsættelsen, altså om Nim-mændenes kørsel til Skanderborg eller andre steder, men det ses, at ordningen bestod endnu 100 år senere. Efter at Nim var blevet ryttergods, hedder det

i dets sessionsprotokol i året 1700, at rytterbønderne næsten overalt besværes med mange flere rejser, end forordningen forudsatte, "især de i Nim og Jelling det umuligt kan udstå". Derfor blev det pålagt regimentskriveren at indrette en inddeling over alle distriktets rytterbønder, så man derudfra kunne fordele de byrder, som ægtkørselen indebar, på en retfærdig måde, så den ene rytterbonde ikke fik pålagt mere end den anden. Fremtidig skulle ægtkørselen indrettes således, at de bønder, der boede ved landevejene (som Nims), skulle forskånes for den almindelige kørsel. I stedet skulle de være til rede, om noget uforudset skulle komme på, "om nogen uformodentlig ordre måtte ankomme". Sådanne skriftlige ordrer skulle lægdsmanden bogføre og forevise, når det blev krævet. Om ægtkørselen hører vi ikke mere. Den var altså prisen for at slippe for hoveri.

Las Husfoged fik dog næppe ret meget med nyordningen at gøre, idet han døde ret hurtigt herefter. Hans enke, Marine Pedersdatter blev gift med Christopher Holgersen. Det var om ikke et politisk ægteskab så et ægteskab med praktiske overtoner. Christopher Holgersen var søn af en af rigets mægtigste mænd, Holger Rosenkrantz, der også var en personlig ven af Frederik den Anden. Holger Rosenkrantz var medlem af rigsrådet. Han blev lensmand på Skanderborg og senere på Bygholm. Dertil ejede han Boller og Rosenvold. Senere blev han statholder i Jylland og rigsmarsk.

Imellem sine to ægteskaber levede han sammen med Kirsten Nielsdatter, der blev moder til tre børn, Christopher og Gabriel Holgersen og Diana Holgersdatter. Efter at have været nødt til at forskyde Kirsten Ni-

elsdatter for at gifte sig med den adelige Karen Gyldenstjerne for den legitime slægtsfølges skyld, tog Holger Rosenkrantz sig stadig af Kirsten Nielsdatter og deres børn. Hun fik Egebjerggård og mere, og Christopher fik som nævnt Marine Pedersdatter i Nim og måske navnlig de betydningsfulde fogedstillinger, der fulgte med. Han blev vistnok gift med Marine Pedersdatter i 1594. Til de seks børn, hun havde i forvejen med Las Husfoged, skaffede hun Christopher Holgersen to sønner, der kom til at hedde Holger efter farfaderen og Frederik, nok efter kongens fader, (Frederik den Anden). At der iøvrigt ikke findes mange efterretninger om Christopher Holgersen, betyder antageligt, at han har været i stand til at klare de opgaver, der var pålagt ham. I 1609 forpagtede han Hanstedbroernes indkomster mod at påtage sig deres vedligeholdelse. At ægteparret også tog sig af Nim kirke, ses af prædikestolen, som de skænkede i 1614. På den er anbragt Rosenkrantzlægts kronede løve og Grønslægts syvtaakkede stjerne. Endnu i 1617 hører vi om Christopher Holgersen, at han blev forlenet med halvparten af Nim sogns kongetiende, nemlig 2 ½ ørte rug og 2 ½ ørte byg om året. (Se Sigurd Elkjær i Århus Stifts årbøger 1965, En illegitim adelsslægt på Horsenseggen).

I 1623 meddeler et kongebrev, at Maren (Marine) Pedersdatter, enke efter den nu afdøde Christopher Holgersen i Nim, indtil videre må beholde den gård i Nim, som hendes husbond havde, kvit og frit, ligesom hun må nyde det brokorn og de tien-der, som hendes husbond havde nydt. Som altid slutter en sådan tilladelse med, at hun skal holde gården ved god magt og hævd.

Maren Pedersdatter overlevede sin mand i en halv snes år, og netop i denne periode væltede krigens ulykker ind over Jylland, som blev besat af fjendtlige svenske styrker i den såkaldte Kejserskrig 1627-28. Da Nim ligger i et knudepunkt af to landeveje, er Maren Pedersdatters gård næppe sluppet for fjendtlig besættelse. Der findes ingen beretning herom, så vi kan kun slutte ud fra lignende tilstande andre steder. De svenske soldater under Wallenstein plyndrede over hele Jylland. Fra lensregnskaberne vides, at Nim endnu i 1630 ikke kunne yde tiende, fordi byen i krigens tid havde lidt megen skade ved fjendens huseren på grund af beliggenheden ved adelvejen, hvor fjenden drog frem og tilbage.

Maren Pedersdatter overlevede, men der viser sig tegn på tilbagegang. I 1629 måtte hun efter nogen strid overlade Hanstedbroerne til borgmesteren i Horsens, Ernst Ernstsens v. Baden. Antagelig døde hun før 1634. En ligsten over Maren Pedersdatter og Christopher Holgersen er opstillet i Nim kirkes våbenhus. Deres søn, Frederik Christoffersen, nævnes om birke- og delefoged i Nim med sin gård kvit og frit i 1634. Året efter brændte gården. Lensmanden havde indberettet, at Gæstegården i Nim var brændt, og at bønderne begærede noget afslag i deres landgilde samt bygningstømmer til genopførelsen. Kongen bevilgede, at de måtte slippe for et års landgilde, og Laurids Ebbesen skulle lade dem få noget tømmer til at genopbygge gården med. Der synes heri at ligge en antydning af, at der var to fæstere i gården, nemlig foruden Frederik Christoffersen også Thomas Jensen. Også senere ved vi, at der var to mænd om gården.

Frederik Christoffersen kom galt afsted. Et kongebrev fra 1641 siger, at en Henrik Vulfen af Mechelborg, som i lang tid har tjent kongen som "Enspænder", beretter, at en mand ved navn Frederik Christoffersen, boende på en gård, Gæstegård kaldet, i Nim, for nogen tid siden er kommet i ulykke og har dræbt sin broder, hvorfor han er rømt. Da det menes, at hans hustru ikke kan beholde gården, har Henrik Vulfen andraget om at få bevilget samme Gæstegård for rimeligt fæste og sædvanlig afgift. Kongen bevilgede dette, dersom hustruen afstår gården, eller hvis han kan udminde hende således, at hun ikke har grund til at besvære sig over ham. Det hele synes at være foregået ret udramatisk, så der har næppe været tale om mord eller lignende, nok snarere en ulykke. Det var en halvbroder, altså en af Las Husfogeds sønner, Peder Lassen i Vorbjerg, der på en måde, som vi altså ikke kender, var kommet af dage. Henrik Vulfen opfyldte de stillede betingelser og fik gården uden indfæstning og med alt, hvad der af arilds tid havde ligget dertil, nemlig fogderiet og en tiende, som hans formand havde haft før ham.

Kun et par år efter at Henrik Vulfen var kommet til Nim som foged, kom svenskerne igen. Torstenson førte den svenske hær i ilmarch fra Mæhren til Holsten, og i en lynkrig erobrede han hele Jylland. Efter et års forløb sluttedes freden i Brømsebro, og svenskerne forsvandt igen. Regeringen befalede to adelsmænd, Mogens Bille og Peder Reedtz, at undersøge krigens følger i Stjernholm len. I deres beretning om Nim Birk hedder det: "Findes ingen udi det ganske Birk ... som i dette aar kan formå at udgive noget til Hans Majestæt og Kronen,

eftersom samme Birk ligger paa et Alstrøg, og Fjenderne dér med alle deres Regimenter fire Gange har haft deres Nattelejr, og siden hver fire-ugersdag, når de ville til eller fra Skansen dér, i lige Maade har søgt deres Nattelejr med 80 Heste. Derforuden er alt, hvad ringe Korn, de i indeværende Aar har avlet, af Fjenden, som laa i fornævnte Birk med 1500 Heste, da han sidst var her i Landet, blevet ødet og fortæret, saa de derover er blevet ganske forarmede”.

Når det siges, at Nim ligger på et alstrøg, hentydes der uden tvivl til den meget gamle vejforbindelse fra Jelling over Nim til Skanderborg, og når der tales om skansen dér, tyder det på, at svenskerne havde befæstet det gamle vandskelspas nord for Nim skov, der altid har haft en strategisk betydning. Når fjenderne fire gange med “alle deres regimenter” har haft deres nattelejr åbenbart med 1500 heste, har de sikkert udskrevet eller slet og ret røvet alt korn i vid omkreds, så bønderne derved er blevet “ganske forarmede”. Når der desuden, som det synes at betyde, har været en fast besætning med 80 heste, som er blevet afløst med 4 ugers mellemrum, er det ikke sært, at ingen kan afgive noget til “Hans Majestæt og Kronen”. Her tales om den årlige landgilde.

Ved samme lejlighed forhuggede svenskerne Nim skov, såvel som de fleste skove i Jylland. I Nim birk blev fældet 233 egetræer og 229 bøge. Om træet blev brugt eller bortført vides ikke. Måske blev det kun ødelagt for at afskære den danske konge fra at udbygge flåden. Det kan heller ikke udelukkes, at bønderne har benyttet den gunstige lejlighed til at forsyne sig rigeligt med godt træ, som de under normale forhold

måtte holde fingrene fra, så det var måske ikke svenskernes skyld altsammen. (Orion II, 1843)

Alt tyder på, at Henrik Vulfsen klarede skærene i Gæstegården i Nim trods alle de vanskeligheder, der må have været. Derimod ser det ikke ud til, at han overlevede den tredje svenske besættelse af Jylland i løbet af 30 år.

Det begyndte med Karl 10. Gustavs erobring af Jylland i 1657. Et halvt år senere drog hovedstyrken af den svenske hær dog videre – over isen til Fyn, Langeland, Lolland og Falster og videre til Sjælland. Denne gang fik vi dog hjælp. Svenskernes andre fjender strømmede til Jylland for at hjælpe. 30.000 østrigere, brandenburgere og polakker, der snart viste sig at være en større byrde end svenskerne. Især polakkerne for frem, som om de var i fjendeland. Det allerværste var dog, at de medbragte “pesten”. Pesten var en meget smittefarlig og dødelig plettyfus, der spredtes ved loppe- og lusebid. Værst huserede den syd for Kongeåen med udløbere op mod Horsens og Århus og ud på Djursland. Om Nim-Underup hedder det, at af en befolkning på 426 personer døde i nøddåret 1659 mere end hver fjerde, nemlig 120 personer. Om Henrik Vulfsen døde af pesten eller af andre årsager, ved vi ikke, men i hvert fald kom der i 1660 en ny mand i Gæstegården i Nim.

Det var også en tidligere kongelig tjener, Laurids Hansen Lakaj. Han blev i 1660 gift med præstens søster i Nim, Karen Christensdatter. I Landsarkivet i Viborg er bevaret en tingbog fra Nim Birketing fra 1662-64. Den er ført af birkefoged Laurids Hansen. Der ser ikke ud til at have været større

sager for birketinget i de to år. Tinget holdtes hver lørdag, men ikke hver gang var der sager til behandling. Efter en bemærkning herom sluttedes tinget. Når der var sager på dagsordenen, var det mest ejendomssager. Laurids Hansen døde i 1664, og et kongebrev fra 1665 tillader, at birkefoged Laurids Hansens enke må beholde gården og den dertil liggende tiende. Det ser ikke ud til, at der er kommet nogen ny birkefoged efter Laurids Hansen. Tingbogen er kun halvt udskrevet, og alt tyder på, at Nim Birketing herefter er hørt op med at eksistere. Da rytterdistriktet blev oprettet få år senere, fik det sit eget birketing, der sandsynligvis også har omfattet Nim. Laurids Hansens enke boede stadig i Gæstegården i 1678, da der afholdtes et syn på den. Det var 6 mænd fra Gantrup, der vidnede ved Vor-Nim herredsting, at de havde synet Gæstegården i Nim, som Karen Christensdatter påboede. Isteraden eller stuehuset var 18 bindinger eller fag langt eller i moderne mål ca. 25 meter. Der manglede jordledere under store dele af huset. Jordledere er fodtømmer og noget af det første, der forgår ved et bindingsværkshus. Huset var ret brøstfældigt både på tømmer og tag. Ladehuset mod nord var på 25 fag og led af de samme mangler. Vestligt i gården lå fæhus og stald, 26 fag i længden. Også her var jordledere, lægter og tag "ganske øde". Det ville efter synsmændenes vurdering koste 135 rigsdaler 4 mark at reparere gården forsvarligt. – 69 fag huse er en meget stor gård. Vi må tro, at det er den, der blev opført efter branden i 1634. Med en alder af 44 år er det nok troligt, at en større reparation er nødvendig.

I 1673 nævner et kongebrev, at taffel-

dækker Mikkel Eskesen må nyde som en benådning en gård i Skanderborg samt kongetienden af Nim sogn efter Laurits Hansens enke. (Der er ikke overensstemmelse mellem dateringerne). Taffeldækkeren hører vi intet om. Ved matriklen 1688 var ritmester Peder Steensen beboer af gården. Det er også eneste gang, hans navn er set nævnt.

Navnet Kgl. Majst.'s Gæstegård i Nim gik vist af brug her hen mod slutningen af 1600-tallet. Senere i næste århundrede kom den til at hedde Kongegården. At den stadig fungerede som kro ses af en resolution af ryttersessionen 1690: "Som denne by (Nim) er over to mile fra alle omliggende købstæder beliggende, så at Hans Kgl. Majst.'s allernådigste forordning tillader udi så vidt fra købstæderne afliggende byer at må holdes krohus, når de ligger ved landevejen. Da som her igennem denne by falder en stor passage, så forundes Jens Thomasen i Nim til de rejsendes Commoditet at holde kroeriet med øl og brændevin, når han derfor betaler".

Jens Thomasen var foged i sognet. Ganske vist var birkefogedbestillingen ophævet, og sognefogedinstitutionen blev først formelt indført 100 år senere, nemlig i 1791, men en foged var der, uden at vi kan definere stillingen nærmere. Jens Thomsen nævnes flere gange som stævningsmand, som vurderingsmand og som værge for forældreløse børn.

Nim under rytterdistriktet

I 1670 blev krongodset i Danmark efter svensk mønster udlagt til ryttergods. Landet blev delt i distrikter, og Nim tilhørte Det skanderborgske Rytterdistrikt. Gårdenes

hartkorn blev slået sammen, og af hver 8 tønder hartkorn skulle bønderne stille en fuldt udrustet rytter. Til gengæld slap de så for landgilde, hoveri og kontributioner. Regimentskriveren blev herefter deres nye "ridefoged".

Vi kender ikke efterretninger, om nogen rytter fra Nim deltog i Den skånske Krig 1675-79. Det er dog næsten sikkert, at der efter byens hartkorn på den tid – ca. 100 tønder – har været en 10-12 af byens mænd med i den blodige krig i Sverige.

Bagefter blev det klart, at bønderne ikke kunne undværes hjemme af hensyn til landets økonomi og hærens forsyninger. Derfor gik man over til at hverve folk, som i fredstid skulle indkvarteres og underholdes på ryttergårdene.

Allerede i 1701 skete der nye ændringer. Ryttergodset blev inddelt i lægder á 20 tønder til en rytter, og da Nims hartkorn ved matriklen 1688 var blevet nedsat til ca. 70 tønder, tyder alt på, at der herefter kun har været 3-4 ryttere i Nim.

I 1709 begyndte Den store nordiske Krig, der varede til 1720. Fra den tid kender vi i hvert fald én mand fra Nim som deltager, nemlig Jens Sørensens søn, Hans Jensen. Ved skiftet efter hans moders død nævnes han som korporal ved oberst Levetzaus regiment. Det skete i 1713, og det nævnes til sidst i skiftet, at Jens Sørensen skyldte til sin søn Hans Jensen, som var udenrigs i krigstjeneste, 15 sletdaler. Det er sandsynligvis Hans Jensen, der vender hjem fra krigen som vagtmester, og dermed bringer dette tilnavn til byen. Det følger hans efterkommere i de næste hundrede år.

Der skete til stadighed ændringer af ryttergodset, og i 1721 solgte regeringen en del

ubelejligt liggende "frynser". Nim sogns gårde blev solgt til private, og dermed begyndte et nyt afsnit i byens historie.

I de ca. 50 år, Nim var ryttergods, træffer vi mange oplysninger om folkene og om gårdene i byen. Ryttergodsarkivet rummer skifte-, fæste- og sessionsprotokoller. Der findes skifter efter 11 afdøde personer – mænd og kvinder – i Nim. Over 30 gange skiftede gårdene og husene i Nim fæstere i perioden, ligesom byen nævnes en halv snes gange i sessionsprotokollerne. Sessionen var distriktets øverste myndighed. Den bestod af amtmanden og regimenternes øverste officerer. Sager, som regimentskriveren ikke selv turde afgøre, blev forelagt sessionen til afgørelse. Så vidt det er muligt, vil vi placere disse oplysninger i forbindelse med omtalen af de gårde, hvor de hører til.

Købmandstiden

Ryttergodsauktionen i Horsens i december måned 1721 var som nævnt en følge af regeringens ønske om at afrunde Det skandeborgske Rytterdistrikt. Nim lå for sig selv som en lille enklave af ryttergodset og var derfor mellem de udbudte områder. Af skøderne, der først fremkom senere, får vi mange oplysninger om de enkelte gårde. Mens de fleste blev købt af velhavende købmænd fra Horsens, blev det sognepresten i Horsens, magister Norup, der bød højest på Kongegården, nemlig 792 rigsdaler 72 skilling. I gården boede Julius Jensen og August Jensens enke. Vi kender dem begge fra rytterdistriktets fæsteprotokoller. Det hedder i året 1700, at Augustinus Jensen fik fæste på halvdelen af hans fader Jens Thomasens ryttergård i Nim. Hartkornet var 5

tdr. 1 skp., men det er det reducerede hartkorn, vi ser her. Bygningerne var 25 fag hus, og rugsæden, 8 tønder, var i jorden. I 1708 fæstede Julius Jensen, der havde været landdragon, sin fader Jens Thomasens halve gård i Nim med hartkornet 6-1-3-2, netop det halve af Kongegårdens matrikulerede hartkorn. I indfæstning betalte Julius Jensen 8 daler. Herefter ser vi altså for første gang to fæstere i gården, brødre og sønner af Jens Thomasen. – Af andre oplysninger fra Jesper Norups skøde kan nævnes, at gårdens hartkorn fra 1664 på 11-0-0-0 blev ændret til 12-3-3-2 + skovskyld 3 fdk. ved den nye matrikulering i 1688. Efter Skanderborg Slots jordebog fra 1664 var den årlige landgilde 1/2 tønne smør, 1 ørte rug, 1 ørte byg, 1 ørte havre, 1 ørte gæsterihavre, 1 svin, 1 daler 1 mark gæsteri og 6 tønder kul.

Provst Norups slægtsforhold er ikke undersøgt, men det ses, at Kongegården ved arv var kommet i Anders og Jesper Hofgårds besiddelse, nemlig som arv efter deres bedstemoder Sara Hatting i Horsens. De solgte gården i 1755. Den ene halvdel blev købt af “vellærde og velædle Hr. Hans Schytte”, sognepræst i Nim og Underup. Det hedder i skødet: “Den til vor salig bedstemoder Sara Hatting udlagte bondegård med hartkorn 12-3-3-2, som nu bebos af Stephen Wilholdts enke og Jens Juliusen”. Hans Schytte måtte betale 700 rigsdaler for den halve gård. Landgilden var forlængst afløst af en årlig pengeydelse af 40 rigsdaler (vistnok af hele gården).

Samtidig solgte brødrene Hofgård den anden halve gård til Rasmus Lucassen fra Nim præstegård. Denne halvgård var beboet af Stephen Wilholts enke, Lene Olufs-

datter. Det ses heraf, at Jens Juliusen hører til i provst Schyttes halvgård. Også Rasmus Lucassens halvgård kostede 700 rigsdaler. Mens Rasmus Lucassen nu var blevet selvejer, blev provst Schyttes halvgård senere bortfæstet til Niels Pedersen. Herefter vil vi betragte de to gårde hver for sig.

Efter Stephen Wilholts død i 1753 og salget af denne halvgård til Rasmus Lucassen i 1755 skulle enken Lene Olufsdatter flytte og måtte derfor skille sig af med det meste af sit bohave. Det foregik ved en auktion.

Fra auktionsprotokollen 1755

Uden tvivl er auktionens afholdelse blevet bekendtgjort vidt og bredt ved kirkestævner i mange sogne. Der strømmede i hvert fald folk til fra egne langt fra Nim. I auktionsprotokollen nævnes købere fra Underup, Træden, Vestbirk, Enner, Åstrup, Føvling, Boring, Uldum, Kalhave, Honnum, Hvirring, Lund, Vinten, Vorbjerg, Naldal, Birknæs, Gedved, Vinding og længst borte Bredal og Solskov. Flere møllere var mødt op, mølleren i Bjerres mølle, Mølleren i Tolstrup mølle og mølleren i Bredvad mølle, sikkert alle folk med penge i orden. Der var også folk fra Horsens og Skanderborg, men de sidste måske på embeds vegne. Doktor Munchenberg var byfoged i Skanderborg og birkefoged ved Nims gamle hjemting, Skanderborg Distrikts Birk. Der var andre store folk tilstede, provsten fra Ring, procurator Hans Bolnd, birkedommer Brun fra Vestbirk og kancelliråd Lichtenhielm fra Horsens. – Ingen tvivl om, at Lene Olufsdatters “bo og effekter” blev spredt godt og grundigt. Noget tyder dog på, at hun har beholdt forskellige ting til fortsat brug, dér hvor hun

skal bo, ting, som altså ikke kommer til auktion. Med noget over 200 numre er der grund til at tro, at auktionen har strakt sig over flere dage. Der har været trængsel i Nim kro. Vi kan ikke se, om der har været mulighed for servering for de mange gæster, eftersom det er kroinventaret, der sælges. Mon ikke Lene Olufsdatter som gammel krokone har fundet udvej for at udnytte en så gunstig lejlighed?

Auktionen begyndte tilsyneladende i storstuen, selv om det ikke nævnes. De første numre var flere borde, 7 stole, 4 skrin, 2 sengesteder, hvoraf det ene var af fyr, mens det andet var af eg og med "trin". Der var mange mindre ting som 1 flaskefoder med lås, 1 spejl med futteral, 1 natsskrin m.m. I samme stue solgtes desuden et dusin dyner, puder og andet sengetøj tillige med nogle gangklæder. I dagligstuen var der også borde og bænke, 1 klædeskab og 4 forskellige skrin. Der var messingting, bl.a. lysestager og kedler. Der var 1 fyrfad og 2 gamle jern- og kobberfæde til ild. Desuden en del lågkrus, glas og flasker. Der var 2 suppefæde af tin og 3 fiskefæde også af tin. Desuden et klok-viserværk. I bryggeret var der endnu 4 skrin, 4 egekar taler sammen med 2 øltønder om ølbrygning. Den ene øltønde kaldes en tvillingtønde, hvordan det så skal forstås. Der var baljer og kar, bøtter og stripper samt et dejtrug. Derimod nævnes brændevinstøjet ikke. Det må have været fast tilbehør i en privilligeret kro, men muligvis har Lene Olufsdatter taget det med sig, i hvert fald købte hun selv den store gruekedel, som det må have passeret til. På loftet fandtes en lang række bortgemte ting, der sikkert er blevet taget frem, når det var sæson for deres brug. Vi kan

nævne 5 leer, tøjreb, forskelligt værktøj og 3 spinderokke.

Selv om mange af de nævnte ting bærer præg af krohold, så viser udboen, som det hedder i modsætning til indbo, at landbruget har været gårdens bærende erhverv som sikkert i de fleste kroer. I gården solgtes først vogne, plove og harver og tilbehør dertil. Der var noget træ, nogle trug, værktøj og redskaber. Så kom turen til dyrene. Der var 9 heste, 5 køer og 5 grise. Overraskende kommer herefter hele 16 stude, hvoraf flere solgtes parvis. Med det store hestehold har der næppe været brug for trækstude i gården, så vi må tro, at studene er blevet indkøbt og opdrættet med salg for øje.

Kancelliråd Lichtenhielm fra Horsens købte 18 tønder rug "med løst strøgmål her på stedet at annamme". Pris 42 rigsdaler. Mathias Brun fra Viborg købte 14 tønder havre "under eller over løst skæppemål, men kun 6 blev leveret". Desuden købte han 10 tønder byg á 10 mark tønden og et par pistolhylstre. I gården nævnes en lang række værktøj, redskaber og småting, den sidste var "1 hylde med knapper udi til at hænge kød på". Den gik for 3 skilling. I alt indbragte auktionen ca. 350 rigsdaler, hvilket var næsten 100 mere end vurderingen. Der har været stemning og fest i Nim kro i de hektiske auktionsdage.

Skat og brændevin

Fra 1757 kan vi i amtsstuens skattehovedbog træffe folkene i Nim. Om gård nr. 13 hedder det: 2 halvgårde, Jens Juliussen og Stephen Nielsen (Wilholt), nu Rasmus Lucassen. Desuden nævnes hartkorn og skattebeløb. 1768 nævnes som beboere Jens Ju-

liussen, tilhører hr. Schytte samt Rasmus Lucassen, selvejer. I 1777 er det stadig Jens Juliussen og Rasmus Lucassen, der benævnes selvejer og kromand. Endnu i 1786 er det Rasmus Lucassen, mens der i 1788 er kommet et nyt navn i hans sted, nemlig Simon Johan Bøtker, selvejer. Det stemmer med, at vi fra kirkebogen ved, at Rasmus Lucassen døde i 1787, og at hans enke giftede sig med Simon Johan Bøtker, der på den måde blev selvejer og kromand.

At Rasmus Lucassen somme tider måtte en tur til Horsens for at møde i retten, ses af Vor-Nim herreders justitsprotokol. En enkelt gang var han den tiltalte, idet en karl, Stephen Michelsen, sagsøgte Rasmus Lucassen for betaling af et halvt års løn fra Michaeli (Mikkelsdag 29. sep.) til påske til lige med procesomkostninger. Udfaldet af sagen kendes ikke. Men mest har det nok været Rasmus Lucassen, der var anmelderen, idet der er adskillige sager om smugkro. I 1782 havde Rasmus Lucassen sammen med provst Schytte indstævnet Peder Møller i Underup for en nat "med sit medhavende mandskab" at have fældet og bortført 8 risbøge i Brunhaale skov. Desuden sagsøgte Peder Møller for ulovligt krohold. En lang række vidner blev afhørt. Heller ikke denne sags udfald kender vi. Rasmus Lucassen har nok også en finger med i spillet, da Niels Rytters enke, kaldet Fichen Rytters, der boede hos Marcus Nielsen i Østerby, sammen med Hans Møller og Jocum Svinehyrde tiltaltes for at have holdt kro, falholdt og solgt brændevin. Næsten halvdelen af Nims gårdmænd var indkaldt som vidner. I en anden sag var det Peder Rauns hustru, Margrethe Raun i Nim, der var indstævnet for ulovligt krohold. Hun

havde både udskænket brændevin og solgt den forbudte drik ud af huset. Også i denne sag optræder en lang række vidner. Nogle år senere stod Fichen Rytters igen tiltalt for samme forseelse. Her oplystes, at hendes rigtige navn var Ane Sophie Cathrine. I retten forklarede Just Jacobsen, hjulmand, at han engang havde fået brændevin i Fichen Rytters hus og betalt med penge, fordi han intet kunne få hos kromanden Rasmus Lucassen, hvis kone havde sagt, at de ingen brændevin havde. Niels Bertelsen i Nim forklarede, at han undertiden havde drukket et glas brændevin for en skilling hos Fichen Rytters. Undertiden havde han også lånt en pægl og senere betalt med penge. Christen Rasmussen havde også købt brændevin hos Fichen Rytters, når han intet kunne få hos Rasmus Lucassen. Sippel Murmester og Knud Nielsen gav samme forklaring. Rasmus Knudsen (Bygholmbonden) og skrædderen Mikkell Serridslev havde ligeledes købt brændevin hos Fichen Rytters, men brændevinen havde været så ringe, at de ikke kunne drikke den, så både skillingen og brændevinen var blevet i huset.

Senere idømtes Fichen Rytters en mulkt af 20 rigsdaler plus 2 rigsdaler i sagsomkostninger. Det er ellers ofte svært at finde udfaldet af en retssag, idet dommen sjældent findes i justitsprotokollen.

Meget tyder altså på, at Rasmus Lucassen har søgt at holde sin sti ren og efterkomme bestemmelserne om krohold på landet, hvori det hed, at der ikke måtte skænkes for lokale folk i en privilligeret kro på det "at den gemene mand ikke alene fra sit arbejde og næring afholdes, men og fanger dér tilfælde sin formue at anvende".

Ulovligt krohold var netop i disse sidste år af 1700-tallet et varmt emne. Øvrigheden gjorde sig store anstrengelser for at bekæmpe den gamle uskik. Gentagne gange fik herredsfogederne pålæg om at inspicere kroerne. Det drejede sig blandt andet om at undersøge, om den forordnede prisskiltning var i orden, og om der fandtes den pligtige klagebog. Herredsfoged Carøe i Horsens protesterede mod dette pålæg. I et brev til stiftamtmanden forklarede han, at de 3 kroer i hans jurisdiktion, Hoved, Nim og Brestenbro, ligger kun 2 mil fra Horsens, hvilket gør at få eller ingen overnatter disse steder. Desuden ligger Nim og Brestenbro ved landeveje, der såre sjældent passeres af rejsende. Men kroerne er i bogstaveligste forstand kroer for stude- og svinedrivere, hestehandlere og bønder, som for det meste ikke kan læse eller skrive og for hvem takst og bog vil være unyttig.

Efter Frederik den Sjettes tiltræden som konge i 1808 skulle alle privilegier fornyes, som det var gammel skik. Både Laurs Sørensen i Brestenbro og Simon Johan Bøtker ansøgte om konfirmation af deres privilegier, og herredsfoged Carøe indstillede, at begge fornyedes. "Vel er det så, at Brestenbro og Nim kroer ligger hinanden nær, og at ingen af dem er betydelige, men da begge ligger for hver sin vej, der begge går til de mere ubeboede dele af landet, hvor sikkert natlogi er nødvendigt, anser jeg det for gavnligt, at begge værtshuse vedbliver".

I en indberetning fra herredsfogeden til stiftamtmanden 1810 hedder det: "Nim kro består af 9 fag stuehus og 3 fag gæstestald. Brestenbro kro består af 11 fag stuehus og 9 fag gæstestald. Begge disse kroer

ligger ved veje, der sjældent befares af andre folk end af almuen. De er derfor blot indrettede dertil og i den hensigt gode".

Så sent som 1841 skulle sognefogeden indberette til amtmanden om ulovligt krohold eller udskænkning af brændevin: "Her i sognet findes ikke nogen, som holder ulovlig kro eller udskænker brændevin m.m. – Er efter nøjeste undersøgelse". Ærbødigt J. Jensen Brønd.

En nøje beskrivelse af Nim kro får vi i 1810. Herredsfogeden havde pålagt to sognefogeder, Hans Jensen fra Underup og Rasmus Christensen i Nim at syne både Nim og Brestenbro kroer.

Synsforretning over Nim Kro 1810

"Anno 1810 den 27. september indfandt vi underskrevne sognefogeder for Nim og Underup sogne os udi Nim Kro for der efter højædle og velbyrdige hr. justitsråd og herredsfoged Carøes ordre af 22. d.m. at foretage en ordentlig synsforretning over de i bemeldte kro forefindende bekvemmeligheder for rejsende, værende sig af stueværelsernes lejlighed, hvor mange værelser og senge, værelsernes tilstand i henseende til størrelse, lys, nethed, højde etc. Sengenestilstand, hvor mange rejsende, der kan modtages til spisning, hvor mange foruden domestikker og kuske til logement, hvad lejlighed, der haves til domestikker og kuske og hvad lejlighed til heste – kort, alt hvad der kan vise bekvemmeligheder for de rejsende, såvel til beværtning som til kvarter, og hvorvidt disse lejligheder kan for den rejsende kaldes gode, mædelige eller slette i henseende til forskellen af de rejsendes stand – og fandtes da ved synsforrettningens holdelse således:

Nim Kro

1 - Stuehus, 9 fag, 11 ¼ alen vid, indrettet således:

En skænkestue, 2 fag, 8 alen vid, 3 ¼ alen høj til loftet, forsynet med 1 langt fyr skænkebord, 1 skænk, 2 fag vinduer, som er forsvarlig. Fornødne bænke og stole, lergulv, forsynet med andre boskaber. Skal være til brug for gæster af den midter stand samt domestikker og kuske. Og i henseende til værelsets bekvemmelighed, da er det net og lyst. Kunne efter vores skønnende til dette brug kaldes god.

2 - Enorstue af 3 fag, 8 ½ alen vid, 3 ¼ alen høj til loftet, forsynet med 3 fag gode vinduer med gardiner, 1 jernkakkelovn, 1 malet slagbord, 1 gl. Canopee med stole, 1 malet skænk m.m. Kalket, er ren og lys, er til brug for personer af stand og kan i henseende til bekvemmelighed efter vores skøn kaldes antagelig. For disse det erindres, at der er lergulv iorstuen.

3 - Et sovekammer, 2 fag, 3 ½ alen vid, samme højde, forsynet med 1 god seng med omhæng, derudi 5 gode dyner, 1 par høgarns lagner, 1 fag forsvarligt vindue. Med lergulv. Kammeret er rent og net, god lysning, og kan i sengene ligge 2 personer, og kan for rejsende af stand kaldes temmelig god og for middelstanden meget god.

4 - Nok et kammer næsten af samme vidde og højde. Derudi et sengested uden omhæng med 2 gode dyner med høgarns lagner samt et vindve forsynet med skiværk af fjæl. Derudi kan ligge 2 personer, dette skulle være til brug for domestikker og kuske og kan efter vores skøn

i henseende til rum og bekvemmelighed til dette brug kaldes middelmådigt. Desuden foreviste Bøtke os 1 god seng og 1 slagbænk i en anden stue, også forsynet med gode sengeklæder, som han ville overlade, når der kom flere fremmede end sædvanligt.

5 - Gæstestalden består af 3 fag, indrettet til brug og staldrum for 8 heste. Er 8 alen vid og 3 alen høj, forsynet med spiltov og krybber, alt i temmelig god stand. Huset er for øvrigt godt. Til beværtning og spisning samt kvartér kan efter skøn antages 4 personer af stand med deres domestikker og kuske og for sådanne anses for tålelig god, og for den midter eller borgerlige stand kan den kaldes god.

N.B. Der findes ingen kuskekammer for sig selv eller i stalden.

Af denne synsforretning således af os er afholdt efter vores bedste skønsomhed bevidnes hermed med vore hænders underskrift. Forretningsstedet Nim Kro den 27. september 1810.

H.Jensen
Sognefoged

R. Christensen
Sognefoged

Rasmus Christensen tilføjede for egen regning:

Underdanigst pro memoria.

Herved sendes indlagt de befalede synsforretninger, som af os er afholdt efter bedste skønsomhed og upartiskhed. Hvad ellers opvartningen og beværtningen i de tvende kroer (Brestenbro og Nim) angår, da er det, tror jeg, snarere værternes og deres koners skyld og ikke så meget værelserne, når de bliver passede og renholdte, at rejsende folk ej kommer til dem, men det er deres

egen skyld, at rygtet går, at de har slette varer og ingen reel opvartning på noget af stederne.

Nim den 28. septbr. 1810.

Underdanigst

R. Christensen

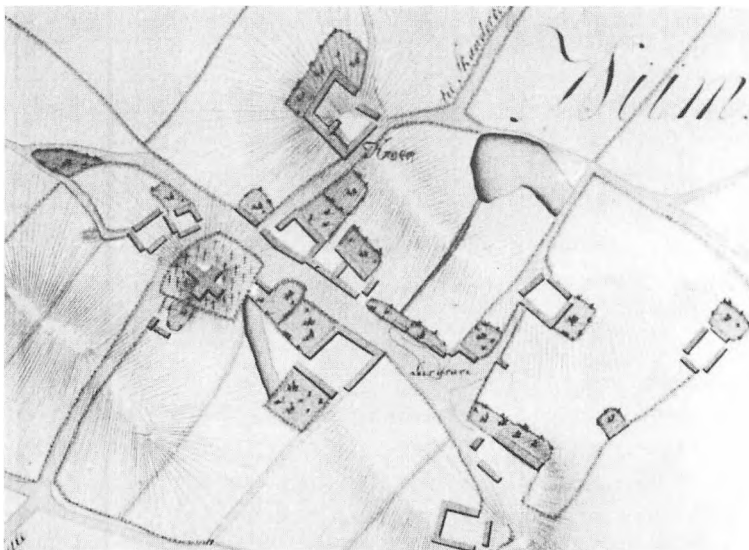
Afholdelsen af disse påbudte synsforretninger var foranlediget af en skrivelse fra Den Kongelige General Post Direktion til landets stiftamtmand, der lod beskeden gå videre til herreds- og byfogeder om at lade afholde syn på alle gæstgiverier, kroer og færgehuse, da der ofte indkom klager fra de rejsende over en dårlig standard disse steder.

At det var gået tilbage for Nim kro i løbet af 1700-tallet havde sin forklaring i ændrede forhold på et højere plan. De kongelige øjne hvilede ikke mere på Østjylland som i 15- og 1600-årene. Kongerne boede i København og kom sjældent på disse kan-

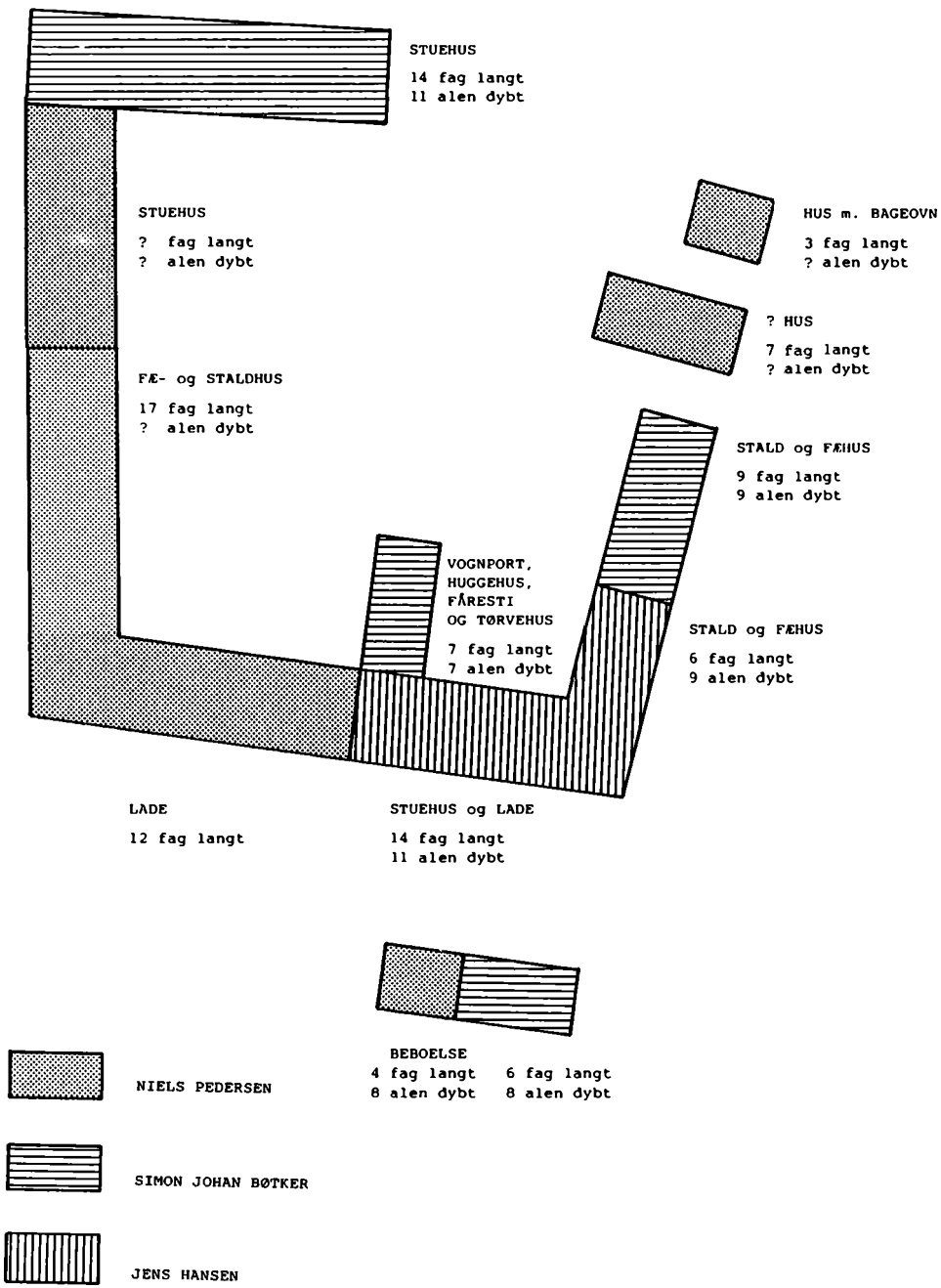
ter. De kongelige slotte Koldinghus og Skanderborg slot var trods ombygninger upraktiske og umoderne. Skanderborg blev ikke vedligeholdt og forfaldt mere og mere for til sidst omved 1770 at blive revet ned. Det betød også, at landevejen gennem Nim mistede den største del af sin gamle betydning. Der var ikke længere nogen "kongelig" færdsel ad den.

Nedturen faldt mest i Rasmus Lucassens tid, men han klarede sig alligevel. Han sad stadig i en stor gård på over 12 tønder hartkorn, som han dog måtte dele med en anden. Af en brandtaksation fra 1787 kan vi rekonstruere fordelingen af gårdens bygninger mellem de to beboere. Gårdens noget skæve facon og husenes indbyrdes placering ses af et vejkort fra 1800, der viser Nim minus Østerby og med kroen som byens dominerende gård.

I 1794 solgte Simon Johan Bøtker halvdelen af krogården til Jens Hansen. Det

Udsnit af vejkort år 1800
Vejdirektoratets arkiv.

Rekonstruktion af brandtaksation 1797. Tegning Søren Gotfred Pedersen.

hedder i skødet: "Til min kære svoger Jens Hansen af Nim". Undtaget fra handelen var et hus med toft sønden for gården samt et stykke jord, som var solgt til degnen Daniel Been.

Jens Hansen blev således den tredje beboer i Storgården, der herefter bestod af en halvgård og to kvartgårde. En ny brandtaksation fra 1797 viser, hvordan man indrettede sig. Da sagen var den anden halvgård uvedkommende, var det Simon Johan Bøtker, der måtte afgive en del af sine bygninger. I den tidligere lade fra Rasmus Lucasens tid indrettede Jens Hansen stuehus og lade. Til stald fik han 6 fag af østlængen. Det frasolgte hartkorn var 2-6-3-2 ¼. Jens Hansen betalte 1399 rigsdaler for sin part af gården. 600 rigsdaler lånte han af Jørgen Davidsen i Enner.

I 1803 døde Simon Johan Bøtkers hustru Anniken Jørgensdatter. I skiftet står, at hendes forrige mand var Rasmus Lucassen. Stervbogården var ansat for htk. 2-0-1-2⁵/₁₂ + skovskyld 2 album. Der var 9 fag stuehus, 5 fag lade og 10 fag stald og portus. Boets værdi var 1300 rigsdaler. Det ser ud til, at Simon Johan Bøtker var dårligt kørende økonomisk, der var i hvert fald en stor gæld: Til madam Hviid på Lundgård 500 rd., til Jens Hansen Nim 400 rd., til Hans Schytte 60 rd. og til naboen Niels Pedersen 100 rd. Et par år senere måtte Simon Johan Bøtker låne yderligere 600 rd. af Jens Hansen. Ved den lejlighed benævnes han som kro- og værtshusmand i Kongegården.

I 1823 solgte Simon Johan Bøtker krogården til Adser Nielsen Ring, der ejede den til 1846. I denne periode sker der så meget med gården, at det ikke er muligt at gøre

rede for enkelthederne. Tilsyneladende flytter forskellige ud og ind med korte mellemrum. Da Adser Nielsen Ring i 1831 optog et lån, hedder det, at debtors formand var Rasmus Lucassen. Det ved vi i hvert fald var forkert. Det hedder også, at der til gården hørte et privilegium til gæstgiveri og krohold. Næste år, 1832, udgav Adser Nielsen Ring en obligation til Hans Andersen Brun i Enner på 750 rigsbankdaler, som mønten hed efter 1813. Det ser ud til, at krogården nu er udlejet til Niels Poulsen. Samme år skal Hans Ravn Sørensen svare aftægt til Adser Nielsen Ring og kone af Nim kro. Efter kontrakten herom har Adser Nielsen Ring og kone ret til beboelse af huset, så længe de lever. Huset var det, som vi har set lå syd for gården. I 1833 bortfæstede Adser Nielsen Ring krogården til Hans Ibsen, som i 1837 fik skøde fra Hans Ravn Sørensen i Vejle på det 4-fags hus i Nim, som forrige kromand Adser Nielsen Ring beboede. I 1838 bortfæstede Adser Nielsen Ring Nim krogård til Niels Poulsen og Niels Jespersen, og året efter nævnes, at Adser Nielsen Ring fæstede krogården i Nim til Hans Andersen Brun i Enner. Endelig i 1846 fik Hans Andersen Brun skøde på en gård i Nim med hartkornet 2-0-1-1⁵/₁₂, hvilket viser, at der var tale om krogården. Samme år udgav Hans Andersen Brun en obligation til Overformynderiet på 1000 rigsbankdaler med pant i Nim krogård med kroprivilegium.

Ved den nye matrikel 1844 fik Nim krogård matrikelnummer 17, og hartkornet blev ansat til 2-3-0-½. – Matriklen 1844 er et afgørende skel. Det er ikke hensigten at følge Nim krogård eller andre gårde længere op mod nutiden.

Den store uro om kroggården i den første halvdel af 1800-tallet afspejler tydeligt den tilsvarende uro i det danske samfund. I 13 år havde Danmark været i krig med England (1801-14). Under krigen steg inflationen til en sådan højde, at staten i 1813 gik "bankerot". Følgerne blev katastrofale. De hårde indgreb i økonomien førte mange ud i nød og elendighed. Hertil kom en landbrugskrise fra 1818, der specielt gik ud over bønderne, fordi kornpriserne faldt til det halve fra det ene år til det andet. Først omved 1830 var krisen ved at være overvundet.

Provst Schyttes halvgård

Vi må tilbage til 1755 for at få den anden halvgård af Kongegården med. Det er nævnt, at brødrene Anders og Jesper Hofgård i 1755 solgte deres arvede gård, Kongegården i Nim, med halvdelen til Rasmus Lucassen og den anden halvdel til præsten i Nim, hr. provst Schytte. Schyttes halvgård blev bortfæstet til Jens Juliussen og senere til Niels Pedersen.

Af en brandtaksation fra 1797 ses, hvilke af Storgårdens bygninger Niels Pedersen benyttede (se Rasmus Lucassens halvgård). I 1801 havde Mogens Schytte arvet onklens del af gården, som han solgte til Niels Pedersen, der hermed blev selvejer. Jens Hansen Nim havde som nævnt andet sted købt halvdelen af Rasmus Lucassens halvgård i 1794. Han solgte den til Niels Pedersen i 1801 for 1399 rigsdaler. Niels Pedersen ejede nu de tre fjerdedele af Storgården. Noget tyder på, at han købte kvartgården for at kunne sælge halvgården. Han fik nemlig året efter Rentekammerets tilladelse til at sælge 6 parceller, så der af det tidligere hartkorn blev tilbage 3-2-0-1. Trods tilla-

delsen til udstykning ser det ud til, at han solgte det hele samlet. I skødet til Jens Jørgensen fra Vinten nævnes nemlig foruden hovedparcellen 6 andre parceller og en tørvelod samt et hus med havested. Prisen var 1990 rigsdaler.

Niels Pedersen døde i 1811. I skiftet efter afdøde gårdmand Niels Pedersen i Nim hedder det, at enken hed Marie Elisabeth Andersdatter, og at der var to små børn. Stervboggården havde hartkorn 3-0-1- $\frac{1}{12}$. Boets værdi var 1753 rigsdaler og passiverne kun 259. Der blev således en stor arv efter Niels Pedersen. Hartkornsstørrelserne, dels det bortsolgte og dels det, der var tilbage efter hans død, tyder på, at det var provst Schyttes gamle halvgård, han havde solgt til Jens Jørgensen, og at han boede i den kvartgård, som før Jens Hansens tid havde tilhørt kroggården.

I den store halvgård bliver det svært at holde styr på de skiftende ejere i de følgende år. Gården må være gået fra Jens Jørgensen til Niels Christensen, uden at noget herom er truffet. Fra 1815 findes nemlig skøde fra Niels Christensen til Iver Nielsen på hovedparcellen af den gård, som før havde tilhørt Jens Jørgensen, og som Rentekammeret har tilladt at udstykke i parceller. Hartkornet var 7-3-0-0. Niels Christensen fik ellers tilladelse af Rentekammeret til at sælge 5 parceller plus hovedparcellen af sin gård, men disse tilladelser kom først i tre omgange i 1816 og 1817, altså først efter at han havde solgt hele gården samlet.

Det bliver svært at holde styr på tingene, efter at bønderne var blevet selvejere. Hver gang der finder en udstykning sted, sker der også ændringer af hartkornet, der hid-

til har været vores bedste og ofte eneste kendetegn på en bestemt gård. Det er slemt, men endnu værre er det, at oplysninger ikke sjældent er modstridende. Vi har lige set to eksempler på udstykninger, der ikke blev til noget. Allerværst er det, når oplysninger slet ikke findes. Ikke sjældent findes i skøde- og panteprotokollen en vending som: "Sælgeren ses ikke at have adkomst til det solgte". Det må betyde, at man har undladt at lade en handel tinglæse måske for at spare gebyret. Endelig sker det også, at en handel først tinglæses adskillige år efter skødets datering, sommetider først når gården handles igen.

Vi ved, at Peder Vonge, der kom fra Urup mølle, købte gården i 1815. Samtidig udgav han to obligationer, den ene på 285 rigsbankdaler, som det nu hed, til Overformyndernet, sandsynligvis som sikkerhed for arv til børn. Den anden på hele 2000 rigsbankdaler til købmand Frederik Cramer fra Horsens, nok til køb af gården. Hartkornet nævnes som 3-0-0-1. Peder Vonge nævnes som sognefoged en enkelt gang. Men allerede efter fem års forløb måtte han "gøre opbud" og forlade Nim. Senere nævnes, at han var flyttet til Bryrup. 1820 var et katastrofalt år for bønderne. Flere gårde i Nim blev "sekvestrede", d.v.s. beslaglagte for skattegæld. Meget tyder på, at købmand Cramer har måttet overtage gården som ufyldstgjort panthaver. Det ser også ud til, at han selv har beboet gården i en del år. Først i 1831 solgte han den igen til Christen Knudsen, der samtidig udgav en obligation til Cramer på 1000 rigsbankdaler. Hartkornet nævnes som 3-0-0-1 ½. Ved denne lejlighed reserverede Cramer sig brug af et stykke havejord og adgang til gårdens

brønd. Det tyder nærmest på, at han hermed går på aftægt. Det mærkeligste er, at samme år fik Niels Pedersen skøde fra Cramer på en gård med hartkorn 3-0-0-1. Ved denne lejlighed hedder det, at det østre stuehus forbeholdes at blive stående til 1855. Måske er det aldrig blevet til noget med Christen Knudsen? Samme år udlejes også et stykke af gårdens jord til skolevæsenet, 5 tønder land, for bestandig eller til skolevæsenet opsiger kontrakten.

I 1834 solgte Niels Pedersen gården med hartkorn 3-0-0-1 til Jacob Hansen "med de på ejendommen værende afbyggersteder, der for tiden beboes af Jørgen Hansen (død) og Niels Mikkelsen.

Sælgeren forbeholder sig i 25 år tørveskær i et afmålt tørveskifte". Samtidig udgav Jacob Hansen en obligation til Madam Cramer i Nim på 1000 rbd. Cramer må antagelig være død. Det nævnes i skødet, at et stykke jord er udlejet til skolevæsenet, og der betinges aftægt til svigermoderen Kirsten Nielsdatter.

Ved matriklen 1844 hedder det: Matrikelnummer 10 a - J. Hansen. Matrikelnummer 10 b - Skolevæsenet.

Kvartgården

Som tidligere nævnt havde Niels Pedersen foruden provst Schyttes halvgård også købt halvdelen af den anden halvgård af Simon Johan Bøtker, således at han ejede de tre fjerdedele af Storgården. Det ser ud til, at han havde solgt halvgården og selv boede i kvartgården. Efter Niels Pedersens død i 1811 giftede enken sig med ungarl Christen Rasmussen. Det fremgår af en præsteattest fra 1813. Også Christen Rasmussen lånte penge af købmanden Frederik Cra-

mer fra Horsens, nemlig 2166 rigsbankdaler mod pant i selvejergården med 4 huse. Der nævnes et stuehus på 9 fag, et fæhus på 12 fag, et ladehus på 11 fag samt et mindre hus på 5 fag. Det er en beskrivelse, som vi slet ikke kan genkende fra brandtaksationen fra 1797. Matrikelkortet fra 1818 viser da også, at der er sket store ændringer. Der ligger nu tre selvstændige gårde på den gamle Kongegårds plads. Kvartgården, som vi her følger, rummer måske dele af de gamle bygninger, mens krogården er rykket lidt mod syd og halvgården lidt mod nord-vest. De ligger dog stadig tæt sammen.

Christen Rasmussens forskrivning til Johan Frederik Cramer giver en nøje beskrivelse af gården. Husene er nævnt. Hartkornet var 3-0-1-½. Gården var brandforsikret i 1806 (her har vi måske tiden for de omfattende ændringer) for 1100 rigsdaler. Foruden husene pantsatte Christen Rasmussen alt sit indbo og halvdelen af udboet.

Af indbo var der 5 sengesteder, nemlig et med kattunsohmæng, 3 alkovesengesteder med grønt omhæng samt en seng i herberget. De var forsynet med 5 overdyner, dels af bolster og dels af olmerdug, der var 13 forskellige hovedpuder, 8 par lagner, nemlig 2 par hørgarns og 6 par blårlærreds. Der var et stort spejl, 2 skilderier, 1 bord af porcellæn, 2 lange fyrborde, 1 stueur med hus, 2 hængeskabe, 1 madskab, 1 jernkakkellovn med tilbehør. Der var 3 sopfade af tin og 12 dito tallerkener, 1 sølvkande, 1 stort sølvbæger og et mindre dito, 4 sølvspiseskeer. Der var 1 fyr dragkiste, 3 andre kister, 1 rivejern, 2 lysestager af tin, 2 jerngryder, 3 messing kedler, 1 tekedel, 1 fjerdingsskedel og 1 dito, begge af kobber, 12 mælkebøtter, 1 træflaske, 1 ølfjerdning, 1 øltønde, 1 pyra-

midde, 1 dejtrug, 4 træbaljer eller kar, 2 høleer og 5 kornsække.

Halvdelen af udboet blev pantsat for lånet. Det hele bestod af 2 trævogne, beslagne og med fjæle, agestole, lejre og læsetræer, 4 vinderebe samt forsynet med drættetøj og alt tilbehør. Videre nævnes en træplov med jern, tilbehør og drættetøj, 1 jernharve og 1 træ dito, 2 spader, 1 jernhakke, 3 økser, 2 forke, 1 hakkeskiste med kniv. Der var en rød hest på 14 år, 1 sortbrun mærplag 3 år, 1 dito følhøppe 12 år med 1 brunt hestføl. 5 køer, nemlig 1 sorthjelmet 8 år, 1 sort dito 10 år, 2 sorthjælmede 8 år, 1 sort dito 10 år, 2 sorthjælmede kvier 1 ½ år, 2 kviekalve samt 10 får med lam samt 1 vædder. - Sognefogeden Rasmus Christensen og brandfogeden Jens Jensen underskrev til vitterlighed.

Christen Rasmussen var åbenbart rytter ved Det slesvigske Kyrassérregiment i Horsens, da han blev gift med Niels Pedersens enke. At det ikke har været uden vanskeligheder at slippe af tjenesten, og at det har kostet dyrt, ses af en kontrakt:

Jeg, Søren Søvind, underofficer og fægtemester ved regimentet, indgår på at tjene for Christen Rasmussen i Nim de 8 år, som han er pligtig at tjene ved fornævnte regiment, såfremt kongen tillader det.

Christen Rasmussen betaler Søren Søvind i rede penge 1333 rigsbankdaler 3 mark navneværdi. Halvdelen betales, når stillingen er godkendt, og den anden halve del den 11. december 1815 med renter.

Desuden leverer Christen Rasmussen til Søren Søvind:

3 læs klynnetørv inden hvert års Mikkel-dag.

3 forsvarlige favne bøgebrænde som det fås i Nim skov inden hvert års St. Hans-dag.

1 tønde rug og 2 tønnder byg inden hvert års udgang.

1 lispund flæsk, grønsaltet, taget tværs over siden inden påske.

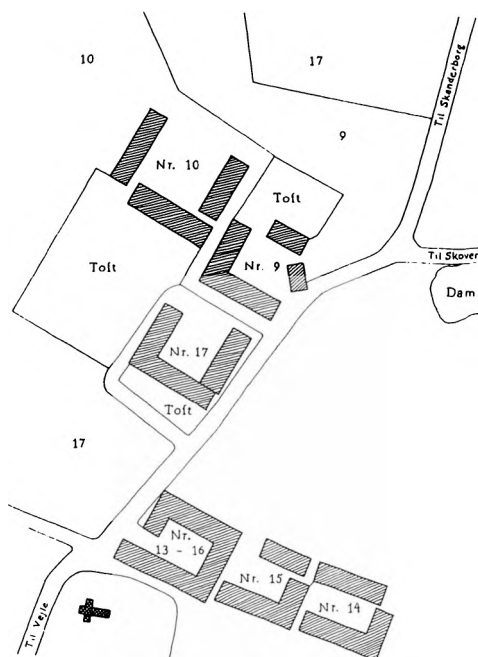
1 lispund smør og 1 lispund ost inden hvert års Mortensdag.

- Alt anslået til 100 rigsbankdaler årligt.

Varene leveres i Horsens til Søvind eller hustru og pengene til denne kontrakts indehaver.

Hvis Christen Rasmussen skulle dø, før de 8 år er omme, skal der stilles sikkerhed af hans stervbo.

Det er ikke klart, hvor længe Christen Rasmussen havde gården. Noget tyder på, at det også gik galt for ham tilsidst. På matrikelkortet fra 1818 er Christen Rasmussens navn slettet eller overstreget, og der er skrevet Købmand Cramer underneden. Cramers navn står altså både på matrikelnummer 9 og 10, hvilket vel må tolkes på den måde, at han har måttet overtage dem begge. Senere er også Købmand Cramer overstreget og erstattet af Niels Andersen. Ved matriklen 1844 hedder det matrikelnummer 9 Niels Andersen.

Udtegning af matrikelkort 1818. Tegning Søren Gotfred Pedersen.

Altartavlen i Østbirk kirke

Af Jens Ingvordsen

Østbirk kirke

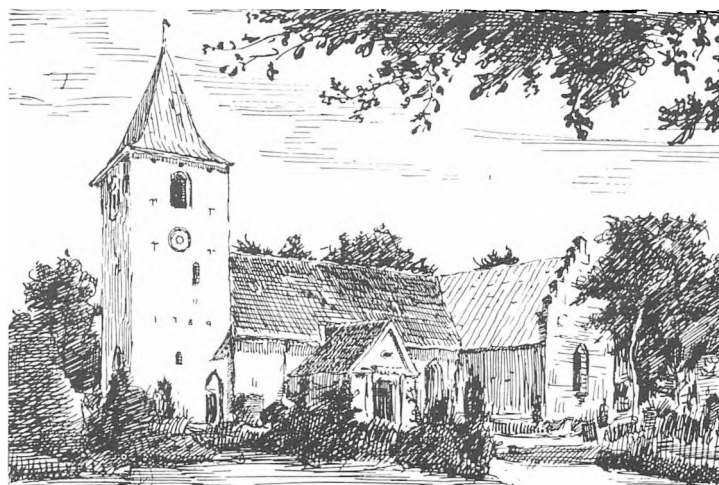
De danske kirker besøges årligt af mange mennesker, enten for i fællesskab at tage del i de religiøse handlinger, hvortil byningerne blev skabt, eller for i ensomhed at studere de kulturhistoriske mindesmærker, som vore gamle kirker jo også er. Alle fremviser de spor efter vore forfædres færden her gennem århundreder, og egentlig kan man næppe betragte fortiden på så mange forskellige måder, som netop her. Vore kirker er et stykke levende historie.

Østbirk kirke har også sine gæster, da den er en meget spændende landsbykirke¹⁾. Den romanske grundstamme i kirken

var et skib med et noget smallere kor mod øst, og har her, kort efter år 1200, næppe adskilt sig fra så mange andre stenkirker i omegnen.

Mod slutningen af middelalderen blev bygningen kraftigt udvidet, formentlig med familien Skram på herregården Urup som ophavsmænd. Der blev tilbygget et tårn ved skibets vestende, mens en korsarm rejstes ved skibets nord- og sydside.

Hvor de nye bygningsdele fra starten blev udstyret med gotiske hvælvinger, slog man også i skibet krydshvælv til erstatning for det flade, romanske træloft. Disse arbejder kan tidsfæstes til omkring år 1500 på

Østbirk kirke set fra syd-vest.
Tegning: Th. Ulriksen.

grundlag af nogle kalkmalede dekorationer i skibet, bl.a. et våben og initialer for Christen Skram til Urup, død i 1521.

I 1580'erne blev det smalle, romanske kor revet ned, og et enkelt langhuskor rejst af sten, skaffet til veje ved nedbrydningen af Vrold kirke²⁾. Mod udgangen af 1500-tallet opførte man et våbenhus ud for indgangsdøren i skibets sydside.

Atter udgik initiativet fra de herrer til Urup, denne gang fra Niels Skram, død i 1601.

Våbenmærke for familien Skram. Efter Danmarks Adels Årbog.

Våbenhuset blev omkring år 1800 ombygget til det nuværende, mens den nordre

korsarm, der var blevet indrettet som gravplads for søhelten Peder Skram, død i 1581, blev fjernet i 1856.

Man ser altså, at Østbirk kirke har fulgt med tiden. Ombygninger og forandringer blev foretaget, hver gang et nyt behov meldte sig. I dag savner man ganske vist Peder Skrams gravkapel, men en kirke har da altid været en brugsgenstand.

Altartavlen

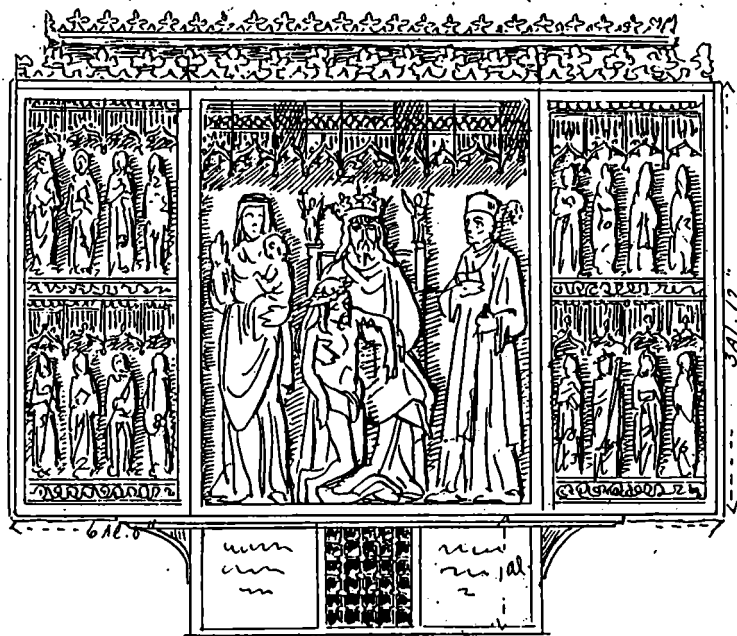
Det righoldige inventar i kirken vidner også om Skram-familiens store bevågenhed for netop denne bygning. Det fornemeste inventarstykke er dog utvivlsomt den gamle altartavle.

Ironisk nok er altartavlen slet ikke skåret til brug i Østbirk kirke. Den stammer egentlig fra benediktinernonnernes Ring kloster, der lå ved sydsiden af Skanderborg Storesø, knap 20 km borte. Dette ved man fra en nu desværre forsvundet indskrift på altartavlen. Indskriften er os overleveret af Peder Hansen Resen i anden halvdel af 1600-tallet: I det Herrens År 1480 blev denne tavle fuldført under priorinde Dorothea Lauridsdatter af Vilhelm malers hånd³⁾.

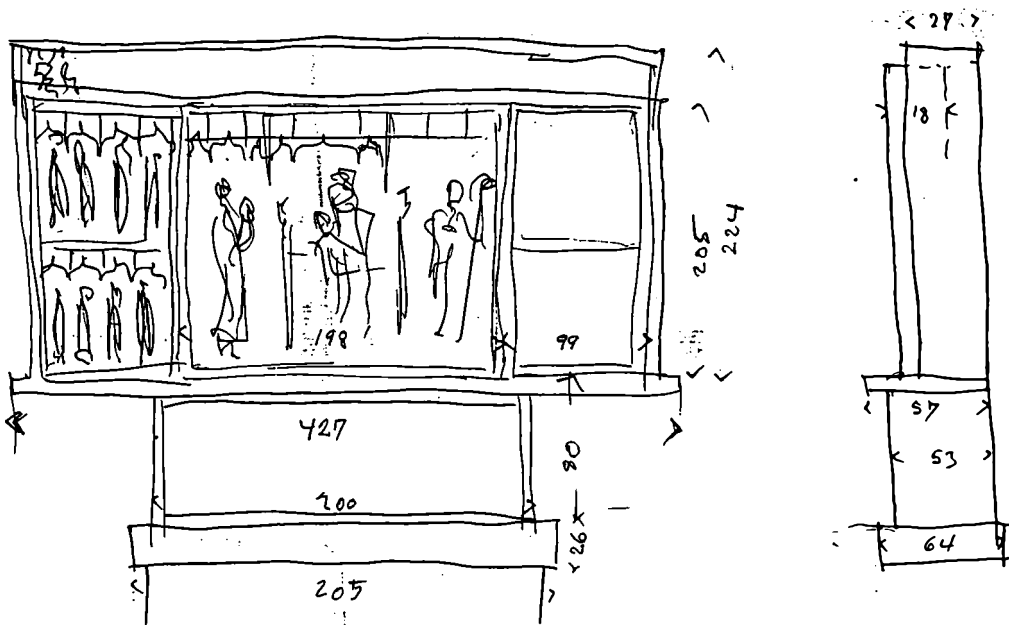
At altartavlen virkelig hidrører fra det middelalderlige Ring kloster, fastslåes den 6. januar 1582, da kong Frederik II skænkede Niels Skram af Urup den på altret i Ring klosterkirke stående tavle. Adelsmanden lod den overføre til Østbirk kirke, hvor den fik plads i det nye kor⁴⁾.

Altartavlen blev undersøgt og beskrevet i 1889 af Magnus Petersen⁵⁾ fra Nationalmuseet, der restaurerede den tre år senere.

Siden hen er der også blevet udført enkelte arbejder på tavlen, hvorunder nogle af de udskårne figurer har skiftet pladser.

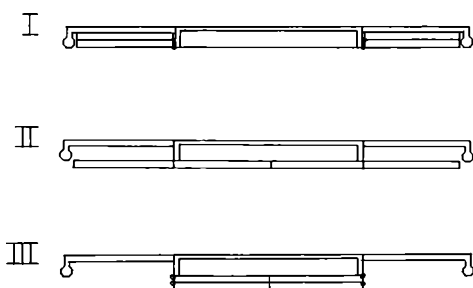

Altartavlen skitseret 17. juli af Magnus Petersen. (Nationalmuseets arkiv).

Opmåling foretaget 1934 af Sven Fritz og Thorkild Ry-Andersen.

Typemæssigt er der tale om en såkaldt fløjaltertavle, som består af en rektangulær, temmelig flad kasse⁶⁾, der hviler på den ene langside. Kassen er udstyret med et mindre midterskab, samt to gange to bevægelige fløje. Princippet er, at tavlen, ved hjælp af de svingbare fløje, kan indstilles til tre forskellige positioner, hver med et indholdsmæssigt billedprogram, tilpasset kirkeårets skiftende tider. De tre positioner er: I festdagsstillingen, II fastestillingen, og III adventsstillingen.

Principskitse med indstilling af de svingbare fløje.

I den første stilling er begge fløje slået ud, så midterskabets figurer er synlige. Figurerne her er Gud Fader, omgivet af jomfru Maria og en abbed, mens der på de to inderfløjes forsider ses 16 figurer, især apostle. De nummereres her som figur I a-s. I denne stand stod altertavlen på Romerkirkens største festdage.

Ved fastestillingen, der i fasten skal forberede sindet til den kommende påskefest, er de to inderfløje drejet ind foran midterskabet. Motivet er Jesu lidelseshistorie, fortalt med fire malerier på yderfløjenes forsider, og fire på inderfløjenes bagsider. De omtales her som II a-h.

I adventsstillingen er yderfløjerne drejet ind mod midten og skjuler nu ganske inderfløjerne. Motiverne her er Jesus Kristus og jomfru Maria, begge malet på selve altertavlens baggrundsplanker, mens der på yderfløjenes bagsider ses otte malerier med hellige personer. Figurerne beskrives her som III a-j.

d	e	f	g	b	a	c	l	m	n	o
h	i	j	k				p	q	r	s

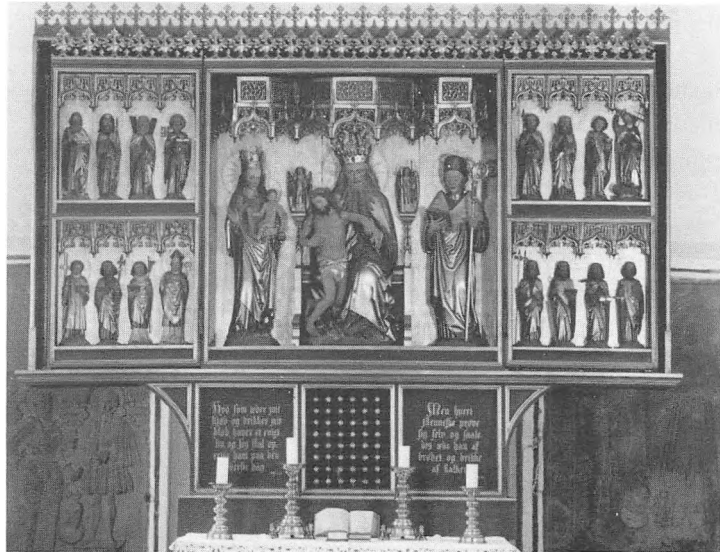
a	b	c	d
e	f	g	h

a	c	d	e	f	b
	g	h	i	j	

Principtegning med nummerering af de tre positioners figurer.

I Festdagsstillingen

Lad os se lidt nærmere på altertavlens billedindhold.

I Festdagsstillingen. Foto: Skanderborg Museum.

Festdagsstillingen viser 19 figurer, alle udkåret af egetræ og bemalet.

I midten troner Gud Fader med Kristi blodige legeme i skødet (Ia). Han er iklædt en blåsort kjortel under en fodlang guldkappe med rødt for. Skægget er langt og med proptrækkerkrøller, på hovedet ses en prægtig, forgyldt krone. Han ser lige ned på os, mens han med venstre hånd løfter Kristi venstre arm. Kristus er nøgen, bortset fra et forgyldt lændeklæde. På tronens armlæn knejser to forgyldte engle, der fremviser Jesu marterredskaber. Venstre engel holder en søjle og en pisk, mens højre engel ses med et spyd og et kors.

Til venstre herfor står en kronet jomfru Maria (Ib). Under guldkappen med rødt foer ses en lang, brunlig kjortel. Hun bærer et smilende, nøgent Jesusbarn på venstre arm, mens hun med en velsignende gestus løfter højre hånd. Jesus holder i venstre hånd en lille skål med bøjlehank.

Til højre i midterskabet står en glatbar-

beret abbed (Ic) i en grønligsort kjortel. Over kjortlen bæres en guldkappe med blått for, på hovedet har abbeden en brunlig hue. Han læser i en rød bog, holdt i venstre hånd, mens han med højre hånd fatter om en forgyldt krumstav, sit embedes værdighedstegn.

Han er, vist nok med urette, blevet for- søgt tolket som bisp Jens Iversen Lange af Århus⁷⁾, da vor abbed godt kan ligne Århusbispen, som denne kendes fra altertavlen i Århus domkirke.

Øverst til venstre står Johannes Døberen (Id), der ikke blot var fætter til Jesus, men tillige Kristi forløber og dåbsmand. Hans klædebon består af en halvlang, kortærmet brunlig kjortel med bælte, herover bærer han en guldkappe med rødt for. I venstre hånd holder han en rød bog med to spænder, hvorpå der ligger et lam. Højre hånd peger på lammet, "Se det Guds lam, som bærer verdens synd"⁸⁾.

Hans kendetegn i billedkunsten er lam-

met og kamelhårskjortlen⁹⁾. Efter de mange legender at dømme, var han menneskehedens vigtigste forbeder, der, sammen med Jesu moder, indtrængende skulle bede om nåde for alle syndere på Dommens Dag. Han blev halshugget på ørkenborgen Machæus efter Salomes berømte slørdans¹⁰⁾.

Dernæst følger en apostel med langt fuldskæg (Ie). Han bærer en fodsid brunlig kjortel med guldbælte under en guldkappe. Kappen, der har blåt for, er knappet i halsen. Han holder en rød bog i venstre hånd og en med guldbeslag forsynet stav i højre hånd. På hovedet har apostlen en brunlig hat, prydet med en muslingeskal.

Han kan identificeres som Jakob den Ældre, hvis specielle kendetegn netop er vandrestaven og muslingeskallen. Jakob tilhørte kredsen af de tidlige disciple, og skal have været en broder til disciplen Johannes¹¹⁾.

Endskønt Jakob den Ældre meldes henrettet ved sværdet senest år 44 i Judæa under Kong Herodes Agrippa I¹²⁾, beretter legenderne dog, at han drev missionsvirksomhed i Spanien. Hans gravsted skal findes i byen Santiago de Compostella, der i middelalderen blev et af de mest søgte valfartssteder. Som et synligt tegn på at have besøgt hans grav hjembragte pilgrimmene en muslingeskal, den såkaldte Jakobsskal, som siden syedes på tøjet.

Jakob den Ældre efterfølges af endnu en apostel med langt fuldskæg (If). Han er iført en fodlang, brunlig kjortel med guldbælte under en guldkappe, som ses med rødt for og er knappet i halsen. I højre hånd holdes en rød bog, tegnet på hans apostelværdighed. Bag personen ses et X-formet kors.

Gravsten over Peder Kæller i Tyrsted kirke. Tasken med muslingeskallen viser, at han har besøgt Jakob den Ældres grav i Spanien, mens palmegrenen stammer fra en valfart til Kristi grav i Jerusalem.

Det specielle kors viser, at vi står overfor apostlen Andreas. Han var den første discipel og broder til apostlen Peter. På baggrund af et par bibelvers¹³⁾ mente man, at hans virkeområde var Grækenland, hvor han skal have lidt blodvidnedøden i byen Patras. Han blev korsfæstet til et X-formet kors, der siden da er blevet kaldt et Andreaskors. Andre beretninger vil vide, at han udbredte evangeliet i det sydlige Rusland,

hvorfor han da også kaldes Ruslands apostel.

Ved siden af Andreas står broderen og apostlen Peter (Ig). Klædedragten består af en fodlang brunlig kjortel med et guldbælte om livet. Over kjortlen har han en guldkappe med rødt for, der sammenholdes af en hægte ved halsen. Apostlen holder i venstre hånd en opslået rød bog og i højre hånd en stor nøgle.

Som et fremtrædende medlem af disciplenskaren æredes han, sammen med Paulus, i middelalderen som apostelfyrste. I billedkunsten kendes han på nøglen, der viser hen til: "Og jeg vil give dig Himmerigets nøgler". Han virkede som apostel i Jerusalem¹⁴. Ellers hører man, at han missionerede i byerne Antiokia og Rom. Peter blev korsfæstet med hovedet nedad i Rom og ligger begravet på det sted, hvor siden Peterskirken blev bygget. Han regnes for den første pave, og iblandt kaldes paveembedet da også for Skt. Peters Stol.

Nederst til venstre står apostlen Filip (Ih). Han er glatbarberet, og bærer en hel-lang, brunlig kjortel under guldkappen med hvidt kravetøj. Han læser i en brun bog, der holdes i venstre hånd, mens højre hånd holder om et tildels forgyldt korspyd.

Apostlen Filips særegne kendetegn i billedkunsten er korsspydet. Legenderne fortæller, at han engang fordrev en ond ånd ved hjælp af en stav, der foroven var formet som et kors. Ikke alle disciple var altid lige faste i troen, Filip var således én af de tvivlende¹⁵.

Til højre for Filip ses en apostel med kort fuldskæg (Ii). Han er ikklædt en fodlang brunlig kjortel under en guldkappe med

rødt for, der hænger på skuldrene. I højre hånd har han en opslået rød bog, mens han i venstre hånd holder en hellebard.

På grund af hellebarden er han forsøgt identificeret som Mattias, indvalgt i disciplflokken til erstatning for Judas Iskariot¹⁶. Hans specielle kendetegn er sædvanligvis en skarpretterøkse, da han skal være blevet halshugget med en økse foran templet i Jerusalem. Andre kendetegn, nemlig et spyd eller et sværd, ses dog også sammen med Mattias.

Dernæst følger en glatbarberet apostel (Ij) i en fodlang hvid kjortel under en knælang brunlig kjortel. Yderst ses han iført en kort guldkappe med hvidt kravetøj og blå for. Han holder en stav med knægt og snor i venstre hånd, mens en åben brun bog holdes i højre hånd.

Der er tale om apostlen Jakob den Yngre¹⁷. Ifølge traditionen var også han en fætter til Jesus. Han skal have været biskop i Jerusalem, men blev dræbt ved stenkast eller ihjelslået med en garvers valkestok. Valkestokken regnes derfor for Jakob den Yngres særlige kendetegn.

Den sidste person i nederste, venstre række er fremstillet som en bisp (Ik). Han er glatbarberet og bærer en fodsid hvid kjortel under en knælang brunlig kjortel. Yderst bærer bispen en guldkappe med rødt for. På hovedet har han en bispehue. I venstre hånd holder han en krumstav, mens højre hånd er løftet i en velsignende gestus.

Han er identificeret som Nicolaus af Myra¹⁸, omend et egentligt skelnemærke mangler. Den mulighed er tilstede, at bispen har holdt en attribut i højre hånd, f.eks. tre guldklumper. Disse viser hen til, at en mand i Nicolaus' hjemby af nød stod

for at skulle sende tre døtre ud i skørlevned, men Nicolaus kastede tre nætter i træk en pose guld ind af mandens vinduer og frelste derved pigerne fra en slet skæbne. Ikke uden grund kaldte man da Nicolaus for Alle jomfruers hjælp og trøst.

I øverste række til højre indledes der med en apostel med kort fuldskæg (II). Han er iklædt en lang, brunlig kjortel med guldbælte under en guldkappe med rødt for, der er knæppet i halsen. Med venstre hånd fatter apostlen om en lukket brun bog, mens han i højre hånd holder et spyd.

Måske skal personen tolkes som apostlen Judas Taddæus. Om ham fortæller legenderne, at han virkede i Mesopotamien og Persien, hvor han opnåede martyriet ved at

blive slået ihjel med en kølle. Også han kaldes iblandt Jesu fætter. I den hellige skrift hersker der lidt forvirring omkring hans navn. Det skrives skiftevis som Lebbæus, Taddæus og Judas¹⁹⁾.

Dernæst kommer en apostel (Im) med langt fuldskæg og en fodsid brunlig kjortel med rød fodbræmme. Over kjortlen bærer han en guldkappe med blå for, der sammenholdes foroven af en hægte og forenden af venstre hånd. Holdt fast mellem venstre arm og kappen ses en tillukket brun bog. Højre hånd er hævet og holder en bredbladet kniv.

Kniven identificerer apostlen som Bartholomæus²⁰⁾. Han var, ifølge legenderne, prædikant i Arabien, Mesopotamien og

Apostlen Bartholomæus fandt martyriet ved at blive slået levende med en kniv og dernæst korsfæstet. Regnes derfor for skytshelgen for skindere, slagtere og garvere. Kalkmaleri i Tyvelse kirke.

Armenien. Her fandt han martyrdøden ved at blive slået levende med en kniv, hvorefter han, med hovedet nedad, blev fæstnet til et kors.

Den næste apostel er glatbarberet (In). Han er iklædt en fodlang brunlig kjortel, hvorover han har en guldkappe med rødt for. Højre hånd er hævet og knyttet, mens pegefingern ses strakt. Han holder i venstre hånd en kalk, der er apostlen Johannes' særlige attribut ved billedlige gengivelser.

Johannes var broder til apostlen Jakob den Ældre og prædikede Kristi lære i Judæa og i byen Ephesos. Han menes at have nedskrevet Åbenbaringen på den græske ø Patmos. I Rom blev han udsat for de skrækkeligste pinsler, bl.a. kogt i olie, og tvunget til at tømme en kalk med gift. Intet gjorde ham dog skade, og han døde, ene af discipelskaren, af ælde²¹.

Den sidste person i øverste række (Io) er iklædt en lang brunlig kjortel med blå for, hvorover hænger en guldkappe, sammenholdt af en korsformet guldbroche på brystet. Han svinger et sværd med højre hånd, mens han med venstre hånd støder et korsspyd ned i en blåsort drage, der ses ved figurens fødder.

Personen forestiller ærkeenglen Mikael i egenskab af Dragedræber. Dette motiv er hentet fra verset: "Og der blev kamp i Himmelen: Mikael og hans engle stred mod dragen". I middelalderen var Mikael beskytter af hver eneste kristen i dødsøjeblikket, anfører for de himmelske hærskarer i kampen mod den onde og på Dommedag sjælenes vejviser til Paradis²².

I nederste række som figur Ip står en apostel med langt fuldskæg. Klædedragten

består af en hellang brunlig kjortel, hvorover han bærer en guldkappe med blå for, der sammenholdes af venstre hånd. Højre hånd fatter om en hellebard.

På grund af hellebarden kan man identificere ham som apostlen Mattæus. Han var tolder og kaldte sig selv for Mattæus, hvilket betyder Guds gave, men de øvrige evangelister brugte det jødiske navn Levi. Efter oldkristne traditioner skal han have nedskrevet sit evangelium i Jerusalem, men han vandt dog martyrdøden under en missionsrejse i Etiopien²³.

I tidernes løb må der være foretaget visse reparationsarbejder på altertavlen, da figur (Ip) på nogle fotografier ses placeret, hvor nu figur (Ir) er at finde²⁴.

Dernæst kommer en apostel med langt fuldskæg (Iq). Han er iklædt en fodsid brunlig kjortel, der næsten skjules af en guldkappe med rødt for. En åben rød bog holdes i venstre hånd, mens apostlen ses med en sav i højre hånd.

Saven karakteriserer apostlen som Simon Zelotes, der kun nævnes fire gange i Det nye Testamente og da altid i opremsningen af discipelflokkens medlemmer²⁵. Tilnavnet Zelotes, d.v.s. Fanatikeren, henviser vel til zeloterne, et radikalt, jødisk parti, som spillede en vigtig rolle under den første jødiske revolte mod Rom i 66-73. Ifølge traditionerne skulle han være en broder til Jakob den Yngre og Judas Taddæus. Med broderen Judas forkyndte han den rette lære i Edessa og Persien, hvor han opnåede martyriet ved at blive savet over på langs.

Den næste figur (Ir), der på et tidspunkt har byttet plads med figur (Ip), bærer kort fuldskæg. Hans klædedragt består af en lang, brunlig kjortel under en guldkappe

med blå for, der er knuppet i halsen. Venstre hånd holder den åbne brune bog, mens højre hånd fatter om en vinkel.

Vinklen identificerer figuren som apostlen Thomas. Han omtales i apostellisterne, men vi kender ham bedst som tvivleren, der måtte røre ved Jesu sår, før han kunne tro²⁶⁾.

Hans distrikt var Indien, hvor han af kongen fik til opgave at bygge et palads. I stedet uddelte han pengene til de fattige, hvorfor der rejstes kongen et slot i himmelen. Som bygmester fik Thomas da en vinkel som attribut. Han skal have lidt martyrdøden ved lansestik eller sværdhug.

Den sidste person (Is) i denne stand bærer halvlangt fuldskæg. Over en fodsid brunlig kjortel hænger en guldkappe med rødt for. I venstre hånd holder han en rød bog med hængsler, mens højre hånd griber om et dobbelthåndssværd.

Da han står sidst i apostelrækken og ses med et sværd må han være apostlen Paulus. Selvom han ikke hørte til discipelflokken, æredes han i middelalderen som apostelfyrste, på samme stade som Peter. Det skyldes hans fremtrædende stilling i Apostlenes Gerninger og som forfatter af de fleste nytestamentlige breve.

Paulus blev født i byen Tarsus, var jøde af fødsel og romersk borger. Han var en ivrig kristenforfølger indtil hans omvendelse på vejen til Damascus²⁷⁾. Ifølge oldgamle traditioner høstede han martyrdøden, samme dag som Peter, ved at blive afrettet med sværdet i Roms havneby, Ostia. Da han var romersk borger, kunne han ikke, som sin Mester, blive korsfæstet.

Gennemgangen af de 19 figurer i den første stand er slut. Fremstillingen af figu-

erne er ganske traditionel, når der ses bort fra abbeden (Ic). På denne plads møder man ofte Johannes Døberen. Der er næppe tale om et portræt af den Århusbisp Jens Iversen Lange. Muligvis kan det være et idealportræt af Benedikt af Nurcia, stifter af benediktinerordenen. En anden løsning er, at vi her ser et ægte portræt af giveren af tavlen, måske klosterets egen prior, Hartvig Smalsted, omtalt som prior i 1461, eller Lars Lunov, nævnt i 1492.

Grunden bag figurene er bemalet med guld, men denne bemaling stammer vel fra restaureringen i 1892.

Bemærk i øvrigt ved hele den øvre apostelrække, at kølbuen foroven, samt grunden lige bagved, er rød, hvis figurens guldkappe er vist med blå for, og omvendt. I nederste række har kølbuen og baggrunden derimod samme farve som guldkappens for. Ved hjælp af disse enkle skift i bemaling, sammenholdt med figurernes kendetegn og klædedragt, er der skabt stor variation i tavlens første stand. Helhedsindtrykket er gjort nuanceret og livligt med simple hjælpemidler.

II Fastestillingen

Fastestillingen viser os Jesu lidelseshistorie, genfortalt på otte malerier. Fig. 10.

Historien starter i øverste venstre hjørne (IIa). Lad os for en stund se bort fra det egentlige motiv. Bagerst til højre, i et andet værelse, hvortil vi har indsigt gennem en døråbning, ses Fodvasken²⁸⁾. Jesus knæler ned og er i færd med at tvætte Peters fødder. Peter, eneste discipel nævnt ved navn under fodvaskningen, kendes her på den særegne frisure, tonsuren, hvor issen er glatraget.

II Fastestillingen. Foto: Skanderborg Museum.

Hovedmotivet er dog Den sidste Nadver²⁹⁾. Jesus og discipelflokken sidder omkring et ovalt, veldækket bord. Jesus kendetegnes ved den fremtrukne stilling og på den med kors forsynede glorie. Med højre hånd rækker han et lille stykke brød tværs over bordet til Judas Iskariot, der ses uden glorie. Af andre disciple genkendes Peter, med tonsur, og Johannes, hvis ansigt lige anes under Jesu højre arm. Johannes' position skyldes, at man i antikken lå til bords.

Selskabet synes ret muntert. Flere disciple snakker ivrigt indbyrdes, mens andre nyder et glas vin. Disciplen til venstre for Judas har en kalk i højre hånd, mens han med venstre hånd netop har grebet en kande fra gulvet. Ingen ænses åbenbart de alvorlige ord, Jesus lige har udtalt, idet han rækker Judas brødstumpen: "Det er ham, som jeg giver det stykke brød, jeg nu dyp- per"³⁰⁾.

Det næste billede (IIb) skildrer de indle-

dende begivenheder i Getsemane have. I midten knæler Jesus og fremsiger den ypperstepræstelige bøn. Af Jesu følgesvende ses der tre, og alle er de blundet hen: Peter, der bærer tonsur, støtter hovedet med venstre hånd, Johannes, der er glatbarberet, er iklædt en grålig kappe, samt en anonym discipel, der må være Johannes' broder, Jakob den Ældre³¹⁾.

Til højre kommer de romerske legionærer til haven, anført af Judas Iskariot. Forræderen kendes igen ved den manglende strålekrans, men også på pungen, da den onde apostel åbenbart stod for discipelflokkens pengekasse³²⁾. I baggrunden skimtes flere soldater på vej. Haven er hegned af et plankeværk med gennemgangsport, udenfor vokser træer. Foroven svæver en engel, ganske som Lukas fortæller³³⁾.

Herefter følger Pågribelsen (IIc). I midten står Jesus og ser ud på os. Han er netop blevet udpeget for soldaterne af Judas, der

Oldgamle oliventræer i Getsemane have ved Oliebjergets fod. I baggrunden ses Dødsangstens kirke.

forrådte Menneskesønnen med et kys. Til højre overfalder Peter ypperstepræstens tjener Malkus, der er sunket på knæ og forsøger at afværge det slag, hvormed Peter hugger et øre af tjeneren. På jorden ligger den af Malkus tabte stanglygte. Yderst til venstre står Johannes og Jakob den Ældre, aldeles rådvilde og handlingslammede³⁴.

Øverst til højre (II d) er handlingen flyttet indendørs til den romerske landshøvdingens borg. Motivet er Jesu hudflettelse³⁵. Bare iført et gråligt lændeklæde står Jesus bagbundet til en søjle, mens han bliver pisket af fem personer, der fylkes om ham.

Bagerst til venstre står en sjette person, der, med foldede arme, nøje følger kagstrygningen. Gulvet er lagt med tre- og firkantede fliser. Igennem baggrundens arkader ses træklædte skråninger, der må forestille Oliebjerget på den anden side af Kedrons bæk.

Nederst til venstre ses Tornekroningen

(II e). Iklædt en grålig, folderig kappe sidder Jesus i midten af billedfeltet. Hovedet er drejet til venstre, men blikket er vendt i modsat retning, mod hænderne, der sammenbindes af en knælende, grinende mand i en rød kappe. Jesus har fået et rør mellem hænderne³⁶.

Bag Jesus ses fire af den romerske landshøvdingens stridsmænd, der hoverende presser tornekronen på plads med lange kæppe. Også denne scene foregår inden døre, og loftets hvælvinger hænger tungt ned over handlingen.

Herefter følger Pilati håndvask (II f). Hovedaktøren er nu Pontius Pilatus, der sidder på et højsæde, iført en fodlang purrødt dragt. Hænderne er strakt til venstre, hvor de øses over med vand fra en guldkande, holdt af en stående, næsten skaldet tjener³⁷. En knælende tjener, med et håndklæde, holder et vaskefad af guld parat.

Pilatus har netop påberåbt sig uskyldighed i Jesu domfældelse, og prokuratørens blik er da også rettet til højre, mod Jesus.

Jesus står til højre, med sammenbundne hænder, iklædt en fodlang brunlig kjortel, omgivet af en flok krigsknægte. Foran Jesus står en tjener, der med ryggen vendt mod os og øjnene mod Pilatus, overgiver Jesus til de utålmodigt ventende soldater. En legionær mellem tjeneren og Jesus har åbnet munden og peger med højre hånd på Jesus. På trods af den almindelige uro og larm, der røbes af billedet, kan man næsten høre soldaten råbe: "Er det ham her, vi skal ha' med?"

Det næste maleri forestiller Korsdragningen (IIg). Bevægelsen i billedet er mod højre. Iført en brunlig kjortel slæber Jesus sig krumbøjet afsted, tynget af det store Tformede kors. Selskabet har netop forladt prokuratørens borg og har således endnu ikke mødt Simon af Kyrene, men, som Johannes fortæller: "Og han bar selv sit kors"³⁸.

Til højre for Jesus ses et par soldater, der morer sig gevaldigt. Hvor den ene lystigt springer rundt, blæser den anden højlydt i et lille horn. Til venstre går en soldat og puffer til korsbæreren med en stav for at få ham hurtigere afsted. Yderst til venstre er Jesu moder, jomfru Maria, og Johannes. I dyb sorg har Maria knyttet hænderne sammen foran brystet. Johannes synes at tørre en tåre bort fra kinden. Bag dem anes en flok soldater, der afslutter optøget og måske ledsager de to røvere³⁹.

I baggrunden ses træklædte skråninger og en bygning med kamtakke gavle.

Det sidste motiv viser Korsfæstelsen (IIh). Kun iført et lændeklæde hænger Je-

sus på korset. Blodet siler fra naglestederne i håndflader og fødder samt fra en sidevunde. Kroppens vægt tynger armene ned, hovedet med de lukkede øjne er roligt sunket ned på højre skulder. Øverst på korset er indskriftspladen med INRI, der henviser til Iesu Nazarenus Rex Iudæorum, d.v.s. Jesus fra Nazaret, Jødernes konge, mens der under korset ses et kranium⁴⁰.

Til venstre for korset står de sørgende efterladte. Bagerst den glatbarberede Johannes, der fjerner en tåre ved øjet, mens han har lagt venstre hånd på jomfru Marias skulder. Maria sidder nedbøjet af sorg foran Johannes. Ved hendes side står Maria Magdalena. Til højre står ikke blot nogle soldater, der sludrer sammen, men også høvedsmanden, der kigger op på den korsfæstede og i overraskelse løfter højre hånd: "Sandelig, han var Guds Søn"⁴¹.

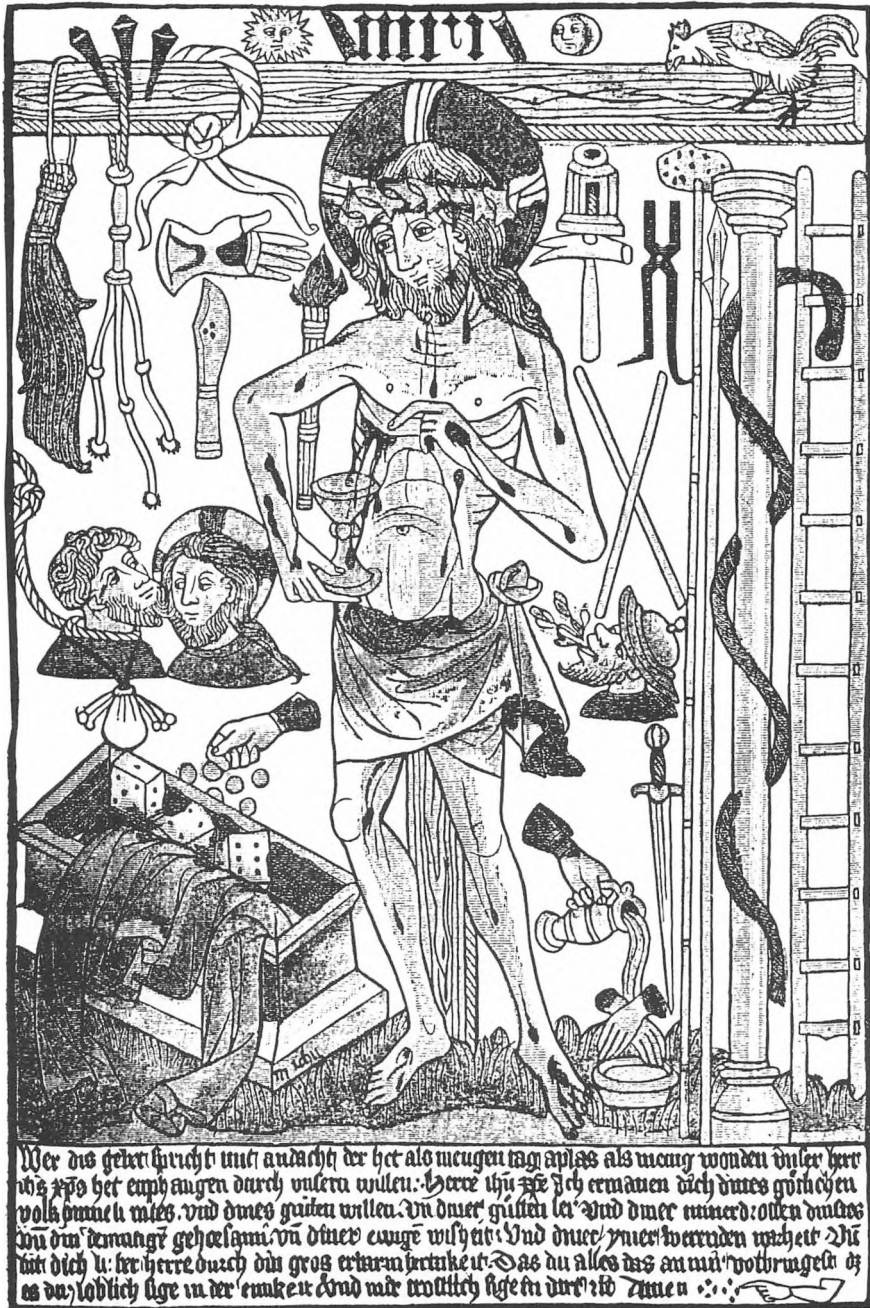
De to røvere, korsfæstet side om side med Jesus, er ikke afbilledet. Spydsticket i Jesu side blev efter traditionen tildelt ham af en soldat ved navn Longinus, der led af en besværlig øjensygdom. Noget blod fra spydsåret ramte Longinus, og straks blev han helbredt.

Fastestillingen med Kristi passion er ganske traditionelt vist. De nævnte ni motiver kendes fra en lang række billedlige gengivelser.

III Adventsstillingen

I adventsstillingen er yderfløjene drejet ind foran midterskabet og inderfløjene og dækker nu ganske for stand II.

Yderst til venstre og i fuld legemsstørrelse står Jesus Kristus (IIIa) i egenskab af Verdensfrelseren, hvad også tilkendegives af indskriften Salvator mundi over billed-

Aflads-plakat fra ca. 1450 med Kristi marterredskaber.

III Adventsstillingen.
Foto: Skanderborg
Museum.

feltet. Han bærer en fodsid, rødbrun kjortel med gråhvide ærmer under en mørkebrun kappe. Højre hånd er hævet og giver os velsignelsens tegn, mens han i venstre hånd holder en opslået bog med latinsk kors og ordene Alpha et Omega, der er hentet fra Johannes-åbenbaringen⁴²⁾. Venstre fod er hævet og hviler på en globus, foroven forsynet med et kors.

Baggrunden er mørkerød og udstyret med skabelon-malede, ottekantede guldstjerner. De lodrette planker ses tydeligt under bemalningen.

Yderst til højre står i legemsstørrelse jomfru Maria med Jesusbarnet (IIIb). Jomfruen er ikklædt en blålig kjortel med guldbort ved halsudskæringen, herover har hun en folderig grålig kjortel. Om det lange, udslåede hår ses et pandebånd med en lille medaillon. Med begge hænder løfter hun det nøgne, krølhårede Jesusbarn,

der i forventningsfuld glæde strækker armene op imod hende.

Foroven er indskriften Santa maria, den hellige Maria, skrevet med guldbogstaver. Også dette billedfelt viser os baggrundens planker.

På yderfløjens bagside ses der øverst til venstre en stående kvinde (IIIc). Hun er iført en folderig sort kjortel og slør med grålig bræmme. I venstre hånd holder hun en monstrans til opbevaring af det indviede nadverbrød, hostien. Hun læser i en rød bog, der holdes i højre hånd.

På grund af monstransen kan hun genkendes som abbedissen Clara⁴³⁾, der under et saracener-angreb i 1241 gik fjenden i møde med en hostie i monstransen, overfor hvilken de angribende styrker måtte vige tilbage. Clara blev født i Assisi i 1191 og døde i 1243, men blev kanoniseret i 1255. Hun stiftede nonneordenen Clarisserne,

der efterlevede franciskanerreglen. Danmarks første kloster med denne observans blev grundlagt i Roskilde i 1241 og var forbeholdt adelsfrøkener, ganske som ved benediktinernonnernes klostre.

Billedfeltet til højre for Clara forestiller en bisp, der giver almisse til en krøbling (IIIId). Bispen bærer en fodlang, hvid kjortel med bælte under en hellang, blålig kappe. Kappen, der har rødt for, holdes sammen af en gulmedaillon ved halsen. På hovedet sidder bispehuen. Med venstre hånd holder han om krumstaven, mens han med højre hånd putter en skilling ned i en lille skål, holdt af den invalide.

Krøblingen knæler på et par lave skamler, bundet fast til benene med bandager. På jorden ligger to krykker. Han er iklædt en gullighvid trøje, samt korte benklæder med slids. I taknemmelighed over gaven letter han høfligt på hatten.

Bispen må være Nicolaus af Myra, da hans særlige kendetræk alle er vist her: Bispehue, krumstav og almisse⁴³.

Herefter følger endnu en bispeklædt person (IIIe). Han bærer en fodlang hvid kjortel under en brunlig kappe, der sammenholdes af en firkantet gulmedaillon. På hovedet ses bispehuen. I højre hånd holdes krumstaven, mens han har et håndsving i venstre hånd.

I billedkunsten tolkes en bisp med håndsving altid som den hellige Erasmus⁴⁴. Han skal have været bisp i byen Antiokia, men led dog martyrdøden i 303 i det romerske Campanien. Om Erasmus ved legenderne at berette, at han først blev kogt mør i en gryde med olie, hvorefter tarmene blev ham trukket af livet med et håndsving. Hvis man ser godt efter på billedet, opda-

ger man da også bispens tarme snoet omkring håndsvinget. Som attribut kan han også have en trebenet gryde, hvori han kogtes. I senmiddelalderen anråbtes han bl.a. mod kolik og mavesmerter.

Yderst til højre i øverste række står en kvinde (IIIIf), fremstillet som nonne i en fodsid, hvid kjortel. Over denne bærer hun en lang, sort kjortel og slør med grå bort. Hun holder en korsstav i venstre hånd og en model af et kapel i den hævede højre hånd.

På grund af kapellet kan hun navngives som den hellige Gertrud⁴⁵, født ca. 630 i Brabant og død ca. 659. Hun grundlagde et dobbeltkloster i Nivelles, hvis abbedisse hun blev. Gertrudskapeller blev i senmiddelalderen bygget ved indfaldsvejene til en række danske byer, og personalet her var forpligtet til at hjælpe fattige og syge rejsende. Man mente også, at Gertrud kunne lede mennesker til det rette herberge, både her og hinsides.

Billedfeltet i nederste række til venstre fremviser en kvinde (IIIg), iklædt en lang, blålig kjortel med grå bræmme. Yderst bærer hun en fodsid, rød kappe, som hviler på skuldrene og holdes oppe af venstre hånd, der samtidig fatter om en rød bog. Med højre hånd støder hun en korsstav ned i en grønlig drage. Dragen, der i raseri har slået krølle på halen, stirrer vildt op på kvinden. Dyrets gab er åbent, så man ser den lange, røde tunge.

Hun forestiller jomfru Margrethe af Antiokia⁴⁶. Under et fængselsophold blev hun hjemsogt af selve Satan i skikkelse af en drage, men med en korsstav bortjog hun djævelen. Til sidst opnåede hun dog martyriet ved at blive afrettet med sværdet. Mar-

grethes kendetegn i billedkunsten blev da korsstaven og dragen.

Dernæst ser vi en stående kvinde (IIIh) med langt, udslået hår, tegnet på jomfru-værdigheden, og en guldkrone. Hun er iklædt en fodlang, brunlig kjortel under en ligeledes lang, men nu grønlig kappe. Kvinden læser i en rød bog, holdt i venstre hånd, mens hun i højre hånd har et dobbelt-håndssværd, der når kanten af billedfeltet. For kvindens fødder ligger et ituslået mar-terhjul.

Radbrækningshjulet viser, at vi står

overfor et billede af jomfru Katharina af Alexandria⁴⁷⁾. Hun skal være født omkring 294. Under en disput med romerkejseren og alverdens 50 klogeste mænd, lykkedes det hende at vinde alle de vise mænd for evangeliet. Kejseren lod hende straks fængsle, men en himmelsk due bragte hende føde. Hun skulle så tortureres med et marterhjul med påsatte knive, men en engel huggede med det samme hjulet itu med et sværd. Til sidst blev hun dog halshugget. Guds engleflok overførte siden liget til Katharina-bjerget i Sinai udørk.

Pilgrimme på vej. På træet hænger et lille vejalter, i baggrunden ses en bygning, der kan være et Gertrudskapel. Tysk træsnit.

Billedfeltet herefter viser en kvinde med langt, udslået hår (IIIi). Under en fodlang, rød kappe, der hænger på venstre skulder og delvis holdes oppe med højre arm, bærer hun en hellang, blågrøn kjortel. På hovedet ses en rød og hvid hue. I venstre hånd holder hun en opslået rød bog, mens højre hånd er lagt over siderne, så de ikke skal blæse om. Bag hende ses et højt, mørkt tårn med rundbuede vinduer og kamtakgavl.

Personen forestiller den hellige jomfru Barbara, hvis kendetegn er tårnet, bogen og det udslåede hår⁴⁸). Legenderne fortæller, at hendes hedenske fader indespærrede hende i et tårnhøjt fængsel for at dyrke afguder. Hun valgte dog Treenigheden⁴⁹). Det lykkedes hende endog at flygte, da bjerget åbnede sig for hende. Hun blev atter pågrebet og senere halshugget. Bødlen skal have været hendes egen fader, men efter udåden slog Herrens lyn ned og dræbte ham øjeblikkeligt.

Den sidste person i denne tredje stand er en stående kvinde (IIIj) i en fodlang brunlig kjortel. Herover bærer hun et mørkere slag med grå bort. Hun holder i højre hånd en lille blomsterkurv med hank, hvori hun med venstre hånd drysser blomster.

Blomsterkurven identificerer personen som jomfru Dorothea⁵⁰). Det fortælles om Dorothea, at hun skaffede sig martyrdøden for sværdet i år 304. På retterstedet bragte en Guds engel hende en kurv med nyplukkede blomster fra Kristi have i Paradis. Om hende hedder det i en senmiddelalderlig bøn bl.a.: Denne hellige jomfru sancta Dorothea, som kaldes at være en rose og en blomst af den hellige ånd, hvo som kalder hver dag på hendes hellige navn med én pa-

ter noster og én ave maria, han være bevaret fra djævelen og alle dødelige synder,... og hvilken kvinde, som med barn pines, og haver hun denne bøn på sig, det barn skal snarlig fødes foruden al mén.

Hermed er tolkningen af figurerne i tredje stand tilendebragt. Men hvad fortæller disse billedfelter egentlig?

Ser man bort fra Jesus Kristus og hans moder, hvis anbringelse på altertavlen er selvskreven, dukker der visse tematiske sammenhænge op. Denne tavle er vitterligt skabt til opstilling i et klosterhjem for højbårne jomfruer.

Øverste række indeholder to abbedisser og to bisper. Abbedisserne grundlagde begge nonneklostre, ja, Clara var endog stifter af en hel klosterorden. De var begge af ædel byrd, og den absolutte leder i deres eget kloster.

De to bisper skal repræsentere den religiøse øvrighed i stiftet. Bisperne havde ansvaret for den rette forkyndelse i distriktet, de skulle indvie kirker og altre, men kunne også udnævne eller afsætte klosterledere.

Nonneflokkene i Ring kiggede, når adventsstillingen var fremme, op på tavlen, og kunne dér rent symbolsk se den magtfulde bisp side om side med deres egen øverste. Klostrets overhoved indenfor og udenfor murene holdt øje med nonnerne.

De fire hellige kvinder i nederste række dannede en særlig gruppe i senmiddelalderen, nemlig De fire store jomfruer⁵¹), der alle var værd at påkalde i dødens stund. Det virkefelt, man tillagde de fire jomfruer, viser også et tilhørsforhold til et nonnekloster.

Katharina var knyttet til hospitaler og herberger, hvor Ring kloster i al fald også

virkede som herbergshjem. Til herberget kom bl.a. gravide kvinder for at få pleje. Margrethe kunne hjælpe fødende kvinder, hvor Dorothea gav lindring mod barsels-smerter, mens Barbara med held kunne anråbes mod feber.

De fire store jomfruer er de eneste kvinder i den samling af helgener, der kaldes De 14 nødhjælpere⁵²⁾, hvis gruppering stammer fra 1446. Som navnet siger, kunne de hjælpe enhver i nød, men alle værnede de mod allehånde sygdomme, skaffede et rimeligt levned, og sikrede en god død.

Afslutning

Til afslutning skal formålet med altertavlen kort omtales. Egentlig skal en altertavle blot tjene til udsmykning af altret, det helligste sted i enhver kirke. Tavlen kunne dog hurtigt blive den synlige genstand, hvortil ens bønner blev sendt.

At rette bønner til Gud Fader, Jesus Kri-

stus og jomfru Maria er umiddelbart forståeligt.

Men de hellige mænd og kvinder? De hænger nøje sammen med begrebet Guds-frygt. I den sene middelalder var mennesket opfyldt af en frygtagtighed overfor alle tings skaber, og den hastigt voksende skare af helgener fik derfor stor betydning for menigmand. Man dristede sig ikke frem for den almægtige Guds åsyn, men stiledede i stedet bønnerne til helgenflokken. Apostlene og de andre hellige havde selv gået på Guds jord i fordums dage, og kendte jo alt til livets svære kår.

Folk rettede deres bønner til de hellige af to grunde. Man kunne, med en ganske bestemt sag for øje, bede dem om at gå i forbøn hos Gud Fader eller hans søn, Verdensfrelseren. Helgenerne kunne også i al almindelighed anråbes om beskyttelse i alle denne jammerdals svære dage.

Noter og litteratur

- (1) Den efterfølgende, forenklede bygningshistorie hviler på Ejler Haugsted: Østbirk Kirke, *Aarhus Stifts Aarbøger* XXII, 1929 (herefter forkortet Haugsted), pp. 211-21; Svend Raagaard: *Østbirk Kirke*, Østbirk 1965 (herefter Raagaard); J.P. Trap: *Danmark*, 4. udgave, VII, København 1926, pp. 378-79, og 5. udgave, VIII, København 1964, pp. 673-81, samt egne iagttagelser.
- (2) "Kongen har bevilget, at Niels Skram maa faa det Taarn og den gamle Mur i Vrolle ved Skanderborg Slot, der staa tilbage af den Kirke, som har været dér, til at istandsætte Kirken ved hans Gaard Urup med, dog skal han selv bekoste Nedbrydelsen og Bortførelsen", *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold* (herefter KB), 12. oktober 1585, p. 400. For familien Skram, se *Danmarks Adels Aarvog* XXXIII, 1916, pp. 466-69.
- (3) *Peder Hansen Resen: Atlas Danicus, Århus Stift*, udg. Helge Søgaard, Aarhus 1967, p. 120: "Anno Domini MCCCCLXXX completa est tabula ista tempore Dorothea Laurentii priorissa per manus Vilhelmi pictoris". For Ring kloster, se Jens Ingvordsen: *De gode nonners konvent i Ring, Højbjerg* 1991.
- (4) KB 6. januar 1582, p. 418.
- (5) Magnus Petersens indberetning af 17. juni 1889 til Nationalmuseet (herefter Petersen). Det meste af det bladgalleri, der foroven smykker altertavlen, er restaureret og opsat i tiden efter 1889. Petersen beretter herom: "yderst raat udført og smagløst formet Overstykke med plumpe Engle o.d.l. af den sletteste Kunst fra 18de Aarh.". Fodstykket, hvorpå selve altertavlen står, er i midten forsynet med et gemme bag et tremmegitter af jern, prydet med 48 guldrosetter. Fyldingen på hver side af gitteret er i dag bemalet med udvalgte bibelvers, henholdsvis Johannes-evangeliet (herefter Joh.) 6, 54 og Paulus' første brev til Korinterne 11, 28.
- (6) Kassens længde og højde er ca. 4,27 m og 2,27 m. dybde ca. 0,27 m. Opmåling 1934 af arkitekterne Sven Fritz og Thorkild Ry-Andersen.
- (7) Se f.eks. Petersen: "Jeg tør ikke fremsætte nogen bestemt Mening om, at det kunne være samme Bisp,... men en Formodning derom troer jeg at maatte udtale".
- (8) Joh. 1, 29.
- (9) F.eks. Markus-evangeliet (herefter Mark.) 1, 6: "Johannes var iført en kamelhårs klædning og havde et læderbælte om livet". Se *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* (herefter KLNLM) 7, spp. 593-98, og Niels-Knud Liebgott: *Hellige mænd og kvinder*, Højbjerg 1982 (herefter Liebgott), p. 170. Sidstnævnte indeholder et væld af anekdoter om helgenskaren, som jeg har gjort brug af.
- (10) Se f.eks. Mattæus-evangeliet (herefter Matt.) 14, 6-12 og Mark. 6, 22-29.
- (11) Matt. 4, 18-21. Jævnfør Matt. 27, 56 og Mark. 15, 40 med Joh. 19, 25. For discipelflokken henvises her generelt til Matt. 10, 2-4, Mark. 3, 16-19, Lukas-evangeliet (herefter Luk.) 6, 13-16, Apostlenes Gerninger (herefter Ap.G.) 1, 13, KLNLM 1, spp. 173-77 og Liebgott p. 169.
- (12) Ap.G. 12, 1-2.
- (13) Matt. 4, 18-20, KLNLM 1, spp. 133-39 og Liebgott p. 149. Versene: se Joh. 12, 20-22.
- (14) Verset: Matt. 16, 19. Jerusalem: Ap.G. 2, 14-17. For Peter, se note 11, KLNLM 13, spp. 254-63 og Liebgott p. 188.
- (15) Figuren passer tildels også på diakonen og martyren Cyriacus, men kan være fejlrestaureret, da Petersen i 1889 så figuren uden attribut. For Filip, se note 11 og især Joh. 14, 8-11.
- (16) Ap.G. 1, 21-26, KLNLM 11, sp. 502 og Liebgott p. 183. Figuren manglede i 1889 kendetegn, se Petersen. For Judas Iskariot, se KLNLM 8, spp. 1-5.
- (17) Se note 11, KLNLM 7, spp. 530-31 og Liebgott p. 169.
- (18) KLNLM 12, spp. 288-94 og Liebgott pp. 184-85. Petersen omtaler blot figuren som forestillende en bisp. Figur III d, som også forestiller Nicolaus af Myra, kaldes af Raagaard for bisp Martin.
- (19) Se note 11 og KLNLM 8, spp. 5-6. Havde ifølge Petersen en ubestemmelig attribut i 1889.
- (20) Se note 11, KLNLM 1, spp. 365-69 og Liebgott p. 153. Ubestemmelig attribut i 1889, se Petersen.
- (21) Se note 11, KLNLM 7, spp. 588-92 og Liebgott p. 170.
- (22) KLNLM 11, spp. 616-26 og Liebgott pp. 183-84. Verset: Johannes' Åbenbaring (herefter Åb.) 12, 7.
- (23) Mattæus kan også have et sværd som attribut. KLNLM 11, sp. 505 og note 11. Navnet Levi: se Matt. 10, 3 contra Luk. 5, 27. Petersen kalder figuren Mattias.
- (24) Se f.eks. foto i Trap 4, p. 578 contra fig. p. 47 her.
- (25) Se note 11, KLNLM 15, spp. 295-96.
- (26) Se note 11, KLNLM 18, spp. 238-40. Ubestemmelig attribut i 1889, se Petersen. For den tvivlende Thomas, se Joh. 20, 24-29, men tvivlen skyldtes dog dyb sorg, hvilket røbes af Joh. 11, 16.

- (27) KLNLM 13, spp. 150-54 og Liebgott p. 187. Se f.eks. Ap.G. 8, 1-3. Omvendelsen: Ap.G. 9, 3-22.
- (28) Fodvasken, der skulle lære disciplene ydmyghed, kendes fra Joh. 13, 4-11. For Kristi passion henvises generelt til KLNLM 9, spp. 333-46.
- (29) Feks. Matt. 26, 17-29.
- (30) Joh. 13, 26 nævner brødet, hvor de andre evangelister omtaler, at forræderen er dén, der sammen med Jesus dyster i fadet.
- (31) Bønnen i Joh. 17, 1-26. De tre disciple i Matt. 26, 37 og Mark. 14, 33. Jesus måtte vække dem tre gange, efter Matt. 26, 40-45 og Mark. 14, 37-41, men kun én gang, ifølge Luk. 22, 45.
- (32) Se især Joh. 13, 29.
- (33) Luk. 22, 43.
- (34) Kysset, se især Luk. 22, 48. Peters forsvar i Joh. 18, 10. Jesus greb dog straks ind og helede såret (Luk. 22, 51). Hele dette felt er stærkt restaureret, da Petersen og Haugsted på grund af billedets ødelæggelse ikke kunne identificere motivet.
- (35) Se især Joh. 19, 1.
- (36) Se især Matt. 27, 27-31.
- (37) Feks. Matt. 27, 24.
- (38) Joh. 19, 17. Simon af Kyrene: Feks. Matt. 27, 32.
- (39) Feks. Luk. 23, 32, der, som eneste evangelist, omtaler, at den ene røver samme dag skulle være med Jesus i Paradis (vers 39-43).
- (40) Indskriften: Joh. 19, 19. Kraniet henviser til f.eks. Mark. 15, 22: "De fører ham til det sted, der hedder Golgata (det betyder 'Hovedskalsted')".
- (41) Matt. 27, 54, se også Mark. 15, 39 og Luk. 23, 47.
- (42) Åb. 1, 8.
- (43) Liebgott p. 157.
- (44) KLNLM 4, spp. 3-6 og Liebgott pp. 161-62.
- (45) KLNLM 5, spp. 276-80 og Liebgott pp. 166-67.
- (46) KLNLM 11, spp. 345-51 og Liebgott pp. 179-80.
- (47) KLNLM 8, spp. 335-43 og Liebgott p. 171. Petersen kunne i 1889 kun genkende Katharina, mens figur IIIc-d-e-f-g-i-j var ukendelige: ved Smuds og Mangler er deres Atributter skjulte eller tabte, hvorfor jeg ikke nærmere kan betegne dem".
- (48) KLNLM 12, sp. 462 og Liebgott pp. 78-79.
- (49) Hvorfor tårnet ofte ses med tre vinduer.
- (50) KLNLM 6, sp. 327 og Liebgott p. 160. Haugsted p. 218 og Raagaard ser figuren som jomfru Elisabeth, hvis attributter, foruden en blomsterkurv, dog også omfatter en bønnebog og en krone.
- (51) KLNLM 6, sp. 326 og 8, sp. 342.
- (52) KLNLM 12, spp. 458-66.

Lærer Jens Andersen

Født 8/2 1835 i Hjerk — Død 5/7 1906 i Århus

Af Asta Rasmussen

Den 6. december 1832 var der bryllup i en gård i Bailum, Hjerk sogn i Salling. Det var gårdejer Jens Jensen Sønderup og hustru, Kirsten Laugesdatter, hvis ældste barn, den knap 22-årige datter Maren, som den dag stod brud i den gamle kirke i Hjerk. Brudgommen var den 28-årige Anders Jensen Thybo, som havde overtaget sin fars gård i Hjerk.

Som navnet Thybo antyder, hørte Anders til en slægt, der var tilflyttet Salling fra Thy. Hans oldefar på fædrenes side, Anders Andersen, havde været ladefoged på herregården Irup i Hørdum sogn, og hans bedstefar, Anders Andersen Tye, blev gårdmand i Hjerk, hvor han var blevet gift med Mette Iversdatter. De fik, som det var almindeligt dengang, mange børn, hvoraf en del døde som små. En af deres sønner, Jens Andersen Thybo, giftede sig med en kusine, Kirsten Svenningsdatter, hvis far, Svenning Iversen, var bror til Anders Tyes kone, Mette Iversdatter. I deres ægteskab fødtes tre børn, døtrene Maren og Mette samt sønnen Anders, der var født i 1804. Det var denne Jens Andersens søn, Anders, som i december 1832 blev viet til Jens Jensen Sønderups unge datter Maren. Marens slægtninge var Sallingboere så langt tilbage, vi kan spore dem. De var bønder som

alle andre i landsdelen; men Maren tilførte sin og sin mands efterslægt et intellektuelt islæt, som lader sig spore tre generationer tilbage hos hendes forfædre.

Marens mor, Kirsten Laugesdatter, født 1787 i Bailum, var datter af Lauge Pedersen og Karen Jeppesdatter i Bailum. Karen Jeppesdatter, født 1742 i Harre, var datter af Jeppe Mathiesen og Anne Sørensdatter i Harre. Fra Jeppe Mathiesen og Anne Sørensdatter, som altså var oldeforældre til den unge brud, der blev viet til Anders Jensen Thybo, stammer en begavet efterslægt, og det er i realiteten det eneste, vi ved om de to gamle bønderfolk i Harre. Oldebarnet, Maren Jensdatter, har i 1884 beriget sine efterkommere med en stamtavle, som blev hektograferet og kopieret i adskillige eksemplarer, som endnu er i behold. Et enkelt tvivlsspørgsmål rummer disse stamtavle-kopier, og det drejer sig om Jeppe Mathiesen i Harre. På nogle af kopierne er han anført som "fattig gårdmand", og på andre som "fattiggårdmand". Har Jeppe været en fattig mand, så må hans søn, Søren Jepsen, som senere blev præst, formodentlig have haft velyndere, der støttede ham økonomisk, så han kunne gennemføre sit studium. Søren Jepsen, som senere tog nav-

neforandring til Salling, blev præst i Junget-Torum sogn.

Foruden denne søn havde Jeppe Mathiesen og Anne Sørensdatter to døtre, Bodil og Karen, der begge blev gift med gårdmænd. Bodil, gift med gårdmand Christen Nielsen Quistgaard i Vester Lyby, blev mor til Jeppe Christensen Quistgaard, som i 1819 blev rektor i Slagelse, og fra 1838 til sin død i 1850 var han præst i Ågerup-Kirkerup. Karen, gift 1. gang med Søren Pedersen, 2. gang med Lauge Pedersen i Bailum, fik tre døtre, hvoraf den yngste, Kirsten, blev gift med Jens Jensen Sønderup i Bailum.

Men tilbage til bryllupsgildet i hjemmet i Bailum. Brudens mors, Kirsten Laugesdatters fætter, Jeppe Christensen Quistgaard, har sandsynligvis ikke kunnet være med ved sin kusines datters bryllup i Hjerk. Det var jo før jernbanernes tid, og turen fra Slagelse, hvor han på dette tidspunkt var rektor, til Hjerk i Salling var en lang og besværlig rejse med dagvogne, skib og dagvogne igen. I stedet sendte han et digt, som blev sunget eller læst op ved festen. Et vers af dette digt har åbenbart gjort indtryk i familiekredsen, og det er da også ganske tidstypisk. Resten af det næsten 160 år gamle digt findes, så vidt jeg ved, ikke mere; men da dette vers er blevet husket og overleveret, så lad det komme med her. Det viser den absolut renlivede rationalist og lyder således:

*Og når engang de avner svinder bort,
og vi skal møde for den store dommer,
så spørges der: "Hvad har du gjort?"
thi troen ej i stor betragtning kommer.*

Vi kan ikke i dag lodde, hvor dybt denne

tænkemåde kan have påvirket bøndernes kristentro. De har sikkert med begærlighed suget til sig af præsternes landbrugsfaglige foredrag fra prædikestolene. Det var noget, man havde nytte af i årene efter jordens udskiftning og stavnsbåndets ophævelse, og måske har det slet ikke anfægtet deres gudstro. Derimod kan et vers som det ovennævnte være os et eksempel på, hvad det var, der fik Grundtvig til at bruge så stærke ord som "Satans Synagoge" om sine præstekolleger.

Seks børn voksede op i de følgende år i hjemmet hos Maren Jensdatter og Anders Jensen Thybo i Hjerk: Sønnerne Jens og Jens Peter, og døtrene Ane Kirstine, Kirsten Marie, Mette Kirstine og Mette Marie. En tredje søn, Kristen, døde spæd.

Den gamle Jens Andersen Thybo oplevede at se de seks børnebørn i gården i Hjerk, og det er givet, at ingen har været så stolt som han, da den ældste af flokken, Jens, som var opkaldt efter ham og derfor utvivlsomt var hans yndling, blev konfirmeret første søndag efter påske i krigsåret 1849 og opnåede karakteren ug både for kundskaber og opførsel.

Jens Andersen Thybo levede længe nok til, at de fleste af børnebørnene må have været i stand til at bevare ham i deres erindring, og det er noget meget værdifuldt; men Jens var den eneste, der opnåede at få ham med til sin confirmation.

Året efter døde bedstefaderen, og nu er kirkebogen blevet langt mere udførlig og korrekt, end den før havde været: "Jens Andersen Thyboe – død 3. februar 1850, begravet 13. februar, 81 $\frac{3}{4}$ år, som aftægtsmand i Hjerk. Død af alderdom".

Anders Jensen Thybos og Maren Jens-

datters børn blev holdt til at passe deres skolegang. I modsætning til mangfoldige andre forældre på landet dengang havde Maren Jensdatter fra sit hjem en klar forståelse af, at boglige kundskaber var nyttige. Jens var en flittig og interesseret dreng både i skolen og i hjemmet. Han var desuden en ivrig avislæser, og begivenhederne under treårskrigen og ikke mindst grundlovens indførelse gjorde et dybt indtryk på ham og modnede ham tidligt.

Et af Jens Andersens mest fremherskende karaktertræk var en usædvanlig kraftig viljestyrke. Ingen, som kom i berøring med ham, har åbenbart kunnet undgå at bemærke denne egenskab hos ham. I hvert fald blev denne viljestyrke fremhævet i samtlige nekrologer over ham ved hans død i 1906. Herom senere.

At denne viljestyrke må føres tilbage til hans mors slægt, har vi et vidnesbyrd om i nogle få ord af hans far, Anders Jensen Thybo, som skal have udtalt i et svar til drengen engang i dennes mindreårighed: "Hvis du ikke vil, bitte Jens, så skal du da heller ikke".

Disse sagtmodige ord af Jens Andersens far vidner om, at drengen allerede var sin far overlegen i viljestyrke, og at det derfor ikke er et karaktertræk, han har arvet efter sin far.

Vi ved ikke, hvad det var, Jens ikke ville; men han ville i hvert fald ikke overtage sin dejlige fødegård. Jens ville være lærer. I 1851 var en ny, ung lærer kommet til Hjerk. Hans navn var Laurits Ibsen, og han var født 1824 i Agersig i Ringkøbing amt. Laurits Ibsen var dimitteret fra Ranum seminarium, og hos ham kunne Jens og hans forældre få alle oplysninger om, hvad et lærer-

studium kostede, hvad der krævedes for at blive optaget på seminariet, og hvorledes forholdene og undervisningen var i Ranum. Jens var endnu kun 16 år og måtte foreløbig blive hjemme og deltage i arbejdet på gården; men da tiden for hans optagelse på seminariet nærmede sig, nagedes han af en alvorlig betænkelighed. Hans fars helbred gav anledning til alvorlig bekymring. Men Maren Jensdatter holdt på, at sønnen skulle rejse. En voksen karl havde de altid på gården, og den yngste dreng, Jens Peter, var med sine 10 år allerede så dygtig, at han kunne gøre nytte ved mange ting, foruden at han var en god og stabil vogterdreng om sommeren. Fik de nu blot en konfirmeret tjenstedreng eller en ung karl til hjælp, skulle det nok gå alt sammen. Og endelig måtte man dog ikke opgive håbet om, at Anders Thybo kunne blive rask igen. I foråret 1854 drog Jens så afsted til Ranum for at påbegynde den læreruddannelse, der var hans ønskers mål.

Jens blev dimitteret fra Ranum seminarium i 1856; men det opnåede hans far ikke at se. Mandagen den 5. november 1855 døde Anders Jensen Thybo af tæring, knap 52 år. Maren var knap 45 år gammel, da hun blev enke; men hun giftede sig ikke igen. Med børnenes og nogle få tjenstefolks hjælp klarede Maren bedriften, indtil hendes yngste søn, Jens Peter, kunne overtage gården.

- o -

Det blev på Århus-egnen, Jens Andersen fik sin gerning. Efter midlertidige stillinger som hjælpelærer blev han ansat som ene-lærer ved den gamle skole i Stautrup; men da lærerembedet ved Tranbjerg skole blev ledigt ved lærer Hans Jørgen Thestesens

Jens Andersen med sønnen Anders Peder.

Ane M. Laursdatter m. datteren Kirstine Mathilde

Tranbjerg Kirke og Skole.

Tranbjerg kirke og skole.

død juleaften 1860, søgte og fik Jens Andersen embedet som lærer og kirkesanger efter ham.

Jens Andersen var i 1857 blevet viet til Ane Margrethe Laursdatter fra Langballe i Mårslet sogn. Fra deres tid i Stautrup skole medbragte de en lille søn, Anders Peter, der var født i 1860, og i 1863 fødtes en datter, Kirstine Mathilde. Således var der to småbørn i Tranbjerg skole, da den ulykkelige krig brød ud i 1864.

Det har ikke været let at klare undervisningen i de jyske skoler under tyskerne indtrængen i landsdelen. Hvorledes man klarede det i Tranbjerg skole, har vi ikke hørt meget om. Vi ved, at tyskerne kom til skolen. Den dengang 4-årige Anders Peter har som gammel mand fortalt, at han selv drog i krig mod fjenden. Han havde bevæbnet sig med sin mors brødkniv, og med den løb han efter soldaterne for at stikke dem. Så var der en soldat, der tog ham og satte ham op i hans lillesøsters barnevogn og kørte rundt med ham på legepladsen. Det var en vældig rar soldat, syntes drengen, og så smed han brødkniven.

Ved landevejen, omtrent over for skolen, lå dengang og endnu mange år senere, et lille kampestenhus, hvori brandsprøjten opbevaredes. Her indsatte den tyske befalingsmand en af sine soldater, som havde forset sig. Han skulle sidde på vand og brød, som det dengang blev praktiseret. Men degnens kone, Ane Margrethe, Gretemor kaldet, fik medlidenhed med soldaten, og når hun kunne se lejlighed til det, gik hun over til sprøjtehuset og stak nogle gode mellemkager ind til ham gennem et hul i muren.

Efter krigens afslutning, hvor sorgen

over de tabte landsdele knugede det ganske land, ramtes Jens Andersen af en stor personlig sorg. Den 10. august 1865 fødte Gretemor en søn, som blev hjemmedøbt af sin far og døde dagen efter. Hans fødsel kostede hans mor livet. Den 15. september døde hun fra sin mand og de to små børn, den 5-årige Anders Peter og den 2-årige Kirstine Mathilde.

Året efter giftede Jens Andersen sig med Jensine Caroline Jensen, datter af afdøde gårdejer og sognefoged Jens Andersen og hustru Maren Hansdatter fra Østerby.

Jens Andersen blev hurtigt kendt som en dygtig lærer, der gik op i sit skolearbejde med liv og sjæl. Allerede som dreng var han blevet grebet af tidens idéer om bondestandens rejsning. Det indtryk, juni-grundlovens vedtagelse havde gjort på ham i hans konfirmationsår, tabte sig faktisk aldrig. Den 5. juni 1849 havde været en skelsættende dag i hans liv. Denne dag – den 5. juni – blev altid siden i hans manddomsår højtideligholdt i hans hjem næsten som en helldag. Han havde begrebet, hvilke muligheder grundloven indebar for bønderne. En fri og oplyst stand skulle de blive. Derfor valgte Jens lærergerningen i stedet for at blive landmand i Hjerik.

I 1977 faldt grundlovsdagen på en søndag. Den dag sad et barnebarn af Jens Andersen i Ravnsbjergkirken og hørte med glæde præsten nævne grundloven i sin prædiken. Så snart hun kom hjem, satte hun sig til at skrive et langt brev til min søster og mig, om vor fælles stamfar, Jens Andersen i Tranbjerg. I brevet berettede hun om sin afdøde forhenværende nabo, der havde gået i skole i Tranbjerg i Jens Andersens tid, og som tydeligt kunne huske, hvorledes

deggen havde indprentet børnene, hvad juni-grundloven havde betydet og stadig betød, selv om den var blevet forringet. Grundlovsdagen måtte man aldrig glemme at fejre:

“For fru Vestergaard var det at holde grundlovsdag en hellig pligt. Hun kaldte det at *holde* grundlovsdag, og når jeg besøgte hende på denne dag, var håndarbejde bandlyst. Den dag rangerede med de tre store højtider

I min barndom kørte vi med hest og vogn ud i en stor plantage i Gudum sogn til en kilde, hvor det friske vand lod sig drikke, og vi havde madkurv med. Turen til kilden foregik kun grundlovsdag”.

Således skrev Harriet Andersen, barnebarn af Jens Andersen i Tranbjerg, og datter af Jens Lavrids Andersen, som på det i brevet nævnte tidspunkt var præst i Mørborg.

Det kan ikke undre, at grundlovsændringen i 1866 kunne få en mand som Jens Andersen til at gå aktivt ind i politik. Det faktum, at de ved juni-grundloven vundne rettigheder ikke var umistelige, vakte røre i det ganske land. Jens Andersen sluttede sig til partiet Venstre, som dengang var det yderste venstre i dansk politik, og inden for det parti gjorde han en betydelig indsats, uden at han på noget tidspunkt stilede mod en karriere som politiker. Men hans flammende taler i Ridehuset, hvor mængden råbte: “Længe leve Andersen-Tranbjerg!” bevirkede dog, at skoledirektionen i Århus sendte repræsentanter til Tranbjerg for at overvære Jens Andersens undervisning af børnene og finde ud af, om han forsømte skolen til fordel for det politiske arbejde. De fandt imidlertid intet grundlag for kla-

ger i den henseende. Børnene var udmærket undervist.

Hvad mente Jens Andersens kone, Jensine Caroline, eller Sine, som Jens altid kaldte hende, om sin mands mere og mere om sig gribende politiske aktivitet. Der er ikke overleveret noget om, at hun var imod hans offentlige virke, selv om det vel kan have bekymret hende, at han satte sin stilling som lærer på spil. Desuden havde Sine nok at tage sig af. Af de ni børn, hun fødte, døde fem i den spæde alder.

Deggen i Tranbjerg fik hurtigt mange jern i ilden. Den indre splid i hans parti, “Det forenede Venstre”, som det dengang hed, pinte ham. To af de værste kamphaner havde han på nærmeste hold: Højskoleforstander Jens Nørregaard i Testrup og Lars Bjørnbak i Viby. Jens Andersen forstod dem begge og ønskede striden mellem dem bilagt.

Lars Nielsen Bjørnbak var født 19/1 1824. Han var søn af lærer Niels Thomsen Bjørnbak i Lendum og var i 1843 blevet dimitteret fra seminariet i Ranum. Året efter fik han embede i Guldager, hvorfra han i 1855 kom til Viby. I 1856 oprettede han en højskole, “Viby højere Landboskole”, og i 1862 var han medstifter af “Den jydsk Folkeforening”. 1866 grundlagde han Aarhus Amtstidende, og 1877 blev han amtsrådsmedlem. Bjørnbak var gået stærkt imod skandinavismen og den nationale stemning, der førte til krigen i 1864, og han var glødende antimilitarist. “Kundskab er magt, uvidenhed er trældom!”, disse ord, som han ofte brugte, findes indmejslet på sokkelen af den mindesten, der blev rejst over ham i 1880.

Jens Andersen følte sig stærkt tiltrukket

af denne helstøbte personlighed og fik et nært samarbejde med ham. Andersen havde stor sympati for både Bjørnbak og Nørregaard; men han syntes ikke om de drabelige sammenstød, der fandt sted imellem dem på spørgsmålet kundskabsmeddelelse kontra bevingede grundtvigske foredrag. Han ville have det politiske arbejde koncentreret om de praktiske opgaver i stedet for hede diskussioner, der kunne spille tid og splitte kræfterne og føre til fraktionsdannelse. I Tranbjerg skole kunne Lars Bjørnbak og Jens Nørregaard sidde og tale fredeligt og sagligt sammen. Deres strid blev bilagt, og degnen i Tranbjerg blev siden kaldt brobyggeren.

I en lang periode var Jens Andersen medlem af Århus Amtsråd, hvor han var Venstres ubestridte fører. Samtidig var han i bestyrelsen for Hads-Ning Herreds Jernbane. Der var dog særlig to ting, der optog ham mere end noget andet. Den ene var mangelen af et hospital for oplandets beboere. Byerne havde deres sygehuse. Selv i Odder, der trods sin størrelse ikke havde købstadsrettigheder, var man i 1879 begyndt at bygge et sygehus lige over for fattighuset. Der skulle være 7 sygeværelser i øverste etage, og underneden skulle der være en lejlighed til en økonoma og et køkken.

På landet måtte de syge plejes i hjemmene. Jens Andersen havde længe tumlet med den tanke, at enhver by burde have et hospital for oplandets befolkning, og i amtsrådet tog han sagen op med stor energi. I årene 1880-1882 blev Århus Amtssygehus bygget på en grund, der lå for enden af Godthåbsgade på Frederiksbjerg. Den 15. november stod det færdigt og blev

indviet som det første oplandssygehus i Danmark. Det blev snart for lille og måtte gang på gang udvides, indtil det i 1935 blev flyttet til den nuværende beliggenhed ved Vestre Ringgade.

Fattigfolks forsørgelse var en anden sag, som lå Jens Andersen stærkt på sinde. Fra gammel tid havde det været en selvfølge, at ethvert sogn havde pligt til at forsørge de beboere, der kom i nød. Jens fandt det forargeligt, at gamle, udslidte bønder og håndværkere, der ikke havde nogen at støtte sig til, skulle miste deres borgerlige rettigheder, hvis de modtog fattighjælp af det offentlige. I Tranbjerg sogn sørgede han for, at de fattige blev hjulpet på anden måde.

- o -

Skolen havde altid været et hjerteanliggende for Jens Andersen; men der kom en tid, hvor han følte, at de mange tillidshverv, han havde fået ved siden af sin lærergerning, begyndte at tære på hans kræfter, og nu ønskede man ham som direktør for Landbosparekassen i Århus. Der måtte træffes et valg; men det var en svær beslutning, så svær, at han kaldte sine voksne børn hjem til familieråd. Den ældste af sønnerne, Anders Peter, rådede sin far til at forlade skolen, da han var overbevist om, at hans far stadig ville blive efterspurgt til en mængde tillidsposter, som han ikke ville være i stand til at afvise.

Så forlod lærerfamilien da skolen i Tranbjerg i 1892; men hvor tungt det havde været for Jens at sige farvel til 31 års lærergerning i Tranbjerg, beviser den kendsgerning, at han, der ellers altid vidste, hvad han ville, i denne sag måtte have sine børn med på råd.

Ved Jens Andersens død 5. juli 1906 fremkom fyldige nekrologer over ham i adskillige blade. Jeg vil her nøjes med et par uddrag af DEMOKRATEN:

“I formiddags kl. 10 er sparekassedirektør J. Andersen død. Han var en mand helt igennem, en udpræget retlinet personlighed, og selv om ikke mange øjne vil dugges ved efterretningen om hans død, så vil fanen sænkes ved hans bære, og hans minde blive viet respekt og agtelse. Han

hørte Århusegnens politik til i snart to menneskealdrer, og han har været med at præge sin tid og udført et arbejde, som har været sporet på mere end ét område. Lad os blot nævne hans deltagelse i Århus Amtsråds forhandlinger. Han kunne virke lidt tung, massiv, men der var kraft i talen, og der var brød i den. Ham skyldes det mere end nogen anden, at bonden kom til at betyde så meget i amtsrådet, og hvor kunne han være hvas og djærv, når

1. række f.v.: Jens Andersen 2. hustru, Jensine Caroline, født Jensen, f. 25.11.1841 - d. 16.8.1914. Marie Andrea, f. 20.9.1885 - d. 23.7.1978, fysioterapeut i Århus. Kirstine Mathilde, f. 2.1.1863 - d. 7.4.1900, lærerinde i Århus. Jens Andersen - f. 8.2.1835 - d. 5.7.1906

2. række f.v.: Anders Peter Andersen, f.25.4.1860 - d. 7.1.1938, gårdejer i Gunnestrup. Hans Kristian Andersen, f. 4.12.1871 - d. 24.6.1951, fuldmægtig v. DSB. Ane Margrethe Andersen, f. 23.1.1877 - d. 6.3.1965, g.m. togfører Rasmus Jensen, Århus. Jens Laurids Andersen, f. 18.9.1867 d. 11.10. 1955, præst.

der lød et ord i amtsrådet, som mindede om bondens trældomstid. Det hændte ikke sjældent, at Andersen kreperede kammerherren, men d'hr. til højre havde ellers en svær respekt for Andersen, thi han gjorde jo et arbejde, som var synligt for enhver. Her skøt det fremhæves, at Andersens virksomhed prægedes af en demokratisk opfattelse, som ingensinde har givet sig smukkere udslag, end da han fik ført igennem, at Amtssygehuset skulle udvides. Hr. Neergaard var betænkelig, men Andersen skar gennem alle talemåder ved at fremhæve, at de fattige havde lige så fuldkommen ret til at blive helbredt som de rige. D'hr. til højre, sagde han, kan, når de selv eller deres familie bliver syge, søge hovedstadens kliniker eller udlandets sanatorier; men de fattige har kun vore egne sygehuse at ty til; de må ikke afvises, som det nu ofte er tilfældet....

De sagde, at Andersen ikke var Bjørnbakker, og dog var han Lars Bjørnbaks

gamle, trofaste ven og kammerat. Da Andersen i tresserne* blev ansat i Stautrup som lærer, var han udpræget grundtvigianer og regnedes blandt Testrupmændene. Men selv om han hørte skolen til, blev han aldrig ortodox, og han var Bjørnbaks medarbejder i stort som i småt. Senere var det ham og Wistoft, som løftede arven efter Lars Bjørnbak. J. Andersen, som var blevet lærer i Tranbjerg, havde alle Århusegnens politiske tråde i sin hånd, og til ham søgte man om råd og dåd i alle økonomiske anliggender. Han ledede sagerne med fast hånd, og dog fo'r han med lempe. I 1886 blev han direktør for Landbosparekassen, og han viste sig fuldt ud at være stillingen voksen. 71 år gammel er han gået bort, efter to gange at være opereret for mavekræft. Med Andersen forsvinder en typisk repræsentant for halvfjerdsernes og firsernes bondebevægelse. Det er en mand, som er gået i sin grav''.

* Det var i 1857, at min oldefar, Jens Andersen, kom til Stautrup som lærer.

En landsby i mellemkrigstiden

Af Estrid Wilhelms

Den landsby, der her er tale om, er min barndoms by – Toustrup, beliggende mellem Borum og Silkeborg i Dallerup sogn. Det er ikke, fordi jeg mener, at byen er noget særligt fremfor andre landsbyer, den er nok prototypen på landsbyforhold dengang, og jeg mener, at det vil være på sin plads at påvise den store forskel, der er blevet i løbet af et forholdsvis kort tidsinterval – fra dengang til nu.

Byen var i 1700-tallet sognets vigtigste, hvorfor en af Fr. IV's rytterskoler da også blev anbragt her, og alle sognets børn måtte gå på deres ben hertil, i hvert fald indtil der i 1835 blev bygget en skole i Sorring, sognets nu betydeligste by.

Da vi kom til byen d. 1.12. 1923, var den en lille, stille idyl uden spor af fremdrift, man kaldte den en Torneroseby med dens snoede veje, mange bindingsværkshuse og gårde, men det kunne måske også forstås på en anden måde, nemlig at den sov sin Tornerosesøvn. Den nyeste bygning i byen var skolen, der var bygget i 1902 til afløsning af den gamle rytterskole, og adskillige gange havde "den røde hane" galeet og lagt et par gårde i aske eller blot huse. Det havde formindsket byen, tillige med udflytningen i sin tid.

Her var nu 7 gårde og op imod 25 huse,

nogle af disse huse havde i sin tid tjent som stuehuse til nu udflyttede eller brændte gårde, og flere af dem var to- eller tredelte, så der boede to-tre familier i dem.

Af håndværkere var der først og fremmest smeden, som var en vigtig person for bønderne, når deres heste skulle sko. Så var der en snedker, en murer og en skomagler.

Af handlende var der hele to købmænd, hvilket var vel rigeligt i så lille en by, især da et par af bønderne handlede i nabobyer hos familie. Det var da også skyld i, at den nederste købmand gentagne gange var blevet udskiftet, og der var desværre også dengang dårlige betalere imellem kunderne.

Byen bestod af to gader, den nordre og den søndre gade, som løb sammen nederfor rytterskolen til én, som snoede sig videre ud af byen mod øst og ned mod Toustrup mølle, som lå idyllisk i dalen nede ved banen Århus-Hammel. Dens stuehus ligger der endnu med sine hvidkalkede bindingsværksmure.

Der var jo ikke mange asfalterede veje, og vejen, som gik gennem Toustrup, var skærvevej lige fra Låsby-Sorring-vejen og ud til den asfalterede vej ved Mundelstrup. Vejen gennem byen var til tider meget pløret p.g.a. tabte roeblade samt efterladen-

skaber fra husdyr, så man måtte som regel gå i træsko eller gummistøvler og have skiftesko med, hvis man skulle på besøg. Der var heller ingen gadebelysning, så om aftenen måtte man også udstyres med en lom-melygte.

Der var ikke indlagt lys andre steder, end i skolen, forsamlingshuset og i gårdene. Alle øvrige nøjedes med petroleumslamper. Derfor kom der ret ofte en petroleumsmænd til byen for at sælge til købmændene. Han sad godt gemt under en stor kaleche på sit hestekøretøj. Folk hentede så deres petroleum i dunke, som de selv medbragte, så købmanden kunne pumpe olien i dem. Hvis elektriciteten en enkelt gang svigtede, måtte også vi have et par lamper frem, og det, syntes vi børn, var spændende.

Vand var der heller ikke indlagt ret mange steder, nogle havde privat vandværk, f.eks. 2 af gårdmændene havde sammen en vindmølle, en af de gammeldags vindroser, som pumpede vandet op til *dem*. Andre havde en pumpe, og så var man endda heldig, hvis man havde en pumpe selv, som vi havde, men på den nordre gade måtte de være fælles om *den*, som lå ud for Snedkerbækken, som afløsning for den gamle vippebrønd, der afskaffedes i 1915. (Snedkerbækken var en sti, som gik nord for rytterskolen mellem de to gader). Folk gik med åg over skuldrene, når de hentede vand, og skulle de skylle tøj, bar de tøjet ned til bykjelden her. Om vinteren kunne pumpen fryse, så man måtte have varmt vand til at tømme den med.

I det følgende vil jeg beskrive hvert hus og gård for sig – med deres beboere, og til dette har jeg været nødsaget til at lave et kort, som er tegnet efter hukommelsen.

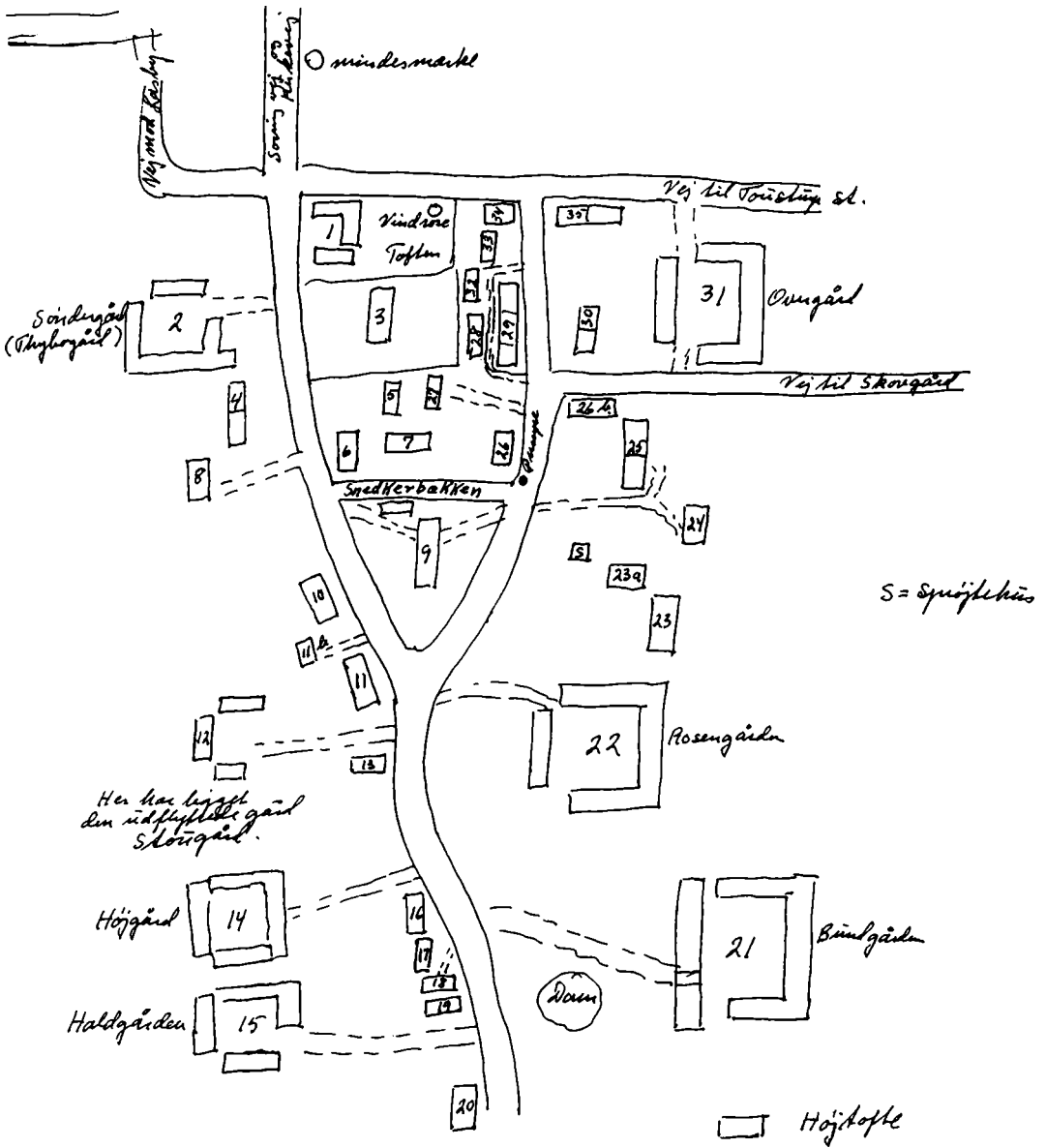
Det har nemlig ikke været muligt at få noget kort, som er yngre end 1805, og det hjælper jo ikke noget, hvis man skal se for sig, hvordan huse og gårde ligger i dag. Dette må altså ikke tages for at være nøjagtigt i målene, det skal kun tjene til orientering til det efterfølgende. At der i byen ikke fandtes en kirke skyldes, at vi hørte under Dallerup kirke, som ligger et par km fra Toustrup. Byen Dallerup bestod kun af præstegården og boligen til præsten, en enkelt gård mere og et par huse. Selve præstegården, som var bindingsværk, blev revet ned en gang i trediverne, den blev så i stedet bygget et par hundrede meter vest for byen.

Nr. 1:

Ejendommen, som ligger øverst på søndre gade, ejedes dengang af Christen Hansen og hans kone Maren. De havde 2 piger, Asta og Ingeborg, som var vores legekammerater. Han havde overtaget ejendommen efter sin far, Niels Hansen – ca. 1922. I 1943 solgte de til Thomas Laursen og rejste til Granslev. Thomas satte en bestyrer på i første omgang, senere solgte han ejendommen til Chr. Sehested fra Holmstol, som havde den til sin død i 1986.

Nr. 2:

Toustrup Søndergård – i gamle dage hed den Thybogården (se Heilskovs artikel i “Dallerup sogn i fortid og nutid” af Heilskov og H.E. Jensen). Det var Niels Laur-sen og hans kone Ane, som boede der, da vi kom, senere blev det sønnen Thomas og hans kone Agnethe. De overtog gården ca. 1930. De havde børnene Niels Aage, Anne Marie og Knud. De boede i gården, indtil de solgte den omkring 1950, og Thomas og

Agnethe flyttede til Låsby, hvor han gav sig af med ejendomshandel. De nye ejere af gården var et par brødre, og efter et par år overtog den ældste, Niels Peter Jensen, gården alene, da han giftede sig.

Nr. 3:

Toustrup byskole, (ja, for der var også en markskole, som var bygget nogenlunde samtidig med, her var læreren Høyer Svendsen) som afløste den gamle rytterskole, havde fået den sandstenstavle, som havde siddet på den gamle skole, anbragt oppe over et af skolevinduerne, på denne havde Fr. IV skrevet den – også fra andre rytterskoler – velkendte inskription. Skolen er bygget i rødsten og med skolestuen gavlvendt, ligesom utallige skoler blev bygget på den tid. Ved samme tid blev også skolen i Sorring bygget til afløsning af den gamle fra 1835. Men den var jo noget større med 2 lærere og 1 lærerinde, her var 6 klasser. I Toustrup var der kun én lærer – og to klasser. Den første lærer her var Niels Bang, som fra 1880 havde været lærer i rytterskolen. Han virkede nu her til 1923, da han blev syg og døde. Han var gift med en søster til Jens Laurs Jensen i Skovgård, som ligger lidt nord for byen. Fra 1.12. 1923 kom min far Hans Erik Jensen og hans kone Karen hertil. Skolen bestod som sådan, indtil i begyndelsen af 1950'erne, da man lavede centralskole i Sorring. Høyer Svendsen tog sin afsked med pension og købte skolebygningen derude, mens far, som havde en halv snes år tilbage, blev boende i skolebygningen og tog til Sorring og underviste. Far flyttede i 1963 til Dallerup, sammen med sin 2. hustru Martha, hvor han fik sit

otium, og skolen blev solgt til en sadelmager, senere blev den kollektiv.

Nr. 4:

Huset, som ligger nedenfor Søndergård, var i de første år beboet af pottekører Niels Lassen og hans datter Anne. De boede i den vestre husende, mens Ane Laursens bror Niels Rask, fhv. herskabskusk i Århus og ungkarl, boede i den anden ende. I de første år red han rundt på en skimlet hest. Det var Niels Laursens hus, og da han og Ane gik på aftægt, flyttede Niels Lassen til Sorring mark, og de flyttede ind. Ane var efterhånden blevet så svag, at hun måtte sidde i rullestol. Da de begge var døde, boede Karby Nielsen og Ellen Margrethe her, indtil hun fik bestyrerpladsen på Toustrup station (ved Hammelbanen), og han blev også ansat ved banen som arbejdsmand. Nu købte mureren Jakob Rasmussen og Kamilla huset (se nr. 12).

Nr. 5:

Huset nedenfor skolen ejedes af Karen Lassen, hun havde boet her sammen med sin søster, som nu var død. De var døtre af den fhv. lærer Lassen, som i sin tid havde været lærer ved rytterskolen, som hans far før ham (se om lærerdynastiet Lassen i Østj. Hjemstavn nr. 35, 36, 37 »Den Guderne er vred på« af Bundgaard Lassen). Karen Lassen var en lille beskeden kvinde, som jeg lige akkurat husker. Hun gik altid med handsker p.g.a. håndeksem. Hun fulgtes ofte med far til kirke hver søndag, (Far sang i de første år, senere, da orglet kom, spillede han i kirken). Af Karen Lassen fik far et manglebræt. Desværre stod der ved hendes død to gamle rokke på hendes loft, og dem

brændte hendes eftermand. Dem ville far gerne have haft fingre i. Da hun døde blev huset købt af Hjalmar Jensen og hans kone Jørgine. Han var fra Mern på Sydsjælland, mens hans kone var fra Sorring og datter af tækkemandens, som nu boede i Toustrup. Hjalmar var tromlefører ved vejvæsenet, hun gik også ofte på arbejde i roerne eller i høstens tid, eller hun hjalp til ved gilder, slagtning o.v.s.

Nr. 6:

I dette hus, som havde høj kælder, havde der i gamle dage været mejeri, muligvis afløst af det andelsmejeri, som lå mellem Sorring, Dallerup kirke og Toustrup. (Det er nu forlængst nedlagt). Nu var der købmandsforretning, det var den gamle Søren Dam, der havde forretningen, men han var nu op mod 90 år, og hans datter bestyrede den, indtil også hun gav op. Så solgte de til købmand Madsen i Sorring, som først havde en husbestyrer her, indtil han solgte den til købmand Weng. Søren Dam var gammel krigsveteran fra 1864, og engang der var øvelse af militæret oppe på marken, hentede de Søren Dam op og spillede til hans ære Riberhusmarchen. Han var en gammel, sej karl, som adskillige gange havde overlevet lungebetændelse, og hver gang mente doktoren, at det var den sidste, men få dage efter så man ham med sin stok spadsere op ad gaden. Han sad ellers meget ude i butikken med sin lange pibe for at følge med i, hvad der foregik i byen. Hvor folk kommer, bliver der jo også snakket. Når Søren Dam var syg, blev han passet af menighedssygeplejersken Petra Schirmer, og hende blev Niels Peter Weng gift med. I begyndelsen boede de i hus nr. 27, indtil Sø-

ren Dam døde over 90 år gammel, og de købte hele huset. Forretningen bestod til engang under krigen, da han måtte opgive, og hun brugte butikken til frisørsalon, mens han blev ansat ved kommunen som kæmner.

Nr. 7:

Nedenfor købmand Weng går der en sti mellem nordre og søndre gade, som kaldes Snedkerbækken. Her ligger et hus bagved købmanden, og i det boede en gammel bødkerenke, Cecilie Andersen, sammen med sin ugifte søn Vilhelm, som var skomager og meget dygtig til at lave træsko og forsåle sko, hvilket var en god ting, da den gamle skomager var død. Desværre ville Vilhelm ikke blive ved sin læst, han gav sig i kast med sin fars håndværk, som han ikke var nær så dygtig til. Både Vilhelm og hans ældre bror led af en deformitet af de ydre øren, især Vilhelm, som kun havde et par stumper. Måske derfor var han tunghør, og han ville ikke have høreapparat. Han var meget glad for musik og håndterede med glæde sin harmonika, men han havde svært ved at spille melodierne rigtigt, hvilket han ikke var klar over. Han kom en dag op til far og spurgte ham, om han ikke troede, han skulle søge den ledige stilling som kapelmester i radioen, hvilket far kraftigt frarådede ham. Han var fingersnild og lavede selv violiner og kom og spurgte far til råds. Far havde nemlig også lavet sig en violin. Vilhelm boede i mange år efter moderens død i huset, men tilsidst måtte han op på alderdomshjemmet i Sorring.

Nr. 8:

Overfor Snedkerbækken gik der en sti op til

»Tornhøj«. (Malet af H.E. Jensen)

Thybogården (Th. Laursens gård). (Malet af H.E. Jensen)

Bygade før vejoplægningen i 1942. (Malet af H.E. Jensen)

et tilbagetrukket hus. Her boede Jørgen Peter Nielsen og hans kone. Hun var en lille, væver kone, for hvem al gang foregik i løb. Han derimod var en stor, tung mand. De havde en datter, Marie, som tjente hos Jakob i Nedergården i Sorring som husbestyrerinde. Hun kom ofte hjem og så til forældrene, og da de blev syge, flyttede hun hjem til dem og passede dem. Hun blev boende i huset efter deres død. Hun ernærede sig så ved at koge til gilder, hun var en meget skattet kogekone og dertil et rart menneske.

Nr. 9:

Rytterskolen. Byen hørte til Rytterdistriktet med undtagelse af et par selvejerbønder. Senere, da alt ryttergods blev solgt, var der kun tre, som købte selv, selvom det ifølge

Heilskovs artikel i føromtalt bog, altsammen kunne have været købt for 3000 daler incl. skoven. Gårdene blev købt i Århus, og de blev såkaldt professorgods. Alle gårdene blev købt af general Beringskjold, som solgte dem videre til etatsråd Lichtenberg, hvorefter godset gik over til Frijsenborg.

Skolen blev så bygget af Fr. IV i 1721 ca. At det blev Toustrup var nok, fordi det engang var den betydeligste by, og så var det vel også ca. midt i sognet. Den overgik i 1902 til privat beboelse, og da vi kom, boede her en gammel slagter, Anders Louring og hans kone og datteren Nicoline. Han overlevede sin kone, men han blev i de sidste år meget alderdomssvækket og forkalket, så det var et heldøgnsjob for datteren at passe ham tilsidst. Dengang sendte man jo

ikke de gamle på sindssygehospital, og der var endnu ingen plejehjem. For det meste var det jo heller ikke nødvendigt, for af alle de gamle, jeg er vokset op iblandt, var der ikke nogen, som ikke havde gået og klaret sig selv, til de døde. De døde jo som regel af en lungebetændelse, inden de nåede at blive senile.

Da Anders Lourcing døde, flyttede hans søn, slagter Lourcing fra Farre, ind i rytterskolen, og Nicoline flyttede ned i hus nr. 17, hvor hun så syede for folk.

Senere, da smedens hus brændte i 1944, blev bygningen til smedebolig, og det er den vistnok stadigvæk.

Nr. 10:

I dette hus – overfor Rytterskolen på søndre gade, boede en gammel snedker Pe'Fine og hans kone Kristence. Pe'Fine var stokdøv, og desuden råbte han så højt, at hele byen havde fornøjelse af det. Han var da så gammel, at han havde opgivet sit håndværk, men de havde en søn, Niels Peter Fine, som i nogle år førte håndværket videre. Kristence var meget fingernem, og det var hende, som helt alene lavede al den julestads til det årlige juletræ i forsamlingshuset, og hun måtte lave nyt hvert år, for børnene fik lov at plyndre træet efter endt brug. Hun lavede de fineste små kurve af høvlspåner, beklædt med silkepapir, desuden guirlander og roser i massevis. Hun var en stor blomsterelsker, hvilket bl.a. far nød godt af. Mange gange kom hun – i sin fodside, mørke kjole med bomuldsforklæde på, og derover et gråt sjal over hoved og ryg. (De gamle koner havde aldrig frakke på, de nøjedes med sjal). Under dette sjal gemte hun så potteplanten, som

var tiltænkt far. Hun bankede på og kom ind og satte sig, når det var ved at være slut på skolen. Hun sagde ingenting, og mor var ikke betroet at tage imod blomsten, den skulle personlig overrækkes far, når han kom ind, og han blev lige glad overrasket hver gang. Hun var en af de få koner, som endnu gik med ”åbne bukser”, d.v.s. hvis hun skulle forrette et lille ærinde, stod hun blot ud i vejkanten, indtil proceduren var overstået.

Nr. 11:

Den nederste købmandsforretning, havde skiftet ejer adskillige gange, både før vores tid og efter. Der var jo for dårligt kundeunderlag til to købmænd, og desuden var der et par af gårdmændene, som handlede udenbys hos familie. Ydermere var der nogle, som ikke var gode betalere, og det var endda ikke dem, som sad i husene. Af de købmænd, jeg husker bedst, var købmand Kristensen, hvis datter Kirstine jeg gik i skole sammen med. Hendes tre ældre brødre var nogle store lømler, som elskede at træde småpigerne over tærerne til danseskole, hvor både børn og nogle voksne var med. Købmand Kristensen byttede forretning med købmand Nielsen i Thomasminde, men Nielsen måtte efter få år sælge forretningen, og han fik så i stedet plads som chauffør på den nyoprettede rute ”Århus-Borum-Silkeborg”. Hans efterfølger Kalmar Sørensen var endda ikke den sidste i rækken, der har været flere siden, som jeg ikke kender.

Nr. 11 b:

Købmandens pakhuis. Fra dette kørte vi i slæde ned ad den lille bakke – og lige ud på

vejen. Somme tider kørte vi også på Smedebakken – eller hele vejen fra Dallerupbakken vest for byen og hele vejen ned. Det siger lidt om trafikken. Vore forældre nærede ingen bekymring desangående, men vi lavede jo vejen glat for de gående, så blev der strøet grus, til vores store fortrydelse.

Det var jo kun hestekøretøjer, som vi skulle tage os i vare for, af biler var der vel ikke flere pr. dag, end at de kunne tælles på fingrene.

Nr. 12:

Denne ejendom lå tilbagetrukket oppe bag købmanden med vej op til mellem denne og Missionshuset. Den havde oprindelig heddet “Therkildgården”, nu var der ikke jord til mere, og der var kun et enkelt udhus. Her boede mureren Jakob Rasmussen – også kaldet Jakob Rytter, hvilket han ikke brød sig om, hvad jeg synes er uforståeligt. Jakob var en slider, som også gerne arbejdede om aftenen. Hans kone, Kamilla, var født Storm, hun var fra Sorring. Som før omtalt boede de senere i hus nr. 4, men de flyttede på deres gamle dage til Stationsgade i Ris-skov, hvor de døde.

Nr. 13:

Missionshuset, som sikkert er blevet bygget i samme tidsrum som forsamlingshuset – i nogenlunde samme stil – men til forskelligt formål. Der var så at sige ingen missionsfolk i Toustrup by, kun nogle enkelte gamle koner og Jens Laurs Jensens på Skovgård nord for byen. Ellers kom tilhængerne fra Toustrup mark og station. Der var jo søndagsskole hver søndag, og der var et ret skarpt skel mellem dem, som kom der, og

byens børn. Der blev råbt grupperne imellem, intolerancen bestod også dengang og havde gode kår.

Nr. 14:

Højgård, en firlænget gård med portåbning. Den lå et lille stykke fra vejen og lidt højere end vejen. Ejeren var Christian Andersen og hans kone Johanne. De havde 5 sønner, de to ældste var tvillinger, og de havde en mærkelig sygdom, som ytrede sig i 10-11-års alderen ved, at de fik stive knæ, og de stammede. De virkede som spastikere, men de havde det ikke fra fødselen. De blev i konfirmationsalderen sendt til Rigshospitalet for at blive opereret i knæene. Den ene, Jørgen, døde på operationsbordet, og så turde de ikke operere Christen, han blev sendt hjem, og han blev ret hurtigt så dårlig, at han endte i rullestol, indtil han døde – da han var ca. 50 år – hjemme hos forældrene, som havde plejet ham igennem alle årene. De to næste, Aage og Martin fejlede ikke noget, mens den yngste, Holger, også fik sygdommen.

Nr. 15:

Haldgården, som ligger lige ved siden af Højgård, er den sidste i byen. Dens ejer var Niels Jensen og hans kone Martha. Han var fra Voel, hvor hans far havde en gård, og Martha var fra Kolt. De havde to døtre, hvoraf den ene var gift med murerens søn, Johannes. Deres søn Aage blev gift med en pige fra Lolland, Laura. De bor endnu på gården, som deres søn Niels driver. Aages forældre boede, da de gik på aftægt, på den ejendom “Højtofte”, som blev bygget på noget af Bundgårdens mark.

Nr. 16:

var et kønt gammelt, rødt bindingsværks-
hus, som desværre lå i vejen for vejmyndig-
hederne, da de i deres iver ville have rettet
vejen ud, så det blev nedrevet i 1942. I tyv-
erne boede her en gammel enke, Karen Ma-
rie Sørensen, som havde to sønner. Den ene
boede i Sorring, og den anden var pottema-
ger ved Toustrup station, foruden gik han
også postbud, når den faste, Chr. Lund,
havde ferie. Imellem dette hus og Højgård-
Haldgård, var der en sti, som vi benyttede
når vi skulle ned i forsamlingshuset. Den
nye vej går nu dels på denne sti og dels
"gennem" Karen Maries hus.

Nr. 17:

Dette hus ligger som nabo til og beboedes
af Skrædder-Hans, andet navn kender jeg
ikke til ham. Han døde i vores første år, og
det var det hus, Nicoline Lourcing kom til at
bo i.

Nr. 18:

Her boede Sine-Karl-murer, navnet siger
jo, hvad hendes mand havde været, men
han var død. Hendes hus var så fint og pyn-
teligt, men hun havde da også en svigersøn
i Silkeborg, som var maler. Hun var en stil-
færdig kone, som holdt sig for sig selv. Hun
havde ofte besøg af sine børn, og da hun
døde, solgte de ikke huset, de brugte det nu
som fritidshus.

Nr. 19:

Dette hus ligger ved siden af det foregå-
ende. Her boede i sin tid skomager Søren-
sen og hans datter Valborg. Det var selvsagt
her, vi købte vore træsko, men han døde ef-
ter nogle få år. Datteren flyttede, og huset

blev solgt til Ernst Holm og hans kone
Martha, som også var datterdatter af tæk-
kemandens. De blev værtspar i forsam-
lingshuset en del år, også efter hans død
fortsatte hun med dette, d.v.s. at hun gjorde
rent efter arrangementerne her, og hun
forestod de gilder, der afholdtes i huset.

Nr. 20:

Forsamlingshuset fungerede som gymna-
stiksal for skolebørnene. Det var det nu
ikke så egnet til, trods ribber og gymnastik-
redskaber, fordi der ofte havde været fest
aftenen før, og så var der jo ikke rent.

Ovenover disse ribber på vestre gavlvæg
havde far malet det første af den udsmyk-
ning, som i dag er blevet restaureret af kon-
servatorerne i "Den gamle By". Dette bil-
lede forestiller et bystævne med mændene
siddende rundt om træet på stenene, en
karl, der rider sine heste til vands, og i bag-
grunden en gård, som ligner "Højgård",
uden at være det. Alle de øvrige billeder i
huset er motiver fra by og egn, og alle er de
billeder af noget nu forgængt.

Foruden de faste fester Juletræsfest, Høst-
fest og Fastelavnsfest, blev der afholdt bal-
ler for de unge. Der havde været forsøgt
med gymnastik og folkedans – også fore-
drag, men der var ikke tilslutning nok, så
efterhånden måtte vi gå til Sorring. Dilet-
tant har der dog været i en årrække, det
kunne gå. Der var jo også en vis tradition
for dette. I gammel tid, d.v.s. i 1860'erne,
havde en ung 20-årig karl, nemlig sønnen
fra Overgård, Niels Jensen, været i Århus
og set teater, bl.a. havde han set "Gjønge-
høvdingen". Han fik nu lyst til at få noget
sådant i gang i Toustrup, og de spillede
altså under hans ledelse dette stykke, og det

gik der et sådant ry af, at de blev opfordret til at give nogle forestillinger på teatret i Kannikegade. Det blev overværet af flere hundrede århusianere og det hedder sig, at de morede sig meget over disse landboere, som jo ikke var uden evner, men da de spillede på deres dialekt, lød det åbenbart komisk i deres øren. Overskuddet blev delt mellem de fattige i Århus og i deres hjem-sogn. (Se "Dallerup sogn i fortid og nutid").

Nr. 21:

Bundgården, den nederste og lavestliggende i byen, om ikke det var den ældste, så var det ubetinget den kønneste og kønnest beliggende gård i byen. Fra den har far hentet utallige motiver, og en del af dem er afbildet i Forsamlingshuset.

Desværre brændte den en januar morgen i 1939, den nedbrændte totalt. Grunden var kortslutning i installationerne. Man nåede at redde de fleste dyr og en smule bohaver. Gården var, da vi kom, beboet af Jens Overgård Nielsen og hans kone Kirstine. Han var også bror til Ane Laursen i Søndergård. Det var deres yngste datter Kirstine, som sammen med sin mand Ejnar Simonsen overtog gården ca. 1930. Efter branden boede de en tid i hus nr. 10, indtil de fik købt gård på Nøjsomhedsbakken i Brabrand.

Nr. 22:

Rosengården ligger noget højt over vejen overfor nederste købmand, med haven skrånende ned mod vejen. Også denne er en smuk, gammel bindingsværksgård. Før vores tid havde den været i Strunge-familiens eje, men nu var det Regnar Hansen,

kendt som "Bonden i Rosengården", hans egen idé! Det var også ham, der købte Bundgårdens jorder og byggede "Højtofte" på nogle få tønder land, mens resten blev lagt under hans gård. Han var en meget dygtig landmand, som slog sig op på frøavl, så han tilsidst solgte og købte "Engelsholm" ved Randers. Han solgte til forpagter Bilde, som døde ½ år efter. I dag er det en sønnesøn til samme, der ejer den.

Nr. 23:

Smedens hus. Her boede smeden Rasmus Sørensen og hans kone Metha. Han var meget dygtig til at sko heste, og det betød en hel del dengang, hvor landbruget blev drevet med heste. Der fandtes så at sige ikke motordrevne landbrugsredskaber, udover tærskværk. Metha var den, som drev pengene hjem. Hun gik rundt og krævede deres tilgodehavende ind, det var ikke altid så let at få penge fra bønderne. Smeden selv var en mand af få ord, han var noget genert. Man påstod, at det var på grund af denne generthed, at han ikke ville have tilkaldt læge, da han blev syg i maven – og faktisk døde af det i en ret ung alder. Efter smedens død solgte Metha forretningen til smed Surland, hvis force var maskinerne, men det blev jo så nødvendigt, efterhånden som hestene blev afskaffet, og traktorer kom i stedet. Det blev så i Surlands tid, at smedehuset brændte, og de flyttede over i rytterskolen.

Nr. 23 a:

Smedien, den satte sit præg på byen, jeg mindes med glæde – og en smule vemod – hammerslagene på ambolten, som lød ud over byen. Det var med til at give byen liv,

det er en lyd, man aldrig hører mere nogen steder. Lige ved lå sprøjtehuset, som i flere tilfælde blev en nødvendighed, da det er sket gentagne gange både i gammel og i nyere tid, at der var brand i byen. Det var vistnok smedens opgave at se sprøjten efter.

Nr. 24:

Huset bagved smedjen var dengang ejet af Bundgårdens forrige ejer, Jens Bak, som havde solgt gården til Jens Overgård. Han var ungarl og havde en husbestyrerinde, Line (efter hans død gik hun under navnet Line Bak). Hun arvede huset efter ham og velsagtens også penge, for hun havde da råd til at holde ung pige. En af hendes unge piger havde skåret sig, og Line ville spytte på det, idet hun sagde, at en from kvindes spyt helbreder. Hun hørte selvsagt til i Missionshuset. Engang blev hun offer for et par svindlere, som gik rundt og solgte et pulver, som skulle erstatte sprøjtning af frugttræer. Det kostede 25,- kr. og skulle blot strøs rundt om træets stamme for at virke. Det var nok en 100% forretning.

Nr. 25:

Dette todelte hus beboedes af to svigerinder, Kristiane og Ann "Clauste", som jo altså hed Clausen. De holdt sig helt for sig selv. Ann Clausen havde en søn, som boede på vejen ned mod møllen, kaldet hønsemanden. Han må have holdt høns?

Nr. 26:

Her boede Anders Palle og Rine på hjørnet af Snedkerbækken og nordre gade. Det var lige udenfor deres hus, at bykjelden stod - heldigt for dem! Deres søn var postbud ude på Toustrup mark og stationen - Palleposten!

Nr. 26 b:

Dette hus tilhørte Jørgen Johansen, kaldet Jørgen-Snedkeren. Han var meget tunghør. Der fortælles, at der kom en spillemand til byen, og som altid flokkedes børnene i byen om ham. Han begyndte at spille ved dette hus, og da det ikke gav valuta, sagde børnene: "Han er døv"! Spillemanden flyttede sig til nabohuset, her skete der heller intet. Børnene sagde så igen: "Han er også døv". Lidt ærgerlig flyttede han sig til huset overfor. Her sagde børnene: "Han kan heller ikke høre". Spillemanden blev så vred, at han gik - i den tro, at der blev drevet gæk med ham. Men tilfældigvis var det rigtigt. Efter at Jørgen-Snedkeren var død, blev huset solgt til Niels Christensen og Klara, de havde en børneflokk på 6. Det hjalp jo efterhånden på elevtallet, hver gang en af de gamle døde, og der kom yngre mennesker til i stedet. Efter Niels Christensen kom der en urmager i huset med lige så mange børn. Og de boede der i mange år, han var broder til brugsuddeleren i Låsby.

Nr. 27:

Dette hus ligger tilbagetrukket og grænser op til skolehaven mod øst. Her boede Jens Jakob og Grethe, de havde åbenbart høns, som skulle fodres. Et lille snurrigt træk: Far havde lige slået det stykke græs, som var på skolepladsen. Det var slået med le, og kort efter så vi fra vinduet, at Jens Jakob kom med en sæk under armen. Han standsede og så mod vinduerne, som for at se, om han blev iagttaget. Pludselig tog han sin spadse-restok, og med håndtaget fik han fat i en ordentlig luns græs, som han stak ned i sækken, og så fortsatte han, som intet var sket. Vi morede os over det lille optrin.

Hadde han spurgt far, havde han fået både det og mere til.

Nr. 28:

Dette hus er todelt og ligger op til skolehagens nordre side. I den ene ende boede Tyk-Christens, en gammel ugift pige, og i den anden Niels Johan Pedersens og deres 6 børn. De havde haft skolerengøringen, et lidet attråværdigt job, som lønnedes med 25 kr. om måneden, og så skulle de selv lægge klude til. I begyndelsen af trediverne rejste de fra byen, de havde købt en rulleforretning i Århus. I deres hus kom maleren og Frida til at bo med deres børn.

Nr. 29:

I dette hus var der ikke mindre end tre lejligheder. I den vestre ende, som en gang havde været forsamlingshus, boede tækkemanden Hans Peter Jensen og Sine. De havde haft en stor flok børn, og deres børn og børnebørn boede i sognet, og nogle endda i byen her.

I midterste del boede Sessel Nielsen, hende husker man bedst siddende med en strikkestrømpe udenfor i sin lille have. Hendes søn, Bette-Anton, boede oppe bag mejeriet i et hus, som ejedes af kirken. Det var yderste grænse af skoledistriktet mod vest, og de fik lov til at flytte til Sorring skole, fordi der her var håndgerning i undervisningen. Den østre ende var rødkalket bindingsværk. Denne husende blev kaldt "Mett Maris røh æhn", det var samme Mett Mari ikke uden skyld i, for hun sagde nemlig: "Mi røh æhn æ den kjønne i hiele bøjen". Hun var en gammel skærslipper-

enke, og hun havde være alene i mange år, fordi hendes mand var meget ældre end hun. Han hed Andreas Sørensen og blev kaldt Øre-Andrejs, efter sigende fordi hans øren var så stærke, at man kunne hive ham op i stående stilling fra liggende ved at hive i dem. Om ham gik der en del historier, endda havde far hørt dem henne i min mors fødehjem i Tåstrup ved Harlev. Andrejs skulle have visse papirer for at gå rundt med sin skærslippersten, og en dag, da han sad i et lovligt ærinde i vejgrøften, kom en betjent forbi. Han bad ham om at måtte se papirerne, til hvilket Andrejs svarede: "A bruge it papir, a bruge græs". Mett Mari blev altså også kaldt Øre-Mett, hun havde en meget høj og skinger stemme, og hun vidste ikke af, hvor højt hun råbte. En gang kom hun om til far for at spørge, om hun måtte køre med ham til "de gamles udflugt", hvor alle bilejere stillede sig til rådighed, og far fik bil i 1936 (som altså blev klodset op i krigens tid). Mett Mari råbte lige ind i ørerne på far, og min lillesøster gav sig til at græde, hun troede, at far fik skænd. Hun lånte forresten bøger af far. Allerhelst ville hun have bøger af Morten Korch, men dem havde far ingen af, så fandt han andre, f.eks. Elkjær og Zakarias Nielsen o.s.v. Hun skrev ordrer til købmanden, når han skulle komme med varer, og de var skrevet med gotisk skrift, men det lærte han sig, så hun fik det rigtige. Desværre ville børnene drille hende, og hun var hundeanst f.eks. nytårsaften, og så gjorde de alt, hvad de kunne, for at genere hende og hendes lille foxterrier, som gøede voldsomt. Så kom hun ud og skældte ud, og det var jo lige det, de ventede på. Børn kan være ubarmhjertige.

Nr. 30:

I dette hus, som var overfor det foregående, var der også to lejligheder. I vestre ende boede Søren Bjertrup og Karoline. Han hjalp far med at save brænde og kløve træ, når vi havde fået det hjem fra skoven. I østre ende boede Kjesten Kræn. Hendes navn var Kirsten Pedersen. Også hun var enke og meget tunghør. Det var hendes mands bror, Frits Pedersen i Sorring, som havde givet orgelet til Dallerup kirke.

Kjesten passede altid os, når far og mor skulle i byen, og det nød vi. Vi kunne næsten ikke få far og mor hurtigt nok ud af døren, når Kjesten skulle komme. En gang, da vi sad og spillede ludo med hende, fik jeg pludselig øje på flammer, som slikkede omkring lampen foroven ved loftet. Jeg blev forskrækket og prøvede at råbe Kjesten op. Jeg måtte ruske i hende, før hun fik øje på det. Hun blev også forskrækket, hun tog mig i hånden og Sigrid på armen og løb over til genboens. Niels Laursen og Thomas gik da over med en flagermuslygte for at se, hvor galt det gik. Alt var heldigvis slukket af sig selv, men lampen lå nede på bordet ovenpå vores ludospil, som selvfølgelig var ødelagt. Det var en oplevelse, der bed sig fast.

Kjesten kom ud til en datter i Århus til sidst, og hendes hus blev solgt til en datter-søn af tækkemanden Sigvald Mikkelsen og hans kone Karen. Han var også søn af en pottemager i Sorring (om pottemagerne kan læses i "Århus Stifts Årbog fra 1924" af lærer Niels Asbæk).

Nr. 31:

Overgård, som ejedes af Johannes Jensen, der var søn af folketingsmand Niels Jen-

sen, som der står en buste af (lavet af Elias Ølgård) oppe på bakken ovenfor byen. Det var samme, som i sine unge dage ledede diletantkomedie. Johannes Jensen var gift med købmand Olsens datter i Røgen, hun hed Violette, men kaldtes Vio. Johannes Jensen var, ligesom faderen, en fremtrædende personlighed, som både var sognefoged og sognerådsformand, og til sidst kom han ind i Landstinget, nogle år før dette blev ophævet.

I dag er det hans søn, Niels Jensen, som har gården.

Nr. 32:

Dette hus grænser også op til skolehavens nordlige side. I den østlige ende boede Jens Winther, som i de første år klippede hækken for os. I den anden ende boede Jakob Rasmussens forældre, Søren Peter og hans kone. Heller ikke de brød sig om Rytternavnet.

Nr. 33:

var et lille hvidt bindingsværkshus, hvor Anton og Ann Kjestin boede. De var besvoglede med Jens Jakob og Grethe. Da de døde blev huset solgt til Centralen, de brugte huset til værktøjsrum o.s.v., indtil det ikke kunne mere, så blev det nedrevet.

Nr. 34:

er Centralen og Samtalestationen. Det var jo de færreste, som havde telefon dengang. Så kunne man gå der om og ringe. Centralbestyrerinden hed Helga Struve, hun havde to sønner, Karl og Erik, og så havde hun en hel masse katte, så det var mindre morsomt at komme derom og ringe, eller senere, da hun fik issalg – at købe is deromme – der

var en ulidelig stank. Fru Struve var jo meget bundet af sit job, men hun lå ikke på den lade side alligevel. Da far holdt Esperantokursus for folk, og hendes søn var med, gav hun sig til at lære det som selvstudium, og hun korresponderede med udlændinge på sproget. Hendes søn Erik bor endnu i huset.

Nr. 35:

Sillihuset kaldtes det. Her havde været tinghus i gamle dage, det var et langt bindingsværkshus, som havde været stuehus til en nedbrændt gård – kaldet “den røde gård”. I dette hus havde førhen Mikkel Jensen og hans kone boet, men da vi kom, boede hans datter, Sine, med sin mand Albert og deres 5 børn. Hun var angrebet af rystelammelse og sad tilsidst i rullestol. I den anden ende boede Niels Laursen, fhv. fragtmand, som havde været gift med en søster til Sine. Albert havde – ligesom “Jens Vejmand” – slået skærver til vejarbejdet. Dette hus er brændt for nogle år siden, og der er bygget et et-planshus, som Alberts datter Ragnhild nu bor i.

Efter gennemgangen af byens huse og gårde vil det være relevant at nævne Skovgård, som ligger ca. ½ km. nord for byen. Den er en udflyttergård. Som før nævnt er det en broder til lærer Bangs kone, der var ejer af gården i min barndom, nemlig Jens Laurs Jensen og hans kone Abelone, de havde tre børn, en søn, som fik en gård i Oustrup ved Røgen, Kirstine, som senere sammen med sin mand, Frederik Frederiksen, overtog gården, og endelig den yngste Sigrid. De tilhørte Indre Mission, og de var ret velhavende. Om de to ting har noget med hinanden at gøre, skal jeg ikke kunne

sige, men det var faktum. Når vi børn gik rundt og solgte de forskellige mærker: Julestjernen, høstblomster etc. så var han den, som købte flest. I en parentes bemærket, så købte alle de gamle altid – i hvert fald et, de kostede 10 øre pr. stk. og de blev anbragt i deres broderede avisholder, som hang på væggen.

En anden udflyttergård var Stougård, som har ligget mellem Højgård og Therkildgården. Den blev flyttet mod øst og helt op til skoven, så man ikke kan se bygningerne fra vejen. Her boede Tage Risberg, han havde lige overtaget gården efter sin afdøde fader, Andreas Risberg, som døde samme år, som vi kom. Tage havde sin mor, sin moster og sine to søstre til at bo hos sig, og mange mente, at det var grunden til, at han først blev gift i 1940. Han var da sidst i trediveerne. I hvert fald var hans tilkommende mindre velkommen hos damerne, og da han blev gift, flyttede de til Låsby. Tage Risberg blev gift med Bertha Brems, som havde været ekspeditrice på Hammel svineslagteri. Hun var en ganske flot pige og meget intelligent, hun var forresten kusine til sangerinden Else Brems. De fik tre børn, som dog ikke fik gården, da økonomien ikke var så god. Gården måtte sælges forinden til Alf Vestergård, en søn af Vestergård i Dallerup. Risbergs flyttede til Granslev.

Inden man kommer til denne gård – efter forsamlingshuset – går der en vej ned til skoven og engene. Ved denne vej ligger ejendommen Tornhøj, som har været ejet af Pot-Jens. Der har muligvis været pottemagerværksted der engang, det har jo næppe været uden grund, at pot-navnet hænger ved der. Han hed Jens Sørensen og

var ungkarl. Han var en overgang mælkekusk, og han boede sammen med sin mor og en halvgammel pige. De to – altså ham og pigen – gik ofte ture sammen, og man regnede med, at de skulle giftes, men hun døde før hans mor. Da moderen også var død, fik han en husbestyrerinde, Anna, som var forlovet med Gustav Nielsen, og han testamenterede ejendommen til dem imod at bo hos dem indtil sin død. De to bor endnu i ejendommen.

Hvordan det daglige liv formede sig i landsbyen

Allerførst børnenes liv: Vi gik jo dengang i en toklasset skole, derfor måtte undervisningen foregå på forskellige planer, så far måtte undervise os i hold. Nogle fag foregik dog samlet, således religion, danmarkshistorie og geografi. I mindste klasse var det Danmarkshistorie og geografi og det gamle testamente, d.v.s. grundbøger (bibelhistorien, som byggede på det), i ældste klasse det nye testamente og kirkehistorie, og i geografi skulle vi nu interessere os for Europa eller de øvrige verdensdele – skiftevis hvertandet år. Regning var delt i hold, så hvert hold for sig blev taget op til tavlen, mens de øvrige arbejdede med hver sine regnestykker. Ved tavlen var det hovedregning, som også svarede til deres hold. I dansk blev nogle sat til at afskrive et stykke skønskrift, mens andre havde diktat eller genfortælling. Stile havde vi da også i ældste klasse, men det var oftest hjemmearbejde, der var jo grænser for, hvor meget der kunne nås i de få timer, vores skoletid omfattede.

Så havde vi sangtimer, hvor vi lærte forskellige sange, og ofte flere melodier til hver

sang eller salme. Udenadslæren, såsom kongerække, havde vi ikke, da far ikke mente, at udenadslæren var meget værd. Dog på et punkt forlangte han det, vi skulle lære salmevers. Jeg vil da sige, at det havde man senere gavn af, mens man kan diskutere, hvor meget kongerækken var værd, den kunne jo slæes op. Gymnastik havde vi om sommeren – eller boldspil.

Når man tænker tilbage på skoletiden, så forekommer det mig mærkeligt, at det var muligt for børnene at koncentrere sig, når der ved siden af foregik andre ting end det, de selv skulle beskæftige sig med, men det gik fortræffeligt.

I vores frikvarter skulle vi ud, hvis vejret tillod det, og så legede vi sanglege – især pigerne, eller vi spillede bold. Vi kunne spille med flere bolde ad gangen. Sommetider spillede vi rundbold, så var drengene også med. Var vi inde i frikvarteret, byttede vi glansbilleder.

Alt var dog ikke idyl, der var især en af pigerne, som ofte optrådte som “Spielverderber”. Hun elskede at spille alle de øvrige piger op mod en eller to enkelte, som så skulle udelukkes fra fællesskabet. Jeg vil ikke sige, at jeg umiddelbart blev offer, men jeg så det som min pligt at holde med de forfulgte, så på den måde var vi tre, der var udelukket, det var faktisk en slags psykisk vold. Drengene var mere reelle med deres slagsmål, jeg tror ikke, at drenge kunne finde på noget lignende?

I vores skolestue var der i begyndelsen anskuelighedsbilleder på væggene, d.v.s. billeder fra det arbejdende liv, som f.eks. forestillede arbejde i tørvemoser eller høstarbejde, et bybillede med en færdselsbetjent med pikkelhue o.s.v. Disse billeder

satte far efterhånden op på loftet og hængte sine egne malerier op i stedet. Desuden var der skabe, hvor der var anbragt udstoppede fugle, smådyr og oldsager eller mineraler fra de forskellige tider. Det blev altsammen brugt i undervisningen, når vi havde den ugentlige time, som hed naturkundskab.

Vores forhold til de ældre

Vi børn var ikke fremmede overfor gamle mennesker, fordi vi levede vores liv iblandt dem, snakkede med dem, fik bolcher af dem o.s.v. Jeg tror, at det var sundere, end det er i dag, hvor gamle ofte er isolerede på plejehjem. Vi så på dem som mennesker, selvfølgelig syntes vi, at de var gamle, men det syntes vi jo også, at vores unge pige var, hvis hun var over 20 år, men vi tænkte ikke så meget på det. Vi blev også stillet overfor døden, fordi der ofte indtraf dødsfald i disse aldersklasser, ja, der var da også børn som døde – eller unge. Der var jo mange sygdomme dengang, som man ikke var herre over, såsom lungebetændelse. De fleste gamle døde, hvis de fik lungebetændelse, og man sagde gerne: “Hvis de overstod krisen på syvende dag, så kom de sig”. De almindelige børnesygdomme var jo også en fare, f.eks. skarlagensfeber eller difteritis kunne man dø af.

I en sådan landsby delte man glæder og sorger med hinanden, det havde jo også det aspekt, at der kunne være for megen interesse og sladder om hinandens privatliv, men jeg tror dog, at der var mest positivt, man hjalp dog hinanden, når hjælp var behov.

Vi børn deltog også, når nogen var døde. På begravelsesdagen hentede vi gran nede i

skoven, som vi findelte, og vi tiggede blomster i vore forældres haver, og så strøede vi udenfor den dodes hjem (i de fleste tilfælde døde de hjemme, og hvis de døde på sygehuset, så blev de ført forbi deres hjem, hvor man standsede), vi strøede så langt vores strøelse rakte, op mod kirken. Når så følget, som havde fået kaffe i hjemmet eller forsamlingshuset, var gået til kirken, blev vi børn inviteret ind på resterne, det var jo ikke at foragte, og der var altid rigeligt. Den døde blev kørt af en af gårdmændene, og nogle kørte bagefter kisten med dem, som dårligt kunne gå, resten gik efter vognen.

Selvfølgelig var det ikke ligegyldigt, hvem der var død, når man så på følgets størrelse, for var det nogen, som socialt stod højere, så var følget da også derefter. Der var i det hele taget skel mellem dem, som ejede jord, og dem, som kun havde et hus og måtte arbejde for bønderne, hvilket gav sig udtryk i, hvem man kom sammen med selskabeligt.

Samfærdsel og handel

Med hensyn til det første så havde vi et par kilometer til stationen, som lå ved den nu nedlagte Hammelbane. Ruten hed Århus-Hammel-Thorsø-jernbane, og det var i mange år vores eneste vej til disse to byer, men så havde vi en rutebil, som vi desfordelst 5 øre kunne køre til eller fra stationen med, og det var Robert Rohdes rutebil, den var privat, og den kørte fra Toustrup st.-Toustrup-Sorring-Silkeborg, så vi havde her forbindelse til Silkeborg. Denne rute fungerede også som bud, hvis man skulle have apotekervarer, så fik Robert recepten med og besørgede ærindet, og man havde medicinen om aftenen. Da vi senere fik ra-

dio sidst i tyverne, skulle man have akkumulatoren ladet op med mellemrum, det ordnede Robert også, og han kom tilbage med den næste dag igen.

Han kendte efterhånden alle på sin rute. Desuden havde han en lillebil til udlejning med chauffør, og for en familie var det billigere at leje ham en hel dag, hvor chaufføren blev og tog os med tilbage, end det var at tage toget, og så var det jo nemmere. Chaufføren spiste altså med, hvor man var på besøg.

De handlende, som kom til byen, var for det meste mælkemanden, som kom på alle hverdage, lørdag var dengang også hverdag. Han ringede med sin klokke, og man gik ud med sine fade og kander og fik målt op, hvad man forlangte. Sødmælken var så fed, at den kunne bære fløde op, som man kunne piske. Alt var i løs vægt, undtagen smørret, som var i pergament, der var lurmærket.

Af bagere havde vi tre forskellige, henholdsvis fra Sorring, Galten og Skovby. De kom hver to gange ugentligt, og på én nær, som havde bil, så kom de øvrige i hestekøretøjer.

Slagtere kom der to af. Slagter Lourcing fra Farre kom i sin bil to gange ugentligt, og slagteren fra Sorring kørte med hestekøretøj, også to gange om ugen. Endelig havde vi Larsen, som kørte med slagteriaffald fra Hammel slagteri (affald var f.eks. ben, lever, hjerner og nyrer og altså ikke hundeadede). Samme Larsen var forøvrigt en ren Münchhausen til at fortælle, og hvis far så ham udenfor, skulle han lige ud og have en historie, og den var ny hver gang! Manden havde vel aldrig været udenfor Danmarks grænser, men ikke desto mindre kunne han

slynge ud: “Det var dengang, jeg sad til bords med en flok menneskeædere nede i Afrika”, og så kom der en historie om den fare, han havde svævet i og ved sin kløgt kommet godt fra. I krigens tid måtte han lægge op, og han tog derfor ud og arbejdede i Søby-lejerne. Hans kammerater derude nød tilfulde godt af hans historier, og de havde efterhånden regnet sammen, at han måtte være ca. 165 år, hvis alt stemte, som han fortalte.

En overgang kom der også tre forskellige fiskemænd. Det var vi børn nu ikke så begejstrede for, for far elskede fisk, og så fik vi altså fisk tre gange ugentlig.

Vi var altså ikke ligefrem underforsynede, men at der ikke fandtes bager eller slagter i byen, frelste os senere fra indkvartering i byen af tyske soldater, de var i forsamlingshuset i 8 dage, og så fortrak de grundet på dette.

Som før sagt, så var lørdagen også hverdag, og købmændene måtte oven i købet holde åbent til kl. 20-21 denne aften. Når vi gik til købmanden, havde vi kurv med, og vi havde en kop med til sennep eller en kande med til sirup. Alle varer var vejet af i papirposer af købmanden undtagen de få mærkevarer, der fandtes, f.eks. margarine og kaffetilsætning. Købmanden havde gerne sin egen blanding af kaffe og havde også sine egne poser med sit navn og tlf.nr. som reklame. Han havde så en kaffemølle med håndsving.

I en sådan købmandsforretning var der også lidt isenkram og manufaktur, så det kunne kaldes “en blandet landhandel”. I nabobyen Låsby var der en trikotageforretning, men i Toustrup var der intet, derfor havde købmanden de vigtigste ting, dog

også bomuldsmetervarer. Man blev eksperderet, ikke noget med selvbetjening, men så var der vel heller ikke så mange butikstyperier!

Ost købte vi hos mælkeemanden, eller man kunne gå op på mejeriet og hente. Mejeribestyreren, Pedersen, var kendt som en dygtig ostefabrikant.

Mælken blev fra bønderne kørt af mælkekuske, som havde det på licitation. Mælken var i store, tunge transportspande, og på mejeriet fik han så den behandlede mælk med tilbage, det var nu blevet til futmælk, altså det vi i dag kalder skummetmælk. Man lagde sågar også mælkepenge ved spanen, det ville man vel ikke gøre i dag? Man havde kontrolassistenter, og der var hele to foreninger i sognet, man kunne ikke blive enige om én. De kontrollerede én dag ad gangen ved hvert medlem. Og man kørte kontrollen rundt med hans kasser.

Fester og gilder

Gårdmændene havde deres spisegilder, hvor man fik i store måder med flere slags kød o.s.v. Disse gilder frabad mine forældre sig at være med i. Derimod kom de med til kaffegilder. Også disse kunne være dyre nok, det var nemlig kutyme, at man havde 10-12 slags brød, foruden småkager. Her anbragte man mændene i én stue, hvor der blev spillet kort eller snakket politik, og her kunne bølgene godt gå højt. I den anden stue var der mere stilfærdigt, her sad damerne med deres håndarbejde og småsnakkede. Vi børn fik lov at være oppe lidt længere, når vi havde gildet derhjemme – en gang årligt. Mor foreslog, at man skulle begrænse sig til 5 hold kage, hvilket ikke faldt

i god jord hos alle, men mor overholdt det.

Så var der de fester, som foregik i forsamlingshuset. Til juletræs festen og til høstfest havde hver husstand deres brød med selv, også her drejede det sig om at have det bedste med, når andre så det. Til fastelavn red karlene rundt – pyntede – og på pyntede heste, og samlede penge ind til festen om aftenen i forsamlingshuset. Man betalte så, eftersom hvor mange af husstanden der kom med, og der blev købt brød hos bageren. Bagerbrød var for os en herlighed, for det fik vi ellers aldrig, altid hjemmebagt.

Skoleudflugter og skolescenen

Hvis vi var i teatret, blev vi kørt med toget, som havde givet et favorabelt tilbud, og her var både skolebørn og deres forældre med. Der var jo noget, som hed “Dansk Skolescene” ved Thomas Højle, således så vi “Eventyr på Fodrejsen” på Århus Teater. En anden gang så vi de kongelige skuespillere spille “Ambrosius” ude ved Frijnsborg, som friluftsstykke.

Vore skoleudflugter gik gerne – med få undtagelser nær – til Himmelbjerget. Her var også alle med, de mindre, ikke skolepligtige børn også – og selvfølgelig forældrene. Gårdmændene kørte for os, og hestene blev staldet ind, enten i Silkeborg eller i Rye, og så sejlede vi til Svejlbæk, hvor vi spiste på “Ludvigslust” vores medbragte mad, imod at vi købte øl og sodavand. Her var forskellige gynger og vipper, som vi kunne lege med, indtil turen gik videre til Himmelbjerget. Vi lejede som regel en af udflugtsbådene, så vi var ene om den. En sådan tur var festlig, og når vi kørte i vognene, så sang vi fædrelandssange.

Af og til kom der tilbud til landsbysko-

lerne om filmforevisning, ofte var der belærende film, som de kom og foreviste, da skulle vi betale et mindre beløb som entré. En gang så vi Grønlandsfilmen "Palos brudefærd", med fortale af statsminister Stauning. Der kom også nogen rundt med dresserede hunde eller aber og med lidt tryllekunst. Film foregik i skolegangen, der var det nemmest at mørklægge, imod de store vinduer i skolestuen.

Krisen i trediverne

I vores hjem mærkede vi ikke meget til krisen, for selvom far ikke havde nogen hertugelig løn, så slog det til, når man økonomiserede, og det var mor god til, hun syede også alt til os. Men der var mange, som var hårdt trængte, de arbejdsløse! Det begyndte jo med krakket i Wall Street i oktober 1929. Der var jo ikke nogen egentlig arbejdsløshedsunderstøttelse, og derfor gik man rundt og solgte "de arbejdsløses blad". Far købte det altid, d.v.s. han lod dem beholde bladet, men de fik den 25 øre, som det kostede. Han var jo taknemlig over selv at have arbejde.

Andre gik rundt ved dørene og solgte tråd, knapper og bændler o.s.v. Nogen solgte børster og koste. Men vi var glædest, når uldkræmmeren kom, der blev altid slået en handel af. Ganske vist var det ikke undertøj, som man ville gå med i dag, men

vi var nu glade for det, for vore huse var ikke så tætte, som de er i dag, det trak fra både vinduer og døre, og der var kun fyret i én stue. Vi var jo vant til at gå med hjemmestrikkede strømper, og vi havde altid forklæde på for at skåne kjolen. Der var ikke plads for fine fornemmelser. Og da så de hårde vintre kom under krigen, var vi taknemlige for det varme tøj.

Den tilsyneladende tryghed, som vi børn i hvert fald følte, begyndte at smuldre, efterhånden som vi hørte i radioen og så i aviser om Hitler og hans regime, om alle de forfulgte. Enkelte fik vi endog besøg af, fordi far var esperantist, og de fortalte om tilstandene dernede, de var flygtet, enten fordi de havde en anden mening end Hitler, eller fordi de var jøder.

Desværre var der også i vores land nogen, der så op til Hitler og meldte sig under fanerne i DNSAP. Det gjorde, at vi efterhånden var bange for at sige vores mening, hvis det ikke var mennesker, vi kendte godt.

Vi var vågnet op af vores tornerosesøvn, og vi var blevet klar over, at den tid, der havde været, var uigenkaldeligt forbi, og vi kunne blot håbe, at menneskeheden ville komme til fornuft, inden det hele brændte sammen. Vi ved jo alle, hvordan det gik, og vi ved også, at krigen satte et skel i tilværelsen før og efter.

Af Odder Biblioteks historie

Af Harald Sørensen

Efter indbydelse af redaktør Bille, sognepræst J.C. Christensen, lærer Godsted, lærer Sigismund, bankdirektør Sommer og kæmner Truelsen afholdtes 31. maj 1912 et møde på Centralhotellet for at få oprettet en folkebogsamling i Odder.

Professor Steenberg, Statens Bogsamlingskomité, som efter indbydelse var til stede, holdt et indledende foredrag, og da mødets deltagere viste enstemmig tilslutning til indbydernes forslag, stiftedes en folkebogsamlingsforening. Der skulle kunne optages medlemmer fra hele sognet (kommunen), og medlemsbidraget blev 2 kr. årligt. I begyndelsen skulle der kun arbejdes for at få en udlånssamling. Men allerede da så man som et mål at få en offentlig læsestue.

I løbet af sommeren 1912 blev der afholdt en del møder med bl.a. bogkøb, bogindbinding for øje. Formand blev lærer H. Sigismund, og som kasserer valgtes kæmner H.P. Truelsen. Ved at gennemgå bibliotekets forhandlingsprotokol får man et stærkt indtryk af, at bestyrelsen gjorde et stort arbejde og specielt Sigismund og kæmner Truelsen. Sigismund syntes at have været en aktiv mand og inspirator for det – man dengang benævnte bibliotekssagen i Odder – og han var formand til 1921,

da han blev udnævnt til inspektør ved handelsskolerne. Kæmner Truelsen var en omhyggelig kasserer for biblioteket lige til 1939.

I efteråret 1912 var bibliotekar (senere biblioteksdirektør) Th. Døssing fra Statens Bogsamlingskomité på besøg og vejledte og tilså den bogsamling, man skulle starte med.

Odder Folkebogsamling, som biblioteket kom til at hedde, begyndte sit udlånsarbejde d. 23. oktober 1912 i kæmnerkontoret i Skolegade (nu Rådhusgade), og man startede med **832 bind**. Der var udlån 2 timer om ugen. Onsdag kl. 17-18 og lørdag kl. 20-21. Der var fremstillet et trykt katalog, som alle lånere (medlemmer) skulle købe.

Som bibliotekar fungerede kæmnerassistent Andersen, foreløbig betalt med **50 kr. om året**. Han blev bistået af formanden og kassereren, foreløbigt uden honorar.

Kommunens tilskud for 1912/13 var 300 kr., dertil kom 250 kr. fra staten plus mindre stedlige tilskud.

I disse år og under første verdenskrig ses biblioteket at have haft store udlån, når man tænker på den korte åbningstid, og man normalt kun kunne låne 1 bog pr. gang. Først på et meget senere tidspunkt

blev det ændret. Endnu i 1940'erne var det almindeligt, at man kunne låne 2 bind skønlitteratur + et par bind faglitteratur. Først efter at biblioteket blev kommunalt i 1949, blev den regel indført, at låneren normalt kunne låne det antal bøger, han/hun havde brug for.

Indtægterne og udgifterne i denne tid er forbavsende ens fra år til år. Der havde længe været pladmangel i kæmnerkontoret, så der var ikke plads til biblioteket mere.

I 1918/19 blev biblioteket flyttet til et lokale i kommuneskolen, der havde været anvendt til dyrtidskontor.

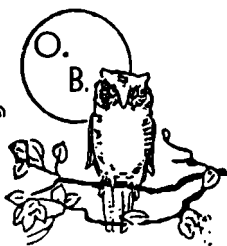
Forhandlingsprotokollen giver også enkelte glimt af, hvad der skete på den tid. Ved generalforsamlingen 1919 meddeler formanden, at den spanske syge havde hæmmet udlånet. Der var tale om at lukke biblioteket, men et par af byens læger fandt dette unødvendigt.

I 1919 flyttede biblioteket igen, denne gang til den nye administrationsbygning i Holsteinsgade, hvor der blev indrettet et lokale – samtidig blev kommunens tilskud forhøjet til **500 kr.** årligt. I 1921 fraflyttede Sigismund Odder Kommune, og lærer Godsted blev formand indtil 1925.

I 1922/23 har bestyrelsen søgt en biografbevilling til Odder Folkebogsamling – men efter at være omtalt et par gange – nævnes der ikke mere om dette, og det blev aldrig til virkelighed.

I 1923 trak fuldmægtig Andersen sig tilbage fra hvervet som bibliotekar. Derefter blev lærer N. Ancher Bek bibliotekar indtil 1926.

I 1925 blev sognepræst L. Meldgaard formand, og han må have hovedæren for,

PAA
BIBLIOTEKET
FOR
ODDER OG OMEGN

kan De laane Bøger og løse Blade og Tidsskrifter.

Værker, som Biblioteket ikke selv ejer, skaffer det Dem efter Anmodning til Laans fra de store Biblioteker i Aarhus og København.

Ved Hjælp af sine Haandbøger og Kataloger er det Dem gerne til Tjeneste med at fremlede Oplysninger, som De maatte søge.

Udensogns Laanere maa være Medlemmer af Biblioteksforeningen — Aarsbidrag 2 Kr.

For Laanere fra Odder Sogn koster det intet at benytte Biblioteket.

Men er De ikke Medlem af

Biblioteksforeningen,

da bliv det! Ved Deres Bidrag forøges ogsaa Statens Tilskud. Og De er med til at sikre Dem selv og andre, unge og gamle — ogsaa de mest ubemidlede — Glæden og Nytten af et velforsynet Bibliotek.

Indmeldelser modtages paa Biblioteket. Læsesalen er aaben alle Hverdage (undtagen i Ferierne) Kl. 14—17 og 18⁰⁰—21, Udlaanet Kl. 15—17 og 18⁰⁰—19⁰⁰.

Ald Odder Espressostrykk.:1

Bogmærke!

Odder Bibliotek, bogmærke (o. 1937).

Odder Bibliotek, udlån (o. 1935).

Odder Bibliotek, læsestue (o. 1935).

at der nu blev opnået forhold, som på den tid var virkelig gode. Bibliotekstidsskriftet "Bogens Verden", årg. 1926 skriver bl.a.: Bestyrelsen for den gamle bogsamling, der nu havde tjent sin tid, fik en ordening med Odder Bank, hvorefter man skulle leje en kontorbygning mellem banken og dommerkontoret, og dertil en af banken nyopført tilbygning, hvor der kunne blive plads til læsestue og den egentlige bogsamling. Byrådet (d.v.s. sognerådet) bevilgede et tilskud på 3.000 kr.

I løbet af sommeren er bygningen blevet færdig, og den drivende kraft i arbejdet for biblioteket, pastor Meldgaard, kunne midt i oktober forevise de nye lokaler for en indbudt kreds. Der herskede tilfredshed med de nye rum og deres pæne møbler, de lyse farver og de store vinduer.

Biblioteket blev nu omorganiseret til en selvejende institution med navnet **Biblioteket for Odder og Omegn**, støttet af en biblioteksforening. Samtidig (fra 15. juni 1926) blev den første faguddannede bibliotekar, frk. Karen Johanne Jensen, efter forslag fra biblioteksdirektøren, ansat til at lede biblioteket, som nu var, hvad vi i dag kalder et heltidsbibliotek, og åbent alle hverdage, også lørdage. Efter referatet var de påtænkte åbningstider 15-17 og 18.30-21 d.v.s. 27 timer pr. uge.

At man kunne lave en sådan heltidsordning skyldes også, at sognerådet faktisk garanterede et årligt tilskud på 3.000 kr., som så også trak et statstilskud. Faktisk ser det ud til, at kommunens tilskud var uændret i perioden 1926-35. Regnskabet balancetal ændredes ikke meget i perioden, til 2. verdenskrig brød ud. Priserne på bøger og indbinding var stabile, ligeledes lønninger.

Det ser ud til, at bibliotekaren det meste af perioden indtil 1939 havde en løn på 2.700 kr. årligt.

Mange ting, som vi i dag betragter som selvfølgelige, fik biblioteket først flere år efter, at det var blevet heltidsbibliotek.

Således blev der først i 1932 anskaffet et vægur – og telefon kom først i 1936. Når vi mange år senere ved, at den nuværende biblioteksbygnings lokaler til studiekredse, møder o.l. er stærkt benyttede, må det meddeles, at denne lille bygning i Holsteinsgade også har været benyttet til studiekreds m.v., formentlig efter kl. 21 om aftenen. Alt kontorarbejde, katalogisering, udskrivning af bogkort m.v. foregik i hånden. En skrivemaskine (lille rejsemaskine) blev først anskaffet i 1947.

Den omtalte minibygning kom til at fungere i 30 år indtil 1956 og blev nedrevet i 1973. Bygningen var i alt på ca. 70 kvm. og indeholdt en læsestue, et udlånslokale (40 kvm.), toilet og forgang, altså intet kontor og magasinrum.

I anledning af jubilæet i 1937 skrev "Bogens Verden", redigeret af senere biblioteksdirektør Robert L. Hansen:

Odder Bibliotek kunne den 31. maj fejre sit 25 års jubilæum og var i den anledning genstand for smuk og udførlig omtale i pressen – og med rette. Der er i denne lille by skabt et ganske fortrinligt bibliotek med smukke lokaler, god bogbestand (næsten 5.000 bind) og faguddannet bibliotekar.

Men trods den hædrende omtale varede det ikke mange år, før pladssituationen blev fortvivlet. Biblioteket havde også en lille børnebogsamling. Udlånet til børn og voksne foregik i samme lokale.

På grund af sygdom tog frk. Jensen sin

afsked i 1939, og i 1939-40 blev biblioteket ledet af bibliotekar, frk. Bodil Keiding og i årene 1940-47 af bibliotekar Georg Olsen.

Pastor Meldgaard blev i 1935 afløst af pastor J. Lykke som formand.

De stærkt stigende udlån i krigsårene og noget større bogbestand bevirkede, at der i 1944, som en nødløsning, blev anbragt magasinreoler ovenpå udlånsreolerne og læsestueereolerne. Man måtte så have en trappestige for at “komme op i magasinet”.

Selv om kommunens tilskud blev forhøjet i krigsårene til 8.000 kr. om året, må det erkendes, at budgettet var for lille. Som bibliotekar Olsen siger, var der ikke penge nok til fornyelse af slidte eksemplarer. Dårlige papirsorter og dårligt indbindingsmateriale i slutningen af besættelsesårene og lige derefter gjorde sammen med store udlånstal, at biblioteket faktisk var nedslidt.

I 1942 var sognerådsformand Aage Knudsen blevet formand for bestyrelsen (senere biblioteksudvalget), en post han beholdt indtil kommunesammenlægningen i 1970. Medlem af bestyrelsen havde han været siden 1926, og i perioder i 30'erne var han afløser enkelte aftener for bibliotekaren. Aage Knudsens fortjenester som kommunalpolitiker skal ikke omtales her. Men hans interesse for bibliotekssagen lige fra hans ungdom var velkendt. Ligeegyldigt hvilket parti, der havde regeringsmagten i kommunalbestyrelsen – et var sikkert, bibliotekets formand hed Aage Knudsen. Bogkyndig som han var, havde han en lang periode sin egen bogsamling, som han selv katalogiserede. Han var også i mange år foreningen “Bymæssige Kommuner”'s repræsentant i Biblioteksrådet. Som folketingsmand var han formand for det udvalg,

der behandlede forslaget til den lov, som blev biblioteksloven af 1964. Han var en af fædrene til denne lov. Aage Knudsen var noget skeptisk over for de mange idéer om midlertidige løsninger på lokaleproblemerne, der dukkede op i årene efter besættelsen. Hans ønske var at få det helt rigtige bibliotek bygget.

Ved generalforsamlingen i 1948 blev det vedtaget at sende anmodning til sognerådet om, at kommunen skulle overtage bibliotekets drift fra 1. april 1949. Sognerådet vedtog anmodningen. Biblioteket blev kommunalt og navnet ændret til Odder Kommunebibliotek.

Allerede ved ansættelsen i slutningen af 1947 af Sørensen til bibliotekar forelå skitser til et projekt til et Ungdommens Hus i Nørregade, hvor der skulle være bibliotek, foredragssal, mødelokaler, studiekredsløker og børnehave, dertil en boligafdeling.

Skønnet udgift ½ million kroner. Projektet blev forelagt i 1949, men blev henlagt. Siden har ingen hørt noget til det. Der bør nok her omtales de mange mere eller mindre kendte idéer til midlertidige løsninger, der blev luftet i de mange år, indtil det egentlige biblioteksbyggeri fandt sted i 1976/77. Ved opførelsen af telefonhuset på torvet skulle der have været en føler fra Jydsk Telefon, om man var interesseret i at leje (vistnok 2. sal) til bibliotek, men sognerådet fandt ikke forslaget anvendeligt. Der blev set på den gamle gymnastiksal ved skolerne på Rådhusgade – en skitse blev lavet af kommuneingeniøren, men lokalet var uegnet, og tanken blev droppet. Langt senere, da egentligt biblioteksbyggeri var på trapperne, fik biblioteksudvalget (Kulturudvalget) besked på at undersøge loka-

ler i et par andre bygninger, nemlig fabrikken AXVA på Kildegade og Centralhotellet. Det viste sig, dels at det ville blive for dyrt, dels ville resultatet ikke være tilfredsstillende.

Bibliotekar Sørensen havde fra starten i 1948 lagt vægt på at foretage store kassationer, så bogbestanden også fysisk kunne blive mere tilfredsstillende. Der blev faktisk i nogle år kasseret mere, end der blev anskaffet. Alligevel var situationen i midten af 50'erne næsten håbløs – der kunne ikke presses flere bøger ind i Holsteinsgade-Biblioteket.

Den 1. december 1955 åbnedes et selvstændigt børnebibliotek på den nye kommuneskole (Skovbakkeskolen). Karen Østerbye Rasmussen blev pr. 15. oktober 1955 ansat som børnebibliotekar. Forud var gået et arbejde med anskaffelse af et startbibliotek (d.v.s. et lille færdigsyet børnebibliotek fra Bibliotekscentralen) plus

det anvendelige af folkebibliotekets børnebogsamling. Derefter måtte opbygning finde sted i de følgende år. Men det hjalp ikke meget for folkebiblioteket, og endelig i 1956 kom der en stor forbedring – ganske vist også midlertidig – idet stueetagen i den gamle realskole ved Nørregade blev indrettet til folkebibliotek. “Bogens Verden” skriver:

Odder Bibliotek flyttede 19. november (1956) ind i nye lokaler i den gamle realskolebygning. Ordningen betegnes som “midlertidig”, men de lokaler, man siden 1926 har rådet over, blev også betragtet som midlertidige og måtte dog holde i 30 år. Nu håber man ikke, at de nye lokaler skal holde længere end rimeligt, men nogle år fremover vil de stå som en god forbedring. Indretningen af udlån, læsestue, kontor og magasin har kostet ca. 10.000 kr., inventarforøgelsen, bl.a. 50 nye reolfag, ca. 14.000 kr. I etagen ovenover påtænker man at an-

Odder Bibliotek 1956-1977, nedrevet 1977.

bringe børnebiblioteket, der midlertidig har til huse på den nye kommuneskole. Bibliotekaren, Harald Sørensen, takkede for den store forbedring af lokaleforholdene, og stadsbibliotekar Åge Bredsted udtalte anerkendende ord om Odder Biblioteks arbejde.

I udlån og læsestue blev gulvarealet fordoblet i forhold til de tidligere lokaler, ligeledes blev der betydelig mere hyldeplads. Desuden som noget nyt et bibliotekarkontor og et par magasinrum. I marts 1957 flyttede derefter børnebiblioteket til bygningens førstesal. I de følgende år arbejdede man på at udvide og forbedre bogbestanden i såvel børne- som voksenbibliotek. I 1962 fejrede biblioteket sit 50-års jubilæum. Det blev holdt den 23. oktober, det var datoen, da det første bibliotek startede sit udlån.

Biblioteket havde den glæde at få bibliotekets medstifter, fhv. inspektør Sigismund til at komme – og han fremdrog minder fra bibliotekets start. Ligeledes talte den tidligere formand, valgmenighedspræst Jacob Lykke. Den egentlige redegørelse for bibliotekets historie blev givet af formanden, folketingsmand Aage Knudsen. Han blev af flere talere hyldet for sin indsats gennem årene.

I løbet af 1960'erne blev et lokale på 2. sal, som havde været anvendt til andre formål, ledigt, og blev overladt til den selvvejende institution Historisk Arkiv (Egnsarkivet), som fik noget bedre plads end i de trange lokaler på museet. I 1968 blev ved et protokollat fra arkivets ledelse anmodet om, at biblioteket ville overtage arkivet.

Biblioteksudvalget vedtog på sit møde 25. april 1968, at Historisk Arkiv indgår

som en del af Odder Kommunebibliotek fra 1. april 1968. Der blev samtidig vedtaget et budget for driften. Til dette formål ansøgte sognerådet om en tillægsbevilling for 1968/69. Såvel overtagelsen af arkivet som bevillingen blev godkendt af kommunalbestyrelsen. I 1970 kom den store kommunesammenlægning (Torrild var sammenlagt med Odder i 1965). Det drejede sig om 8 kommuner, der kom til Odder storkommune. Det blev en omvæltning for de 8 tidligere selvstændige sognebiblioteker, som nu blev filialer af Odder Bibliotek. Det blev også en meget stor opgave for det gamle Odder Bibliotek at administrere og betjene disse biblioteksafdelinger.

Indtil finansåret 1970/71 havde biblioteket stadig kun 2 heltidsansatte bibliotekarer (børnebibliotekaren og ledende bibliotekar), dertil enkelte timelønnede bibliotekartimer og kontor- og ekspeditionsmedhjælp, ialt mindre end en personaleenhed.

Først efter april 1970 fik biblioteket gradvis personaleforøgelser, så man kunne klare at betjene disse mange filialer med bogforsyninger m.v. Dertil kom, at Odder Bibliotek desuden fik den opgave at udføre biblioteksteknisk arbejde for storkommunens skolebiblioteker.

I 1970 begyndte opførelsen af Odder Rådhus, en meter fra biblioteksbygningen (den gamle realskole). Det stod klart, at bibliotekets dage ved rådhuset var talte. Biblioteksudvalgets nye formand, Kristian Thulesen, tog straks energisk fat på problemet. Nu skulle der bygges en biblioteksbygning – bygget til formålet.

Der blev set på nye biblioteker rundt om i Danmark, og der blev antaget en arkitekt, René Sørensen, som forelagde 3 tegninger.

Byrådet bestemte, at byggeriet med indretning ikke måtte overskride 4 millioner. Der blev derfor valgt et projekt, hvor bygnings form og placering er sådan, at der kan bygges en fløj til. Manglen af denne fløj kom til at betyde, at der ikke blev plads til Historisk Arkiv, som måtte flytte et par gange. Mens dette skrives (i 1987) er Historisk Arkivs pladsproblemer ikke løst.

I maj 1977 stod biblioteksbygningen færdig, og sidst på måneden var den omfattende flytning af bøgerne fra det gamle bibliotek tilendebragt. Bygningen blev indviet på Odder Biblioteks 65-års fødselsdag 31. maj 1977.

Biblioteket har et bebygget areal på 885 kvm. med 266 kvm. kælder. Den samlede udgift vedrørende byggeriet beløber sig til ca. 4 millioner kr.

Siden 1977 er udviklingen gået stærkt med stigende udlån og effektiv udnyttelse af bibliotekets møderum, forevisning af film, mest for børn. Der var nu aflytnings-

pladser, så man kunne høre kassettebånd i begge afdelinger (børne- og voksenbibliotek). Alle disse udlån til enkeltlånere, depoter til filialer, sygehus, plejehjem, omsorgsarbejde m.m. slider hårdt på bogbestanden.

I begyndelsen af 80'erne foretog Bibliotekstilsynet en undersøgelse af bogbestandens udnyttelse i 2 jyske biblioteker, hvoraf Odder var det ene. Resultatet, der kom i en rapport fra Bibliotekstilsynet, viste to ting, som man i det store og hele vidste i forvejen. En meget stærk udnyttelse af den enkelte bog. Som følge af denne udnyttelse, at bogbestanden var for lille.

På nuværende tidspunkt, hvor alt tyder på, at bogen stadig vil være det centrale i biblioteket, må der til stadighed arbejdes på, at materialkontoen (deriblandt bogkontoen) forhøjes for at løse de mange opgaver, Odder Bibliotek har nu og i fremtiden. I jubilæumsåret og fremover kommer der nye medier, ny teknik i det daglige arbejde, EDB, men det er en anden historie.

Odder Bibliotek fra 1977.

Denne lille beretning 1912-1987 skal sluttes med et citat, der udtrykte bibliotekets mål på nedennævnte måde.

At sørge for den rette bog til den rette mand/kvinde i det rette øjeblik.

Dette bør stadig være målet for et bibliotek og gældende alle dets medier.

**Bibliotekets formænd/
kulturudvalgsformænd**

Lærer H. Sigismund 1912 – 1921

Lærer J. Godsted 1921 – 1925

Pastor L. Meldgaard 1925 – 1935

Pastor J. Lykke 1935 – 1942

Folketingsmand Aage Knudsen 1942 – 1970

Gårdejer Kristian Thulesen 1970 – 1978

Bankassistent Bente Trier 1978 – 1982

Gårdejer Kristian Thulesen 1982 ff.

Ledende bibliotekarer

Karen Johanne Jensen 1926 – 1939

Bodil Keiding 1939 – 1940

Georg Olsen 1940 – 1947

Harald Peter Sørensen 1948 – 1984

Leif Rørdam Andersen 1985 ff.

Ledende børnebibliotekarer

Karen Østerbye Rasmussen 1955 – 1979

Estrid Bay 1979 – 1986

Willy Wegner 1986 ff.

Niels Ebbesen og “Mindet” ved Skanderborg

Af Lissi F. Scheel-Thomsen

Dagen var 2. november 1990, nøjagtig 650 år siden Niels Ebbesen faldt på Mandbjerg ved Skanderborg i kamp mod hollisterne. En del fra komitéen “Niels Ebbesens Venner”, stiftet 2. november 1977, var samlet ved “Mindet” i Skanderborg for ved kransedlæggelse at mindes “Danmarks første frihedskæmper”, som Niels Ebbesen også bliver kaldt.

Mindesmærket blev rejst i 1878. Det blev til efter idé af billedhuggeren Louis Hasselriis, der i en periode arbejdede hos billedhuggeren H.V. Bissen. Andre kendte værker af Hasselriis er H.C. Andersen statuen i Odense og Søren Kierkegaard statuen ved Det Kgl. Bibliotek i København. Mindet i Skanderborg består af et i datidens måleenhed fire alen højt Visbykors i sten. På korset er en krans af egeløv omkransende et sværd samt en lærke - alt i bronzerelief. Visbykorset har følgende inskription:

MINDE OM NIELS EBBESEN OG HANS FÆLLER

Som mindesmærket står i dag, mangler det jerngelænder, der engang stod om alle danske mindesmærker.

Sammen med komitéen “Niels Ebbesens Venner” holdt Skanderborg kommune mindehøjtideligheden. Borgmester A. Aa-

gaard bød velkommen, forfatteren Lissi F. Scheel-Thomsen læste en prolog, skrevet til lejligheden, og borgmester Vilh. Lytken, Hinnerup, bragte en hilsen fra den kommune, hvor Niels Ebbesens gård “Nørre-riis” eller “Norringriis” lå.

Komitéens formand, politiassistent Victor Horn, Rønde, redegjorde i sin tale for Niels Ebbesens liv og levned og sluttede med ordene: “Vi mindes ikke Niels Ebbesen på grund af hans død i dag for 650 år siden, men på grund af det, han nåede at udrette det sidste halve år af sit liv”.

Efter mindetalerne sang forsamlingen “I Danmark er jeg født” og “Danmark i tusind år”. “Niels Ebbesens Venner” m.fl. fortsatte til en mindesammenkomst på “Slotskroen” i Skanderborg. Komitéen har til nu godt 100 medlemmer spredt ud over landet. Man har planer om en ny sammenkomst i 1991, da i Randers, hvor Niels Ebbesens statue står på Rådhusforvet.

Også Grænseforeningen fejrede mindet om Niels Ebbesen, ligeledes elever fra Niels Ebbesen-skolen i Skanderborg, der sammen med deres lærer havde arbejdet på et dramastykke omkring drabet på Grev Gert. TV-2 havde i aftenens TV-udsendelse glimt fra kransedlæggelsen, Victor Horns tale og skolens dramastykke.

Niels Ebbesens statue i Randers er rejst i 1882. Også den havde i sin tid et jerngelænder, som forlængst er fjernet. Statuen er udført i bronze på granitsokkel. Relief i bronze på soklen er bl.a. "Den fattige kvinde med de to leve" (brød), kendt fra folkevisen.

I Storegade nr. 13, der kaldes Niels Ebbesens gård (skønt den er meget yngre), står altid en luge åben i øverste stokværk. Her skulle grev Gert være dræbt natten til 1. april 1340. Storegade går lige ned til Randersbroen over Gudenåen. Da Niels Ebbesen og hans mænd trak sig tilbage over broen, blev broen afbrudt, idet broplan-

kerne var løsnede og let lod sig skubbe i åen.

Grev Gert - eller Gerhard - hørte hjemme i Holsten og ligger begravet i Laurentiuskirken i Itzehoe. Han var gift med kong Erik Menveds søsterdatter, og grevens egen søster var gift med hertug Erik II af Sønderjylland, hvis søn i fire år som Valdemar III var dansk konge. Grevens egen sønnesøns dattersøn var den første danske konge af den oldenborgske linie, Christian I.

Niels Ebbesens familie synes at have forladt egnen her. Hans to sønner nævnes senere på henholdsvis "Tandrup" i Thy og "Frøslevgaard" på Mors.

I juni 1991 blev der i Randers nedlagt en mindeplade over væbneren Svend Trøst, der havde stor andel i, Niels Ebbesen og hans mænd i 1340 undslap efter drabet på greven. Mindepladen er skænket af afdøde tandlæge Peter Sørensen.

Skanderup birks tingbøger fra 1662 til 1665

Af Kirstin Nørgaard Pedersen

I godt og vel tre år har jeg, når jeg kunne få tid, beskæftiget mig indgående med de to ældste tingbøger fra Skanderup birk.

Fra begyndelsen fordi jeg i personalhistorisk ærinde søgte efter forskellige oplysninger, men efterhånden med stigende interesse for de gamle retssager og for de berørte personer. Det er næsten som at læse føjleton – fortsættelse følger om ikke næste fredag så 14 dage, tre uger eller én måned efter.

Til at begynde med var jeg nødt til at nedskrive lange passager for overhovedet at forstå, hvad de forskellige sager drejede sig om. Derfor havde jeg til sidst så meget materiale samlet, at jeg besluttede at afskrive hele eller så godt som hele teksten og derefter stille mit manuskript til rådighed for andre interesserede, så disse gamle sager kunne blive lettere tilgængelige for dem, som ikke kan ofre så megen tid på den slags arbejde, som jeg har været i stand til at gøre.

De samtidige tingbøger fra Hjelmslev herred er desværre gået tabt, men det er alligevel muligt i tingbøgerne fra Skanderup birk at finde mange oplysninger af lokalhistorisk interesse fra dette område. Skanderup birk var nemlig værneting ikke alene for byen Skanderborg¹⁾, men også for

krongodset i Hjelmslev herred, en ikke uvæsentlig del af det gods, der senere omkring 1670'erne skulle blive til det Skanderborgske Rytterdistrikt.

Med læsningen af disse, de ældst bevarede tingbøger fra området, får man et indblik i, hvordan en del af tilværelsen på den tid formede sig for almindelige mennesker. Vilkárene var barske. Det var kort efter afslutningen af krigen mod Sverige, i tingbøgerne kaldet "fjendetid", "svenskens" eller "polakkens tid". Selvom der er forbavsende få sager, hvoraf det direkte fremgår, hvad der er foregået, skal der ikke megen fantasi til for at forestille sig, at det har været meget dårlige tider for befolkningen. Hertil kom så for bøndernes vedkommende flere år med misvækst, så mange af dem var kommet i håbløs gæld til både myndighederne og de handlende. Temmelig mange af sagerne er da også gældssager af forskellig art.

Af andre sager findes krybskytteri, skovtyveri, hæleri, hærværk, injurier og voldsager, som overfald og slagsmål, foruden en hel del tinglæsninger af skøder, panter, skifter og arveafkald m.m. Kort sagt på godt og ondt et broget billede af dagliglivet i første halvdel af 1660'erne.

Sproget i bøgerne er tydelig præget af, at

der er tale om korte referater af, hvad de implicerede har sagt eller gjort. Overdrivelser findes ikke, snarere det modsatte, når man nøgternt kalder både krigs- og efterkrigs tid "besuerlige tider". Under læsningen lever man sig efterhånden ind i sproget, og det er forbløffende, hvor meget der til trods for den kortfattede stil faktisk er at læse i de to små bøger.

Udsagn om tilstanden efter krigen forekommer for det meste som "Tingsvinder". Det vil sige et tinglæst og underskrevet dokument, hvoraf det fremgår, at Birkefogeden, Tinghørerer, Birkeskriveren og de otte mænd (stokkemændene) har hørt og set, hvad der er vidnet om for retten. Selvsagt kunne et sådant tingsvinde indeholde oplysninger af vidt forskellig karakter, men meget ofte gjaldt det om at få bevist, at man var uskyldig i at være kommet i en sådan situation, at man ikke var i stand til at betale sin gæld, f.eks. landgilde eller andre afgifter. Med et sådant papir i hånden kunne man så håbe på enten udskydelse med betalingen til bedre tider, eller nedsættelse af gælden eller afgiften, "afkortning" af landgilde f.eks.

Det fremgår ikke af tingbogen, hvad Peder Balle i Blegind har skullet bruge et sådant tingsvinde til, men folk fra nær og fjern, også fra andre retskredse, var indstævnet for at bevidne, hvor forarmet han var blevet. Blandt de indkaldte vidner var degnen i Laven, Jens Rasmussen og Ras. Ras., mester i Ingerslev, hvilket vil sige sognepræsten fra Ingerslev (mester egt. det samme som magister). Som overalt i tingbøgerne er mange navne ofte stærkt forkortede. Ras. Ras. står naturligvis for Rasmus Rasmussen. Jens Rasmussen i Forlev,

som var en meget benyttet prokurator, og for resten også sandemand i Skanderborg birk, fik udstedt følgende tingsvinde for sin klient:

"Jens Ras: i Fourllew 1 Wind Paa Peder Balles wegne i Blegind for retten stod Thomas Jensen i Fregersløff och Mortten Jensen i Blegind wantt effter Recess: at dj som nu Paa thirsdag war Monedt da gaff Jens Rasmussen degn i lawin warsel thill hus och Boepell och thalde mett hannem sielff, I lige maader And: Ras: i Bøgskow Smed och thallede met hannem sielff Itemb af afhimblet dj effter Recess: adt dj nu for gangn Mandag 14 dage da gaff dj Sitzell Nielsd: mett hend: Iawwerge och thallede met hende sielff I lig maade met Mette Madtzd: och thallede mett en Kone som her thient wett hendis lauwerge. I lige (maade) Anders Pedersen i Blegind samme dag och thallede mett hans Kone for winder at føre i dag thill Skand: B: ting: for retten stod Ras: Ras: mester i Ingerslew wantt mett eed och ophollden finger effter Recessen at dett er hannem fuld Witterlig, at Peder Jensen Balle i Beligind mett hustrue och Børn bleff foriaget Aff Polachen fra Hus och hiem, och all deris formoffue bleff dennem frarøffuet, och neppelligen mett førlligheden Wndkom, och hans Ringe Korn som den fattige Mand haffde saaed thill Gaarden bleff ruinertt och forderffuit Paa Marchen, Søffren Rasmussen i Blegind, Apelonj Jensdatter ibm, want mett lige soren æd som forneffne Rasmus Rasmussen for dem wundet haffuer, fremdellis for retten stod Thomas Andersen i wrolld wantt mett æd och ophollden fingre effter Recessen, Att Peder jensen Balle i Blegind bleff foria-

gedt fra Hus och hiem Aff Pollachen Och hans fæmon bleff spoliert for hannom, Hans Jensen ibm want mett lige soren æd, att dett er hannom i All guds sandhed witterlligt Att Peder Jens. Balle j Blegind bleff Jagett fra hus och hiem wdj Polachens thied medt hustru och Børn, Søffren Rasmus: i wrolld want mett lige soren æd ligestom forn. Thomis Anders. och hans Jens. for hannem wundet haffuer, Michell Nielsen ibm want effter Recess. ligestom forneffne Mand for hannem wundet haffuer, Jens Pedersen ibm want effter Recess: ligestom forneffne Mand for hannem wumdett haffuer, Søffren Ped. wantt dett samme som forn. Mend for hannem wumdett haffuer, Rasmus Jens. ibm wantt dett same som forn. Mend for hannem wundet haffuer, Christen Pedersen ibm wantt effter Recess: lige som forn Mend for hannem wumdett haffuer Niells Søffrensen i Skanderborg want dett same som forn. Mend for hannem wundet haffuer”.

Krigens ødelæggelser fremgår også i nogle af synsforretningerne, for eks. holdes der syn på den store gård Rindelevgård, og den ser nærmest ud til at have været en ruin i april 1662, da synet blev holdt. Efter gennemgangen af bygningerne, hvor store dele af taget og meget andet manglede “Item fattes en stor deel dhør och laas och winduer At were Wdslagen som er giortt och Bortkommen i forgangen fiende thied”.

Her foruden aflægges 12 mænd følgende vidnesbyrd: – “at effter som dj aff Ebbe Jensen i Rindelew er citeret her thill thinget i dag deris Sandhed At aff legge hans thilstand i den forgangen Krigs thied Andllang: adt det er dennom i All guds

sandhed witterlig, at Ebbe Jensen boer Paa landweien Imellum Horsens og Aarhus i Schanderborg lehn och dett første suen-sken kom her i landet daa bleff Ebbe Jensen reen Wdplundert, och hand fratagen, hest, hopper og en diell Aff hans fæ och faar och hans Aul och split ud aff Nedtz leider²⁾ och hans folch fra huss och gaard bortjaget, och der hand waar kommen thill gaardn igien maatte hand Contribuere³⁾ lige wed Andre i sognet Indtill Polachen kom. Nest winter efter dj Polach: Kom haffde dj atter igien huis⁴⁾ Korn hand haffde Indaulet ladet Afftersche och bort føre, Och der hand icke haffde mere hafft: de fanget och Bundet hannem och hans folch Ind till saa lenge hand maatte loue och Borge Aff Andre, och giffue dem en stor Summa Peng, och der hand icke haffde mere at giffue och icke kunde faa it loen Aff andre nødis hand thill At løbe fra gaarden, och waar fra gaarden j Atten Wgger Imidlerthid haffr dj synderhuggen døhr och winduer och borttagen laase och Anden Jernfang, Kobber thin, och Boeskab der war i gaarden, huis ringe seed dette Aar, mett Ander godt folch til hielp fich saaed, haffr dj mett deris heste ladet oprode och nedertræde och beholt hand icke Aff hans heste och hopper och en ringe Deel aff hans fæ og Eftter Polachen udtog haffr hand Contribueret lige wed Andre i sognet Indtill denne dag, och ligger forn. gaard en halff Mill fra Schanderborg thill Kong: Maÿs: wiltbane ...”.

Nu var det ikke nød og elendighed alt-sammen, i skiftesagerne er der ofte til overs til arvingerne, ja, i et enkelt forbavsende rigt skifte fra Svejstrup var der overhovedet

ingen gæld, hvilket i høj grad var usædvanligt. At det ikke altid var lige let at finde en paragraf som kunne dække, er der også et eksempel på. En af borgerne i Skanderborg bliver stævnet, fordi han har "brugt" Kalvø i Skanderborg sø, formodentlig til græsning.

Sagen blev rejst på kgl. forvalter Clemend Clemendens vegne af Delefogeden Mikkel Andersen i Nissumgård:

- " Adt dj i dag otte dage Steffnett Søffren Jens. i Skand. for domb och rettergang Paa hans K. Maÿst. wegne, satt i rette Paa forn: Søff. Jens i Skand. Att effterdj hand thilltaget sig en ø liggendis i Skanderborg Sø som Kallis Kallø, och den bruger och gjør sig Nÿttig, och icke findes Wdj K.M. Jordbog for nogen Wisse Affgiffthill hans K.M. och formener hand icke skall beuisse at hand skall haffue giffuen nogen Affgiffthill forn. ø thill hans K.M. Huorpaa forn. Michell And. fremlagde en Wnderschr beuis Wd aff K.M: Foualter C.C. Liudend som effterfyllger Efftersom Hieron: Phill Slotzfoged begiere et Winde om den ø ligger i Skanderborg Sø Kalldis Kallø findis i Jordbogen for nogen Affgiffthill, saa haffuer Jeg dereffter siett, men icke den findes for nogen affgiffthill ey heller mig forlleden Aar eller thillforn nogen Affgiffthill deraff er leu- ret Actum Skanderborg den 24 Julÿ Annon 1662 C.C. Egen hand som den formellte i dag i domb och rette om forn. Søffren Jens. icke io bhør dett at beuisse eller Adt haffue sin feste forbrutt. och Jeg er i dag forhendert suare, bleff den sag derfor opsatt i 6 Wgger".

Sagen fortsætter med, at Søren Jensen får tinglæst, at han faktisk har forsøgt at komme til at betale indfæstning og afgifter,

men også med, at han er blevet afvist antagelig fordi øen, som det jo også fremgår af ovenstående, ikke fandtes i jordebogen, d.v.s. den har slet ikke været matrikuleret som landbrugsområde. "Saa fremstod forneffne Søffren Jensen i Skanderborg och suarede i dag thill sex Wggers dag herthill for retten, som fyllger och Berettede Att hand skall haffue thillbudett wellfornehme mand Clemend Clemendsen Kong. Maÿst Forwallter twende sinde siellff Jordskÿlld, saa well hann. haffuer och icke forneffne Clemend Clemendsen wille Ahnamme samme Penge for Jorschÿlld Wdaff forn. Kallø som hand mett æd (ed) och Opholl- den fingre bekrefftede effter Recessen".

Det endte selvfølgelig med, at Søren Jensen blev dømt. Nu til dags synes denne dom at være ret selvmodsigende, men meningen er tydelig nok: - "daa effter thilltalle och effterdj dett er i dag 6 Wggers dag, och Sagen Imod Recessens thilladelse Iche lenger Kand opsettes daa, effterdj Søff. Jensen ey fremligger nogett hand sig forn. Kallø Kand medt thillholde mens Alleneste beretter At haffue budit Jordskÿlld deraff, huor imodt beuises mett foruallterens Schrifft- lige Beuis at huerken Søffren jens. huerchen findis i Jordbogen, icke heller haffuen giffuen nogen Affgiffthill forn kallø, widste derfor icke rettere af Kiende, end Søffren jens. io bhør at haffue hans feste Paa forneffne Kallø forbrutt".

- altså Søren Jensen bliver fradømt et fæste, som han aldrig har haft. Senere i tingbøgerne bliver der for en sikkerheds skyld flere gange tinglyst forbud mod at bruge Kalvø.

Disse få sager er selvsagt et beskedent uddrag af, hvad der findes i de to tingbøger, som tilsammen dækker perioden fra snaps-

ting 1662 til snapsting 1665. Den sidste bog 1664-65 slutter her, efter al sandsynlighed fordi tingskriveren Christoffer Pedersen, som var en gammel mand, var blevet for svagelig til at fortsætte i embedet, som samme år blev overtaget af hans søn, Laurids Christoffersen, hvis embedsansøgning og ansættelsesgodkendelse er bevaret i Rigsarkivet.

Om min afskrift af bogen følgende: I almindelighed er dommeren d.v.s. birkefogeden, tinghørerer d.v.s. delefogeden, skriveren, de otte mænd og stævningsmændene ikke medtaget.

De enkelte sager er for det meste afskrevet i fuld længde. Dette har været nødvendigt, dels fordi originalen som sagt er vanskelig at læse, og dels fordi jeg ikke følte mig i stand til at forkorte ensartet fra sag til sag. Så vidt det har været mig muligt, er teksten afskrevet med den oprindelige bogstavering. Først og fremmest fordi meget ikke helt entydigt vil kunne skrives i vor tids sprog, men også fordi man ved en omskrivning fjerner bogens særpræg, som skyldes egnens sprog og sædvane så vel som skriverens personlige stil.

Siderne er sine steder meget tæt og småt beskrevet, for ikke at sige gnidret, hertil kommer, at bogen er vandskaded og i dårlig stand, så der kan forekomme "huller" i afskriften, ligesom der kan være enkelte læsefejl. Jeg tror dog ikke, de er af en sådan karakter, at det går ud over den rette forståelse af sagerne. I det omfang, det har været muligt at tyde person- og stednavne, er de alle medtaget. Meget lange tekster er for læselighedens skyld delt i afsnit, disse findes almindeligvis ikke i originalen.

Jeg har udarbejdet sagsregister og alfabetske registre til bøgerne, både på efternavn, fornavn og stednavn, med henvisning til de tingdage, hvor de pågældende personer er omtalt. Navneregistret indeholder omkring 1200 navne.

I løbet af sommeren vil det blive undersøgt, om der skulle være mulighed for en udgivelse af afskriften. Interesserede kan henvende sig enten til Skanderborg Lokalhistoriske Samling eller til mig og få nærmere oplysning herom.

*Kirstin Nørgaard Pedersen,
Agervej 95, 8330 Beder*

Noter:

- 1) endnu enkelte steder i begyndelsen af tingbøgerne skrevet som "Skanderup for slottet" eller blot som Skanderup.
- 2) betyder måske, at kornet er gået i leje.
- 3) betale skat.
- 4) hvis brugtes dengang, hvor man i dag ville skrive hvad.

Litteratur om Østjylland

Af Kjeld Elkjær

Blandt de mange mindre skrifter, der er udgivet i og om Østjylland siden sidst, er der også et virkeligt storværk, og det gælder både omfang, udstyr og indhold. Det drejer sig om et festskrift, tilegnet en stilfærdig og flittig lokalhistoriker, den veltjente overinspektør ved Den Gamle By Gunner Rasmussen, som trækker sig tilbage med sit fyldte 70. år. Bogen hedder *Dit Århus. Festskrift til Gunner Rasmussen den 15. februar 1990* (Århus 1990). Her har 28 forskellige personligheder – museumsfolk, historikere, arkitekter og andre – ydet hver sit bidrag, langt eller kort, til belysning af Århus' historie. Bogen falder i en række hovedafsnit: Lærdom for livet, Åen og havnen, Omkring Mejlgade, Livet i byen, Byen på museum og Kunst og håndværk. Emnerne spænder vidt, fra erhvervsliv til bygningsbeskrivelse, fra kirkehistorie til postvæsen. Det gamle Århus Teater får også et kapitel, ligeså de gamle sporvogne. Der er flere udmærkede biografier imellem. Afhandlingerne er godt blandede, men fælles for dem er grundighed og levende fremstilling. Og bogens udstyr er virkelig fornemt, udsøgt tryk og flotte illustrationer, både i sort/hvid og i farver. Den Gamle Bys gode kontakter til erhvervslivet træder tydeligt frem i den imponerende liste over sponso-

rer, fonde, institutioner og firmaer, som har støttet udgivelsen.

Århus Byhistoriske Udvalg har som julepublikation udgivet første del af en havnehistorie under titlen *Fra åhavn til kysthavn. Århus havns historie til 1914* (Århus 1990). Det er sket i samarbejde med Århus Havnevæsen, og det er tanken senere at føre fremstillingen op til nutiden. Den sidst udkomne bog om emnet er *Emanuel Sejr: Træk af Århus havns historie* (Århus 1937), så det er åbenbart, at der er behov for en afløser. Ikke mindst for den ældre tids vedkommende, vikingetid og middelalder, er vor viden blevet forøget og synspunkterne revideret. Den nye bog, der er skrevet af en række historikere, knyttet til Erhvervsarkivet, går som sagt kun op til første verdenskrig. Dog er visse afsnit som toldvæsen, lodsvæsen og bugsering ført op til nutiden. Bogen er som udvalgets tidligere publikationer letlæselig, smukt trykt og gennemillustreret, både i farver og i sort/hvid.

Mens vi er ved Århus, er der kommet en erindringsbog, som har mere end almindelig interesse. Det er *Ivar Kirk-Nielsen: En bryggeriarbejders liv* (1990). Forfatteren, der senere er afgået ved døden, var formand for Dansk Bryggeri-, Brænderi- og

Mineralvandsarbejder-Forbund med bopæl i København siden 1952. Men det meste af bogen handler om hans barndom og ungdom i Århus, og her viser han sig som en glimrende fortæller. Med mange gode detaljer giver han et levende billede af arbejdersmiljøet i mellemkrigsårene. Han er født og vokset op i Sjællandsgade, har leget på Galgebakken, gået i Samsøgades Skole, været mælkedreng, bydreng og arbejdsdreng. Han har oplevet arbejdsløsheden i 30'erne, stået i kø for at hente understøttelse og prøvet forskellige slags nødhjælpsarbejde for unge, til han endelig blev fast bryggeriarbejder hos Ceres. Her gik han op i det fugtige arbejde, efterhånden også i det faglige. Imens traf han sin Gerda, og de holdt trofast sammen både før og efter brylluppet på de kummerlige værelser og i de små baggårdslejligheder, der var til rådighed for unge af arbejderklassen. Under krigen var han først soldat uden dog at komme i kamp 9. april, senere medlem af en modstandsgruppe på Ceres.

Ligesom i andre af Århus' tidligere forstadskommuner har man også i Hasle ønsket at få en sognehistorie. Afdøde gårdejer Rasmus Bendixen, grundlæggeren af Skejby-Lisbjerg-Ølsted Sognearkiv, havde samlet en masse materiale dertil, men fik kun udgivet en række præstebioграфier i Østjysk Hjemstavn 1957-61 og en skolehistorie i Århus Stifts Årbøger 1967 og 1969. Nu har et udvalg af menighedsrådet under ledelse af sognepræst Knud Ochsner udgivet *Hasle sogns historie - fra landsby til Århus-forstad* (Hasle/Århus 1990). Det er en pæn, lille bog, nydeligt trykt og godt illustreret. Hovedvægten er lagt på de kirkelige forhold med en grundig beskrivelse af

kirken og en ajourføring af Rasmus Bendixens præstehistorier samt en redegørelse for menighedsrådets arbejde. Desuden har nogle ældre medborgere fortalt deres erindringer om livet i det gamle Hasle.

Hinnerup Kommune, nabokommune til Århus, er sammensat af 5 sogne fra 3 tidligere landkommuner: Vitten, Haldum, Grundfør, Søften og Foldby. Stationsbyen Hinnerup er det samlende midtpunkt, og her er der startet et nyt forlag, Forlaget Hinnerup, som vil udgive skrifter, der skal opmuntre til fællesskabsfølelse uden dog at glemme de små lokalsamfund. Man er begyndt med den lille bog *Herfra min verden går - en samling fra Hinnerup* (Hinnerup 1989), skrevet af en række forfattere, der alle bor i kommunen. Flere af dem sammenligner egnen med de steder, de er kommet fra i indland eller udland, andre giver levende nutidsbilleder af livet i så forskellige småbyer som Hinnerup eller Grundfør. Særlig værdifuld for en historisk interesseret er Peder Meyhoffs kyndige afhandling om kommunens stednavne.

En af bidragyderne, assurandør *N.P. Boye-Nielsen*, grundlæggeren af Hinnerup Erhvervsarkiv, har senere udgivet den nyttige, lille udflugtsbog *Fire rejser i Hinnerup* (Hinnerup 1990). Det er fire forslag til fod- eller cykelture rundt i den naturskønne og minderige egn: til Dronning Dagmars Kilde, til Niels Ebbesens Eg, til Haraldslund og til Frijsenborg. Undervejs får man nøje besked om alt, hvad der er værd at se, nyt og gammelt.

En anden (eller tredje) af forlagets publikationer er *Christian Siegmufeldt: Hinnerup Fællesforening 1898-1989. En lokal andelsvirksomhed* (Hinnerup 1990). Denne

stærke og livskraftige forening, der skiftevis har været kaldt fællesforening, lokalforening og foderstofforening, blev i 1989 fusioneret med DLG (Dansk Landbrugs Grovvarerelskab) og samtidig flyttet fra Hinnerups centrum til byens udkant. Foreningen har benyttet denne lejlighed til at udsende et mindeskrift og har betroet opgaven til den lokale historiker Christian Siegumfeldt. Han har forsket i de foreningsarkiver, der i disse år bliver indsamlet og registreret, og resultatet er en kyndig og velskrevet beretning fra en afgørende tid i landbrugets og andelsbevægelsens historie. Der er gjort rede for starten, som udgik fra Hadsten og Omegns Landboforening, for sammenslutningen af de lokale foderstofforeninger og foreningens skiftende kår i opgangs- og nedgangstider, til de moderne centraliseringstendenser slog igennem.

Den samme flittige historiker har i 1990 fået endnu et festskrift fra hånden. Det er *Christian Siegumfeldt: Arbejds mændenes historie gennem 90 år i Hadsten og omegn* (Hadsten/Hinnerup 1990). SiD-Hadsten/-Hinnerup eller Arbejds mændenes Fagforening for Hadsten og Omegn, som den hed ved starten, fylder nemlig 90 år, og det skal fejres, bl.a. med jubilæumsskrift. Kilderne hertil er først og fremmest foreningens protokoller, der er særdeles velbevarede, men også gamle aviser og interviews med ældre medlemmer. Foreningens historie adskiller sig vel ikke så meget fra andre fagforeningers. Den har deltaget i den seje kamp op gennem århundredet for bedring af arbejderne kår. Ved århundredskiftet var arbejdstiden mindst 10 timer om dagen og lønnen 25 øre i timen, så der var nok at rette

op på. En vigtig arbejdsgiver i Hadstenområdet var naturligt nok Statsbanerne, og de har været tunge at forhandle med. Af detaljer kan nævnes opførelsen af foreningens eget hus på Kirkevej i 1952 og et nyt hus på Vestergade, indviet i 1986 af landsformanden Hardy Hansen. Endelig et røveri i 1982 af 70.000 kr., der dog kom tilbage samme dag, idet røveren blev pågrebet i Finderup. Bogen præsenterer sig helt igennem nydeligt bortset fra et par enkelte slemme trykfejl (som læseren udtrykkelig bliver gjort opmærksom på).

Et jubilæumsskrift af en noget anden type er *Silkeborg og Omegns Landboforening 100 år 1890 - 11. januar - 1990* (Silkeborg 1990). Her er hovedredaktøren fhv. planteavlskonsulent Jens Jørgen Søndergaard, mens arbejdet i øvrigt er delt ud mellem specialister, hovedsagelig konsulenter, der hver har behandlet sit emne: kvægavl, planteavl, svineavl, fodring, regnskaber, bygninger, maskiner, husholdning, ungdomsarbejde m.v. På den måde kommer man hele vejen rundt, men for ikke-landmænd er de interessanteste afsnit nok dem, der er skrevet af Jens Jørgen Søndergaard selv, og som behandler Midtjyllands landbrug i almindelighed, foreningens stiftelse ved udskillelse fra Kjellerup- og Lysgård-området, som man hidtil havde været forbundet med, og endelig redegørelsen for foreningens virke år for år gennem landbrugets opgangs- og nedgangstider, læst ud af de gamle protokoller. Bogen er gennemillustreret, bl.a. med portrætter, og indeholder fortegnelser over formænd, bestyrelsesmedlemmer, udvalgsformænd, æresmedlemmer og konsulenter. Kulturhistorikeren Hugo Matthiessen

(1881-1957) var også en fremragende fotograf. Som museumsinspektør ved Nationalmuseet har han gjort sig fortjent ved en gennemfotografering af gamle danske byer, udført i årene 1913-22, suppleret med en serie optagelser af danske herregårde i 1935-36. Forlaget Hikuin har nu startet en udgivelse af disse fotografier i skriftrækken *Hugo Matthiessens Danmark*. Efter Viborg og Ålborg er turen kommet til Grenå, og resultatet er billedværket *Hugo Matthiessens Grenå og omegn* (Århus 1990) med tekst af Brita Flou fra Djurslands Museum. Det er interessant at gense disse gadebilleder fra en svunden tid med karakteristiske bygninger og bygningsdetaljer, i mange tilfælde senere nedrevne eller forsvundne. For så vidt er bogen et godt supplement til den mere komplette fortegnelse i *N.J. Israelsen: Historiske huse i Grenå* (1981). Af særlig interesse er bogens anden halvdel, der viser fotografier fra otte forskellige herregårde i Grenås omegn, deriblandt Sostrup og Hessel og den til Fri-landsmuseet overflyttede Fjellerup Østergård.

I Horsens er der udkommet en fornem kunstbog, nemlig *Lars Bjerneboe: Portrætter på Horsens Statsskole* (Horsens 1990). Det er skolens rektor, der fortæller om den sjældne samling af 43 portrætmalerier, som skolen og den forgænger Horsens lærde Skole i århundredernes løb er kommet i besiddelse af. De ældste er fra reformationstiden og forestiller Luther og hans kreds, men af større betydning for os er billederne af berømte horsensianere og århusianere. Man kan nævne biskop Hans Svane (1606-1668) og stiftamtmandene Poul Vendelbo Løvenørn (1686-1740) og

Ove Høegh-Guldberg (1731-1808), alle født i Horsens, samt en lang række medlemmer af familien Worm, der spillede en stor rolle i Århus i det 16., 17. og 18. århundrede. Forfatteren benytter lejligheden til i indledningen at give et stykke europæisk kulturhistorie ved at sammenligne dragter og udstyr på de afbildede personer, der alle er tidstypiske, idet de dog absolut tilhører samfundets overklasse. Alle billederne er gengivet i smukke farver og ledsaget af korte biografiske oplysninger både om de portrætterede og om malerne.

Samsø, der efter kommunesammenlægningen med rette må henregnes til Østjylland, har nu fået en oldtidsbog, som ikke mange danske egne kan opvise magen til. Det er *Palle Eriksen: Samsøs store stengrave* (Randers 1990). Forfatteren, der nu er museumsinspektør i Ringkøbing, har som arkæolog i årene 1987-89 opmålt og beskrevet øens 25 stendysser og jættestuer og giver her en fuldstændig katalog over disse oldtidsminder. Men bogen rummer meget mere. Der er en instruktiv skildring af, hvordan man med primitive midler har kunnet bakse med de vældige sten og opføre de imponerende bygningsværker. Der fortælles også om oldtidsmindernes skæbne gennem tiderne, om ødelæggelserne ved landbrug og vejarbejde, om sagn og overtro, der har virket beskyttende, om fredning og udforskning ved amatører og fagfolk. Den livlige fremstilling er krydret med anekdoter og personlige træk, og bogen er gennemillustreret, både arkæologisk med fotografier og planer og humoristisk ved tegneren Niels Milan Pedersen.

Det samme forlag i Randers (Skippershoved) har også udsendt en fin bog om

Mols Bjerge. Det er *Eiler Worsøe: Mols Bjerge. Et kulturlandskabs historie fra oldtid til nutid* (Randers 1990). Forfatteren, der er dyrlæge i Værum, har et dybtgående kendskab til geologi, botanik og ikke mindst landbrugshistorie. Han gør klart rede for, hvordan opdyrkningen gennem århundrederne har givet Mols Bjerge det særpræg, man i dag stræber efter at bevare eller genskabe. Det drejer sig ikke om egentlig naturfredning, men om fredning af et gennem tiderne frembragt kulturland-

skab. Han påviser, hvordan regelmæssig landbrugsdrift ophørte omkring sidste århundredskifte. Nu går udviklingen fra landbrug over plantagedrift til statsgræsning og forsøgsland. Undervejs får man en masse at vide om vilde planter, om landsbymarker og husdyr. Den lille bog er letlæst, smukt udstyret og godt illustreret med fotografier og gamle og nye kort, en fornøjelse at blade i både for molboer og for turister.

Lokalhistoriske arkiver

Lokalhistorisk arkiv for Borum Sogn - og nu også Lyngby af Peter Poulsen

Vort arkiv, som har til huse i Borum Forsamlingshus, er ikke ret stort. Til gengæld nyder det en betydelig opbakning i sognet. Blandt andet derfor er arkivet muligvis et af de meget store, hvis man ser det i forhold til befolknings-tallet i det område, et arkiv dækker.

En af en række andre grunde til, at en relativt stor mængde arkivalier i dag beror i vort lokalhistoriske arkiv, hedder Allan Frandsen. Han er historiker af uddannelse og journalist af profession, og han gjorde i en kort periode et betydeligt opsøgende arbejde for arkivet.

Men, men. Der var dårlige nyheder til Østjylland i 1990. Allan udvandrede til Herning. Et halvt år efter rantes vi af et nyt slag: En af arkivets faste arbejdsheste, fhv. tømrermester Børge Pedersen, forlod også Borum. Han rejste dog ikke længere væk end til Hammel og har lovet at fortsætte sit store arbejde med at "oversætte" arkivalier fra gotisk håndskrift til maskinskrift. Også Lone Hansen og vor faste fotograf, Stig Andersen, har meldt fra på grund af tidnød – forhåbentlig kun for en periode.

Vi er nu kommet os over chokket og har reorganiseret arkiv-arbejdet. Nye kræfter er kommet til, og Peter Poulsen, der som den eneste har været med helt fra arkivets spæde start for snart 10 år siden, trækker et lidt større læs.

I 1990 modtog arkivet 24 afleveringer. Vi er 99 procent a jour med registrering, og vi gør et efter forholdene rimeligt arbejde med både at formidle og opsøge stof.

Det vigtigste hjælpemiddel er *den lokalhistoriske kalender*. Den var Allans idé, og vi var faktisk de første, som udgav en årlig tryksag med gamle, lokale fotografier plus kalender. Mange andre har taget ideen op, og vores kalender er absolut ikke just den kønneste på markedet. Til gengæld giver den en fantastisk kontakt, idet vi går fra dør til dør og sælger den i julemåneden. Mange oplever også, at når de afleverer gamle billeder til arkivet, så bliver de rent faktisk brugt til noget. Den lokalhistoriske kalender finansierer også arkivet, som kun modtager et symbolsk beløb i økonomisk støtte fra Århus Kommune.

I februar 1991 gennemførte vi også en *udstilling* med tilhørende billedfremvisning (episkop) og en stump videokonverteret film fra 1941. Det var en fantastisk positiv aften, blandt andet fordi ældre borumer

og nyere, tilflyttede generationer fik lejlighed til at snakke sammen om de fælles rødder. Vi åbnede også billedligt talt vore skuffer og skabe, der normalt står låste, når forsamlingshuset er i brug til andre møder og fester. En del kontakter blev skabt, og der kom igen nyt materiale i arkivet.

I juni 1991 var vi vært for Aaby Lokalhistoriske Forening, der lod sin sommer-tur gå til Lyngbygaard, Lyngby Kirke og altså Borum Forsamlingshus med tilhørende arkiv.

Ellers har vi nu det princip, at maj, juni og juli er aktiv-frie måneder. Åbningstid resten af året: sidste tirsdag i hver måned.

Og så har jeg gemt den største nyhed til sidst: Vi har udvidet og er nu lokalhistorisk arkiv for både Borum og Lyngby Sogne. Der er tre grunde: 1) Borum-Lyngby var til 1970 én kommune. I et vist omfang havde vi altså allerede materiale fra Lyngby i form af blandt andet sognerådsanliggender. 2) Vi har modtaget et par afleveringer fra ældre lyngbyer, der ønskede materialet opbevaret lokalt. 3) Den lokalhistoriske regionsbestyrelse i biblioteks-region Aaby bad os tage Lyngby Sogn (små 200 indb.) under vingerne.

Vi gjorde det på én betingelse, nemlig at mindst én interesseret fra Lyngby gik aktivt ind i arbejdet. Vi har nu haft den glæde, at ikke én, men to træder ind i udvalget, nemlig Gunnar Nielsen og Laurs Eriksen. Fra Borum (500 indb.) er følgende med i arbejdet: Peter Poulsen, Peder Pedersen, Peder Thuesen, Karl Hansen, Vagn Jørgensen og Aksel Nielsen.

Hadsten Kommunes lokalhistoriske Arkiv og Samlinger

af Harry Simonsen

Det forbløbe år skiller sig vist ikke meget fra tidligere - og dog måske alligevel.

Børge Jensen, der har været arkivleder de sidste 5-6 år, har ønsket at trække sig tilbage for at hellige sig sine andre historiske interesser. Han tager en del rundt og interviewer ældre folk, så båndene med deres erindringer bevares i arkivet for eftertiden. Jeg vil fortsætte, hvor Børge Jensen sluttede sin beretning for 1990: Vi gør stadig brug af forhallen ved biblioteket til skiftende udstillinger. I vinter har vi haft en

“Hva’ er det”, lød spørgsmålet gang på gang? Tove Tendal og Harry Simonsen svarede efter bedste evne. Her står de med et ophæng til røgede kødvarer.

fornem, gammel kane, der har tilhørt en læge Larsen, der praktiserede her i byen i slutningen af sidste århundrede og til sin død 1916. Den samme Dr. Larsen har haft stor betydning for byen, og det nye IC3 tog, som byen skulle navngive, fik navnet "Dr. Larsen". For tiden er kanen udskiftet med en engelsk bygget jagtvogn, som er lånt på Clausholm. Billedudstillingen er i øjeblikket billeder af gamle huse og virksomheder, der ikke eksisterer mere. Desuden er der en udstilling af "Det blå Køkken".

Som noget nyt har vi i vinter prøvet at samle folk til en gætteleg "Hvad er det?". Vi havde en god aften med 60 deltagere, der opfordrede os til gentagelse. Anden gang, som vi kaldte "Hvad er nu det?", mødte lige så mange op. Første gang var det ting fra arkivet, men næste gang opfordrede vi folk til at tage gamle ting med, og der kom meget interessant frem. Vi forsøger sikkert noget lignende til vinter.

Hinnerup Egnsarkiv

af Aage Schøler

Vort arbejde i støtteforeningen til Hinnerup Egnsarkiv har atter i år været præget af fremgang og interesse for sagen.

Folk finder stadigvæk gamle papirer og billeder frem, som skal opbevares til senere slægter, så vor fortid ikke skal gå i glemmebogen. Fra afd.lærer Helbo, Farre, der har været lærer på Hinnerup Realskole og leder af spejdere her, er der afleveret nogle film fra Hinnerup i tiden fra 1950-60erne om disse emner.

De var ved at være skøre, så vi fik dem

overført til videobånd, hvilket slet ikke var så dyrt.

Jeg nævner dette, hvis andre arkiver har gl. film, for så er det en måde at bevare dem på.

Vi er blevet færdige med restaureringen af udhuset til Brogården. Resultatet er, at vi har fået et stort brandsikkert rum, toiletter og en sal på ca. 100 m².

Et dejligt lokale til vore egne 8 foredragsaftener årligt, men som også flittigt benyttes af mange foreninger fra kommunen.

Det er meget velegnet til udstillinger, hvad det også meget gerne bliver brugt til.

Da det meste arbejde med ombygningen er foregået ved frivillig arbejdskraft fra støtteforeningen og enkelte andre foreningers bestyrelses medlemmer, er det os en glæde at se lokalet så meget benyttet, som tilfældet er.

Kommunen ser med velvilje på vort arkiv, og nu har vi sparet den for mange penge ved vort arbejde.

Vi har fra Viborg fået fæsteprotokoller fra Frijsenborg gods over vor kommune indtil godt 1800, men det har knebet med at få resten kopieret deroppe. – Begrundelsen, – manglende tid.

Dette er meget kedeligt, da disse fæstekontrakter kan hjælpe os meget i vort arbejde. – Men, vi prøver igen!

Til slut arkivets åbningstider: Mandag fra kl. 10-12, torsdag kl. 16-18.

Molsbibliotekets lokalhistoriske arkiv

af Carl A. Laursen

Vi har haft en udvidet tilgang af kopieringsblade af de gejstlige skifteprotokoller,

som begynder i 1695 og rækker til år 1811. Kirkebøger fra Bregnet sogn, der er tillæg for, hvad vi havde fra nævnte steder hos os i forvejen, rækker fra 1814 til 1891. Thorsager fra 1814 til 1868. Selvom Thorsager – Bregnet sogne nok ligger lidt uden for vort egentlige område, har slægtsforskerne, der studerer her, alligevel haft en uvurderlig glæde af disse oplysende bøger, som de hjemkomne blade er sammenknyttede til. Adskillige tavler måtte før ligge hen, fordi man gennem længere tid stadig søgte at udfylde de gabende mellemrum, der måtte blive, idet arkivet i vort naboherred ikke var kommet så vidt, at man havde nævneværdige kopiblade hjemme at finde oplysning i. Men en temmelig stor del af Thorsager – Bregnet kommuners historie har vi erhvervet i den senere tid og fundet ud af, at det havde vi jo stået og manglet alt for ofte, når herreds – og skelgrænser i øvrigt brød af. Ligeledes har vi anskaffet os matriklen – 1664 for Mols herred.

Manden, forfatteren til Strands – gårdenes historie – før nævnt - arbejder videre med hele Vistoft kirkesogn, bosteder og slægter – ligeledes Vistoft præstegård, hvor også personalhistorien i hele sin interessante virkelighed kan spores klart tilbage til langt ned i 1700-tallet. Ja, endda lidt længere ned, efter at vi har fundet frem til de gamle beretninger, der i nævnte henseende klart dokumenterer om præsteslægten, hvis oprindelse tidligt viser sig at være en herredsfoged i en af landsbyerne i samme kirkesogn. En anden historieskriver arbejder med en beretning, der passende kan kaldes: “Træk af den økonomiske historie på Molslandet i og omkring 1800-tallet”.

Vedkommende er nordmand af oprindelse, nu boende i Ebeltoft.

Noget lignende kan der siges om en anden interesseret, der efterhånden er blevet medarbejder i arkivet og bor i naboherredet. Han har, efter at have samlet oplysninger hos os, taget sig på at holde foredrag for en forsamling om, hvordan det har forment sig forhen på egnen der, hvad angår gårde og bosteder med deres mangfoldige omskiftelser – vel især med spredning og samling af marker samt flytning af bygninger i de forskellige landsbyområder. Fra et dødsbo har vi i den allerseneste tid modtaget en større samling, der omfatter materiale fra mange år tilbage i tiden. Det drejer sig om alle de bekendtgørelser, der har været at finde i egnens aviser og blade – hidrørende den nærmeste og lidt fjernere egn. En gårdmandskone, som nu er borte, tog sig af at samle alt det nævnte, og det er ingenlunde første gang, vi har modtaget noget sådant. Men det må fremhæves, at det er en større samling, end vi nogensinde før har modtaget. Det er hverken nogen stor kunst eller nogen berømmelig højst at nå, men det er en stor interesse at have, og der ligger stor flid bag. Idet samlingen kan henlægges uden at skulle forandres og rettes på nogen måde, er det samtidig en gave til de slægter, der vil betræde skuepladsen efter os.

En anden tilsendelse af samme art og beskaffenhed har vi modtaget fra et andet sogn inden for vor kreds. Det er fine arkivalier, der, som det meste af det vi modtager, må have plads med nummer og note – må henlægges, hvor de hører hjemme. Det skal nævnes, det er sjældent at få skænket til arkivering, hvor alt det indleverede er klar-

gjort med dato og årstal samt til tider yderligere forklaring, hvor en sådan er nødvendig for den kommende tid.

Vi mistede beklageligvis i fjor vor aktivt registrerende mand, men vi har fået to i stedet. De søger at fortsætte, hvor han slap. Vi har indtil nu haft rum til det, der indløber af ting og sager til arkivering, men et lille lager ligger afventende. Dog kan der endnu skubbes en lille kende sammen på tingene i de forskellige afdelinger. – Arkivets mange medarbejdere sørger stadig for, at vort kartotek holdes i god orden, så man altid kan finde frem til netop det, man søger af oplysning om.

Vi har stadig mange besøgende fra det nære opland. Men vi har flere faste forbindelser uden for murene – vistnok. Folk henter sig oplysninger til oprettelse af slægtstavler og stof til bøger. Det er det, der hovedsagelig arbejdes med. Som det fremgår, er der god gang i sagerne, også når det gælder tilgangen af fotos til de sognevis indrettede nummererede hylder.

Vi slipper nemt fra at tyde de gammelgotiske sentenser i ministerialbogsbladene, eftersom en af vore medarbejdere, der har været med fra starten af arkivet i 1968, har oversat disse bogstaver for os til almindelig maskinskrift.

Nørhald Egnsarkiv

af Peter Østergård

På baggrund af den aktuelle tidsstrømning i retning af sammenslutning til store enheder bl.a. banker, virksomheder og firmaer, sammenlægning af kommunerne til superkommuner og øget centralstyring – har

NØRHALDS EGNSARKIV med en udstilling på Rådhuset i Tvede – markeret 150 års-jubilæet for kommunernes selvstyre, der indførtes ved: “Kgl.anordning af 13. aug. 1841 angående folkevalgte sogneforstanderskaber til at træffe bestemmelse om landkommunernes forhold.”

En forordning, der førte til Folkestyre og Grundloven af 5. juni 1849.

Udstillingen omfatter materiale fra arkivets billedsamling, de ældste sognerådsprotokoller, fotostater af skrivelser fra det første sogneforstanderskab og et sjældent billede af Tved Vandmølle, hvor det første valg fandt sted blandt de 49 valgberettigede, samt en del effekter som stempler, signeter, kontorinventar og en stemmeurne.

Sognefoged og selvejergårdmand Nils Christensen Møller f. i Albæk 26.8.1795, indvalgt i det første sogneforstanderskab i Harridslev-Albæk pastorat 1841.

Fotos af de allerførste sogneforstanderskabere fra 1841 findes selvsagt ikke; men som en enkelt undtagelse har udstillingen dog et atelier-foto af den første sogneforstander i Harridslev-Albæk pastorat – sognefoged i Albæk, Niels Christensen Møller, der poserer for fotografen iført den tids festdragt, egnsdragten fra Randersområdet – sølvknappet frakke, knæbukser, høj hat og lange støvler.

Udstillingen, der fortæller om administrationen af sognets skolevæsen og fattigforsorg og øvrige forhold i det nære samfund – dengang folkestyret var levende og reelt –, er blevet godt besøgt bl.a. af skoleelever, der forøvrigt er flittige arkivgæster og -brugere.

En anden nyhed i arkivbenyttelsen er hjemmepleje-uddannelsen, hvor der fra 1991 er indlagt en praktikdag i arkivet på en af arkivets åbningsskole dage. Her oplever de vordende hjemmeplejere et samværsmiljø og et samtale-emneområde, der i høj grad har interesse for og bud til de ældre samfundsborgere.

Ordningen har vist sig at være til glæde for alle parter og udbygges jævnlige med lokalhistorisk lysbilled-underholdning ved hjemmeplejens pensionistsammenkomster.

Purhus Lokalarkiv af Jytte Nielsen

Vi har anskaffet os en montre! Den har vi ønsket os og snakket om i 10 år, så sig ikke, at vi gør forhastede indkøb.

Grunden var, at vi i 1980 modtog en spændende aflevering vedrørende lærer

Jess Waaben 1843-1919. Jess Waaben var lærer i Fårup fra 1869-1914, og i de år var han yderst aktiv og med i mange bestyrelser.

Med i afleveringen var et guldur fra 1902, en erindringsgave fra Landboforeningen for den nordvestlige del af Randers amt og et sølvbæger med inskriptionen: “1874 Erindring fra Bestyrelsen i Landboforeningen 1914.” Bestyrelsesmedlem i 40 år! Jess Waabens aktive liv kan følges i hans noteringskalendere fra 1878-1918.

Guldur og sølvbæger er nu gravet frem af de mørke aflåste skuffer og kan beskues i den nyindkøbte montre.

Plads i montren har også en lille samling hårarbejder. 3 urkæder, et halssmykke og en ring forarbejdet af afklippet hår. Et avisbillede og ditto omtale gav fin respons, så ugen efter var montren fuld af hårarbejde (til låns). Skikken med at forarbejde afklippet hår stammer fra Dalarna i Sverige, og unge piger “hårkullar” rejste ud, bl.a. til Danmark og faldbød egne produkter samt tilbød at forarbejde folks eget hår.

Der er to typer af hårarbejder: smykker og erindringsbilleder. De sidste er som regel i glas og ramme og er en form for blomsterkrans eller buket forarbejdet af hår fra den afdøde.

Ingen af dem, vi har været i kontakt med, vidste noget om, hvem der havde fremstillet deres hårarbejde, men der er ingen tvivl om, at danske kvinder hurtigt har lært sig kunsten. Tiden har for dem alle været sidste halvdel af attenhundretallet.

Men vi har ikke set “instrumentet – apparatet”, hvorpå man har fremstillet disse flettede eller, skulle man snarere sige, knipede smykker.

Rosenholm Egnarkiv

af Søren Sloth Carlsen

Årets hverdag er forløbet med besøg fra nær og fjern. For mange besøgende har det været en overraskelse at se, hvad en nedlagt og forsømt arrestbygning kan forandres til med en kyndig arkitekts ledelse og et generøst byråds velvilje.

Der har været afsat en halv million til restaureringen, men da bygningen i sin helhed er fredet, har det været magtpåliggende at gøre ændringen så nænsom som muligt.

Dobbeltceller er bevaret, og eneceller er forbundet med døråbninger, så det hele hænger sammen. Fængselsatmosfæren kan fortsat anes bl.a. i de gamle solide døre med serveringsklap og udvendigt dørhåndtag, men forskellen er den, at nu behøver man ikke at frygte for at komme indendørs, man kan komme ud igen.

Mange besøgende har passeret de gamle døre i søgen efter lokalhistoriske oplysninger og ikke mindst slægtsforskning.

Der har været besøg af Sct. Georgsgildet og Rodskov beboerforening. Realskolens første eksamenshold fra 1940 har fejret deres 50-års jubilæum, og det foregik fortrinsvis på arkivet, hvor der var arrangeret en udstilling, der vedrørte dette jubilæum, og hvor 11 af 13 gamle elever havde givet møde.

Digterpræsten Vilh. Gregersen er et tilbagevendende emne i adventstiden. Arkivet rummer alle hans udgivne eller håndskrevne digte og melodier, f. eks. originaludkastet til "Der er noget i luften".

På Rosenholm slot er der indrettet to rummelige lokaler i tårnbygningen. Her

har vi fra arkivet gennemgået og bearbejdet, hvad landsarkivet i sin tid har efterladt eller overset, – en grovsortering af godsarkivalier, tidsskrifter, kort og plancher og forskellige protokoller, der omfatter godsdriften m.m. gennem et århundrede.

Der er udarbejdet register over disse arkivalier.

Fra Randers Amts historiske Samfund har vi fået overdraget Knud V. Jespersen: Skaføgårds adkomstbreve og jordebog 1647-1797 (1975) og I.C.Hald: Randers amt, genoptryk fra 1827. Begge titler kan erhverves efter henvendelse.

Solbjerg egnarkiv

af Emmy Domino

Et udvalg omkring Solbjerg egnarkiv og arkivets støtteforening forbereder nu bind tre i en egnshistorisk bog-serie, "Fire sogne omkring Solbjerg". Arkivet fejrer 25 års fødselsdag til foråret, og dette vil blive markeret med bogudgivelsen.

Ved årsskiftet 1990/91 udgav arkivet for første gang en kalender med 13 gamle billeder fra arkivet. Salget af sponsorater og af kalendere blev varetaget i samarbejde med FDF/PPF, og der blev godt 13.000 kr. til deling mellem de to parter.

Kalenderåret 1990 blev alt ialt travlt for egnarkivet i Solbjerg. Officielt er der åbent hver torsdag mellem kl. 15 og 19, men takket være frivillige medarbejdere er der reel mulighed for besøg i hele bibliotekets åbningstid.

Der var i årets løb 73 afleveringer fordelt på 847 journalnumre. Bl.a. kom der 396 fotografier, hvoraf over 100 fra to forskellige

kilder viser forbindelsen mellem næsten alle gårde og håndværkerhjem i det gamle Solbjerg.

I arkivets eget publikumsrum har der været seks udstillinger, og i forbindelse med Solbjergskolens 25 års jubilæumsudstilling viste arkivet dele af sine gemmer for 1200 interesserede.

Egnsarkivet i Solbjerg meldte sig ved årsskiftet ud af Sammenslutningen af Lokalarkiver i protest mod, at SLA-kontingenten efterhånden sluger broderparten af Århus kommunes tilskud til arkivets drift.

Udmeldelsen gav den ønskede debat om sagen, så Solbjerg har meldt sig ind igen – bl.a. også for at kunne deltage i debatten om arkivernes fremtid.

Egnsarkivet i Solbjerg bruger i sit bomærke byens genforeningssten, Ormestenen, som bærende element. Ifølge en beskrivelse fra 1726 - og endnu ældre sagn - bærer stenen en fure på tværs, fordi en skrækelig orm engang viste sig for nogle mænd på egnen. De ledte efter et skel, og ormen trak en fure på det rette sted - altså også hen over stenen. Nu har nyere historikere fremsat en teori om, at furen er menneskabt i hedenold, således at genforeningsstenen i Solbjerg faktisk er en fallossten eller et frugtbarhedssymbol.

Sønderhald Egnsarkiv

af Vibeke Nielsen

Sønderhald Egnsarkiv har nu "boet" på sin nye adresse, Nørregade 5 B, i godt et år, og tingene er kommet på plads, så man kan finde rundt. Det forhindrer ikke, at vi nu og da søger efter noget, som viser sig at være kommet i forkert sammenhæng ved flytningen, men stort set er vi i orden. Vi fejrede genindvielsen ved en lille reception, og nogle fik da øje på arkivet ved den lejlighed, men ret mange flere gæster end det gamle sted har vi nu ikke haft. Måske er det mere almindeligt, end vi tror, at kredsen omkring et lokalarkiv selv er de væsentligste brugere af det?

Der er indgået nogle enkeltdokumenter og billeder og desuden et større arkiv. Det er forretningsarkivet efter en nu ikke længere eksisterende købmandsforretning i Auning. På grund af "følsomme oplysninger" i en del af arkivet er det bestemt, at det samlede arkiv først skal være almindeligt tilgængeligt fra 1998, 25 år efter, at den pågældende hørte op med at drive forretningen.

Som led i et større projekt har en gruppe af arkivets medarbejdere gennem nogen tid arbejdet med egnens skolehistorie. Det har vist sig at være noget af et detektivarbejde. Noget af det ældre materiale om skolerne har vi selv, andet er kommet til kommunen, som dog har stillet sig meget velvilligt over for ønsker om at benytte det. Da der også har været brug for oplysninger, der skal findes på landsarkivet, og nogle har fundet interessante ting hos private, bliver det et omfattende arbejde at få stykket det hele sammen, så alle vi andre venter spændt på

at høre om resultatet, når skolehistoriegruppen er klar til at fortælle om det.

Lokalhistorisk Forening for Sønderhald Kommune havde aftentur til Fussingø og Ålum kirke og en heldagstur, der næsten nåede Mors rundt. Desuden et antal velbesøgte aftenmøder. Foreningens årsskrift 1990 udkom i foråret som det 14. i rækken og kan erhverves af hvem, der måtte have interesse i det.

Vejlby-Risskov lokalhistoriske samling af Jonna Abild Nielsen

Der er sket et par omvæltninger for den lokalhistoriske arbejdsgruppe i årets løb. Vejlbys Landbrugsskole har, godt for dem, så mange elever som aldrig før, så det kunne knibe for os at være sikker på at få plads vores sædvanlige onsdag formiddag. Så da vi fik tilbudt at dele lokaler med Våbenbroder Foreningens Skyttelaug i deres lokaler under Vejlbys Skole, kunne vi ikke sige nej tak, så der er vi nu onsdag fmd. fra kl. 9.30 til 12.00.

Arbejdsgruppen bliver heldigvis stadig brugt. Nogle elever fra Gymnasiet havde fået til opgave at fortælle andre elever om Vejlbys i 1800-tallet, hvor mange folk der boede der, og hvad deres erhverv var, de måtte jo have lidt hjælp til at tyde folketællingslisterne. Og der er flere skriftlige henvendelser fra folk udenbys, der arbejder med slægtshistorie, hvis rødder er i Vejlbys, dem hjælper vi gerne, så godt vi kan. Der var som sædvanlig i september måned en udstilling på biblioteket i forbindelse med "Vejlby-spillet".

Sidst har vi her i maj måned, sammen

med Natur Centret på Ny Mølle og Skejby-Lisbjerg sognearkiv, haft en udstilling i Skejby Centret, der er bygget på fælles områder.

Vi har talt en del om at starte en lokalhistorisk forening, dels som støtte for den lokalhistoriske samling, men også for om der kunne være interesse for evt. studiekredse. Disse kunne måske arbejde med slægtshistorie, gårdhistorie, studere gamle kort, som vi har en stor samling af, men det kunne også være at arbejde med emnet "håndværkere og forretninger", et emne som faktisk ikke før har været berørt her i området, det kunne være, at nogle var interesseret i at læse de gamle papirer, vi har med gotisk skrift, det kunne også være helt andre ting, vi er åbne for forslag!

I november holdt vi en lille udstilling for at lodde stemningen for en forening, den var positiv. Så den 6. februar 1991 indkaldte vi til stiftende generalforsamling, der kom 80 personer, og de 75 meldte sig ind med det samme.

Den 15. maj havde vi det første arrangement, en "historisk byvandring", vi skulle se "Vejlbyernes" samlingssteder, kirke, skole, forsamlingshus, afholdshjem, loge m.v., huse, der bortset fra kirken ikke findes mere, men som vi har billeder af og fortællinger om.

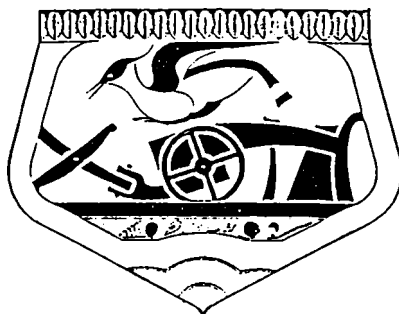
Dette blev alle tiders succes, ca. 170 mennesker mødte op for at se noget, der ikke var der!

Den nye forenings formand, fhv. viceinspektør Vermund Johansen, bød velkommen, og sognepræst Jens Ole Henriksen fortalte om de historiske kendsgerninger. Fhv. malermester Gunnar Ovesen leverede de levende beretninger om episoder de for-

skellige steder, da han selv har været med til fester, møder og lignende, hans forældre var desuden bestyrerpar i forsamlingshuset i sin tid.

Der er nu 158 medlemmer i foreningen, så vi håber, der blandt disse mange medlemmer vil være nogle, der vil hjælpe med gode ideer til andre aktiviteter, både med hensyn til studiekredse og arrangementer.

Efter byvandringen var der kaffe i Sognegården, og vi så fotos af de ikke eksisterende bygninger. Der er noget at leve op til efter sådan en aften.

Vejlby-Risskov's logo.

Museer

Clausholm

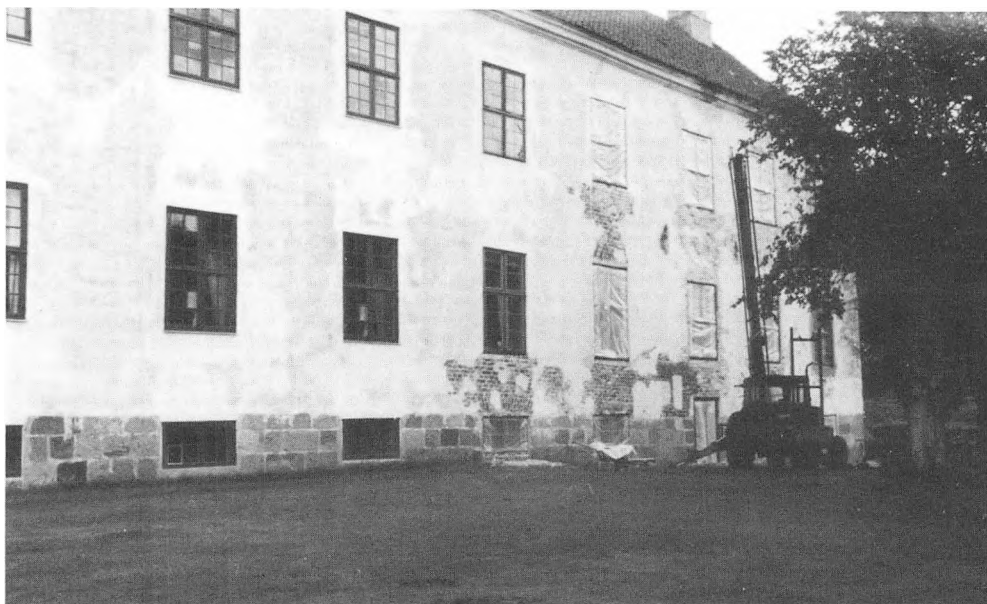
af Henrik Berner

Også i efteråret 1990 fik vi restaureret en del af slottets facader – denne gang den sidste del af vest-facaden. Der mangler således nu “kun” sydgavlene på de to små fløje mod haven i, at vi har været hele raden rundt.

Vi har planlagt og håber på, at få også denne sidste sektion udført i løbet af i år.

I fortsættelse af tilsvarende meddelelser de tidligere år har vi stadig restaureringsplaner ang. et loftsmaleri på 1.sal.

I løbet af 1990 opnåede vi omsider tilsgavn fra en række kulturelt interesserede fonde om økonomisk bistand til dette store

Restaureringsarbejde, Clausholm.

og vigtige projekt. Da vi nu syntes, at der var økonomisk dækning for arbejdet, anmodede vi Fælleskonserveringen ved chefkonservator Bent Hacke i Aarhus om snarest belejligt at gå i gang med arbejdet. Det var vort håb og ønske, at arbejdet kunne komme i gang i det tidlige forår i år; forskellige, rent tekniske vanskeligheder har desværre indtil nu udskudt påbegyndelsen, hvorved vi er bange for, at arbejdet ikke kan blive udført i indeværende år. For tiden pågår derfor undersøgelser om, hvorvidt det vil være muligt at få arbejdet udført i løbet af 1992, herunder om de forskellige, velvilligt i udsigt stillede bidrag, også gælder til den tid. Sideløbende udfolder vi store anstrengelser for at få undtaget dette arbejde for momsbetaling – dette ud fra en passus i momsloven, der fritager kulturelle aktiviteter for momspligt. Hidtil har vi hos myndighederne stødt på modstand her imod, men vi har nu anmodet om, at sagen bringes for momsnevnet, en institution bestående af såvel embedsmænd som erhvervsfolk og politikere, hvor vi håber, at man der kan se velvilligt på en dispensation.

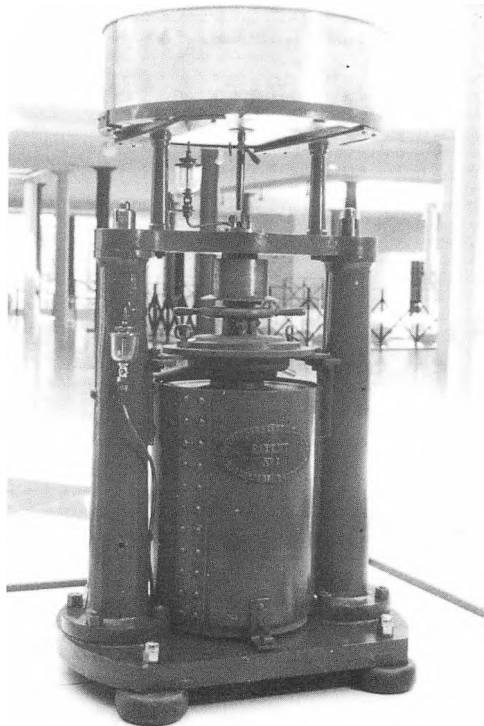
I lighed med tidligere år afholdes herude i sommerens løb 2 koncerter ved Randers Byorkester (4. juni henh. 4. sept.) samt 1 kammerkoncert 23. aug. arrangeret af Selskabet "Clausholms Venner" i samarbejde med Randers-Ugen's sekretariat.

Traditionelt har vi igen i år afholdt gudstjeneste i slotskapellet 2. pinsedag ved sognepræst Jørgen Kjærgaard, Voldum.

Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup af Svend Nielsen

Efter i 85 år at have hørt under Landbrugsministeriet blev Museet i den hellige rationaliserings navn pr. 1/1-1990 overført til Kulturministeriet – en ændring, der som ventet har medført både fordele og ulemper.

Ellers blev året præget af, at vi efter 2 år med jubilæer igen skulle finde en hverdagsrytme, der også tager hensyn til de basale museumsopgaver. Det har dog ikke betydet, at vi ganske har svigtet de udadrettede aktiviteter. Der har i årets løb været arrangeret en række særudstillinger: en debatudstilling om nicheproduktioner, en plakatt-

Verdens ældste centrifuge.

udstilling, en kaneudstilling og 3 kunstudstillinger. Desuden er ophængt en række af Rasmus Christiansens kendte og elskede landbohistoriske billeder, der er suppleret med redskaber og værktøj som de afbillede, og udstillingen er tilpasset Museets skoleundervisning.

Desuden er gennemført de traditionelle fåre-, gede- og tærskedage, og derudover har der også været afholdt hundeskue og børnedyrskue, og alle arrangementer var velbesøgte. Endvidere blev der som et forsøg arrangeret 4 matiné-koncerter i Museets café i november måned, og resultatet opfordrer absolut til gentagelse.

Blandt årets nyrehvervelser må særligt fremhæves en "Maglekilde" centrifuge. Det var L.C. Nielsen i Roskilde, der i 1878 opfandt den kontinuerlige centrifuge, som blev den tekniske forudsætning for andelsmejerierne, og som dermed også fik betydning for hele andelsbevægelsen. Den nyrehvervede centrifuge har produktionsnummer 2 og må være fremstillet i november 1878. Det vil sige, at den er den ældste af sin art i hele verden.

Djursland Museum

Dansk Fiskerimuseum

af Bjarne Flou

Året har været præget af stor arkæologisk udgravningsaktivitet. Særlig kan fremhæves omfattende undersøgelser af bopladskomplekset ved Hemmed, Nørre Djurs, med meget velbevarede hustomter fra sen stenalder og bronzealder. Udgravningen på Nederst i Kolindsund af bl.a. grave og skaldynger fra Ertebølle-tiden gen-

nemføres som et vellykket beskæftigelsesprojekt også i museal henseende i samarbejde med Nørre Djurs Kommune.

Dansk Fiskerimuseum har bl.a. foretaget undersøgelser af hummerfiskeri i Den Tyske Bugt samt af "fiskeriets bygninger og boliger" i Århus Amt. Denne undersøgelse tænkes senere udvidet til en landsomfattende undersøgelse bl.a. med henblik på bevaring og fredning af disse bygninger og boliger, Dansk Fiskerimuseum har desuden foretaget undersøgelser af fiskeriet i Kattegat med henblik på planlagt publikation om det danske fiskeri i nyere tid.

Planerne om etablering af et Kattegatcenter i Grenaa til 50-100 mill. over temaet "Hav og menneske" har betydet en meget betydelig arbejdsindsats mht. ideudvikling og udarbejdelse af et "for projekt" i samarbejde med Forskerparken, "Miljøarbejdet" i Århus.

Museets samlinger er i det forløbne år blevet gennemgået og sammenholdt med protokollerne. Fiskerimuseets fartøjer er blevet flyttet og opbevares nu under betryggende forhold, og der er foretaget en total overflytning af genstande fra museets fjernmagasin til et nyt og bedre magasin nær Grenaa.

Da museet for øjeblikket ikke har særudstillingslokaler, har det ikke været muligt at lave større særudstillinger i årets løb.

På Nr. Djurs Messen vistes en udstilling om undersøgelserne på Nederst. Samme udstilling vistes senere på Rådhuset i Glesborg. Der har desuden været udstilling på museet af samlingen af gamle dukker, juletræets historie samt original fotografier fra Grenaa optaget af Hugo Matthiessen.

Museumsforeningen har afholdt 7 fore-

drag i samarbejde med Folkeuniversitetet. Museets fire inspektører har holdt 16 foredrag. I de lokale aviser fyldte “museumsstoffet” ca. 25 sider.

I samarbejde med forlaget “HIKUIN” blev udgivet bogen “Hugo Matthiessens Grenaa og Omegn”, hvor museumsinspektør Brita Mosdal Flou har lavet layout og tekst.

Gammel Estrup, Jyllands Herregårdsmuseum af Vibeke Nielsen

Bygningsrestaurering har også i det seneste år været en vigtig aktivitet i Gammel Estrups hovedbygning. Vi er nået langt, men der bliver ved at opstå nye behov, så man vil næppe nogensinde kunne sige, at nu er vi færdige. Dog tør vi godt sige, at huset er i ret god stand. En følge heraf er, at vi nu tager fat på rumrestaurering. Det første bliver genindretning af det store, gamle køkken i stueetagen. Selve rummet vil i løbet af sommeren 1991 blive gjort i stand. En del køkkeninventar har vi, og det vil naturligvis blive anbragt der. Men der mangler også en del, vigtigst af alt: komfuret. En efterlysning gav mange tilbud, men de var for små. Mærker i gulvet viser, at det, der i sin tid var der, målte 180 x 80 cm. Er der nogen, der kender sådan et, så hører vi gerne om det.

I haven er de gamle buksbomhække skiftet ud. Noget af den gamle buksbom var gået ud, så det var nødvendigt, men det ser lidt underligt ud i øjeblikket, mens planterne er små og ikke når sammen.

Nyerhvervelser af museumsgenstande – jo, det er rigtigt, det skal i flertal i år. Også selvom vi er så “kræsné”, at en ting skal være fra Gammel Estrup for at have interesse. To malerier og to skabe er det blevet til. Begge skabene, som iøvrigt er meget forskellige, var i familien Scheels besiddelse med den garanti, det giver for tilknytningen til stedet. Det ene kan med lidt god vilje kaldes et chatol. Det er fra omkring 1730-40 og har fået plads i Forgemakket, så det er det første, man får øje på, når man kommer op ad trappen. Det andet, som nok er omtrent samme alder, er foreløbig ikke udstillet, men bliver det den dag, “Kinneserstuen” for alvor bliver inddraget i museet, for der står det. Også det ene af de to malerier var hos et familiemedlem. Det er et billede af huset malet i 1888 af en ukendt kunstner, ikke den store kunst, men en meget præcis gengivelse af motivet, og som sagt med sikker tilknytning. M.h.t. det andet er vi på mere gyngende grund, for vi ved ikke, hvem der ejede og solgte det på auktion. Her er det kunstneren, der gør det sandsynligt, at det har hørt til på stedet. Han kendes nemlig kun her fra, og man kender end ikke hans fornavn, for han signerer sine billeder alene med navnet Borris. Og så passede det ind i en fast stukramme på samme måde som hans to andre malerier af romantiske scener med ruiner og hyrder.

Årets koncert med Randers Byorkester fandt sted allerede 12. juni. Den blev som sædvanlig en dejlig oplevelse, men var dog en temmelig kold fornøjelse, da temperaturen inde i huset kun var nået op på 15 gr. Det er blevet bedre nu, og der var ikke de samme problemer, da vi forsøgte os med en

lille koncert i åbningstiden med Jysk Akademisk Orkester. Også den var en succes.

Aftengudstjenesterne i Kapellet finder sted efter det sædvanlige mønster, og her har også været både bryllup og barnedåb.

Silkeborg Museum

af Keld Dalsgaard Larsen

Dronning Margrethe og Prins Henrik indviede tirsdag den 2. juli 1991 Silkeborg Museums nye store tilbygning i museets have. Hermed er et mål nået efter måneders slid, alt klappede til dagen, og vi havde alle en festlig indvielse på årets første sommerdag. Præcis 9 måneder efter, at de første maski-

ner begyndte, stod den nye bygning og udstilling færdig. Men også i månederne, før håndværkerne gik i gang, arbejdede museets medarbejdere på planlægning af den nye jernalderudstilling.

Museets nye tilbygning på 750 kvadratmeter blev en realitet, da Villum Kaan Rasmussen Fonden lillejuleaften 1989 bevilgede 5 millioner kroner til formålet. Silkeborg kommune sikrede det resterende beløb til byggeriet. Arkitekt m.a.a. Niels Frithiof Truelsen har tegnet bygningen, så den falder ind sammen med museets gamle hovedbygning – Silkeborg Hovedgård.

Nybygningen rummer jernalderudstilling med Tollundmanden, cafeteria, foredragssal m.m., der også kan bruges til sær-

Silkeborg Museum.

udstillinger og skoler, og endelig er der et mindre magasin og værksted.

Silkeborg Museum ønsker med den nye jernalderudstilling at give Tollundmanden de rette omgivelser og de mange besøgende et omfattende og illustrativt indtryk af hans tid: jernalderen. Arkitekt m.a.a. Bente Fischer har til udstillingen udviklet nogle helt specielle montrer, hvorved publikum nærmest går rundt i et jernaldermiljø. Publikum kan her danne sig et indtryk af jernalderens landbrug, pottemageri, jernudvinding, frisurer, vævning, vognbyggeri m.m., og der sættes fokus på kvinders, mænds og børns verden. Museets konservator Lise Ræder Knudsen har stået for fremstillingen af de mange giner, som bærer kopier af jernalderens dragter. I museets have står en rekonstruktion af et jernalderhus, der også indgår i museets formidling af jernalderen. Museet ønsker med den nye jernalderudstilling at give et nuanceret billede af jernalderen og vise, at disse fjerne forfædre havde smag og stor håndværksmæssig kunnen. Museets mange udgravninger og den årelange forskning i jernalderen bliver ved den nye udstilling præsenteret for museets mange gæster.

I forbindelse med nybyggeriet stødte museet pludselig på et gammelt glasmagerværksted i selve museets have. Glarmesterværkstedet har tilknytning til det gamle Silkeborg Slot fra omkring først i 1600-tallet. Selve udgravningen afdækkede et ovn anlæg, som museet regner med har været brugt til påmaling af glas. Der vil senere blive publiceret en artikel om dette pudsige og spændende fund.

Museets arkæologikurser har i efteråret 1990 foretaget undersøgelser i en række

overpløjede gravhøje, blandt andet ved Løvenholt og Gødvad. I foråret 1991 undersøgte en stor, overpløjet gravhøj ved Tollundgård i Funder sogn. Højen viste sig at dække over resterne af et stort træbygget gravkammer fra midten af ældre bronzealder. I graven fandtes en stor bonzenål, en fæsteknap af bronze samt et stort lerkar. Desuden fandtes rester af en lille læderpung med ildsten og svovlkis samt en pincet og en rægekniv af bronze.

Inden for nyere tid er der i 1990 foretaget en undersøgelse af købmandserhvervet de sidste godt 100 år, og resultater af dette arbejde blev offentliggjort i en større artikelserie i Midtjyllands Avis i sommeren 1990. I samarbejde med to plejehjem har museet arbejdet med mellemkrigstiden på Silkeborgegnen, herunder landmandsliv og "byens huse 1918-25". Museet tager i samarbejde med Arbejdernes Fællesorganisation en række interviews med gamle arbejdere, og i 1990 er der blandt andet indsamlet interviews med hjemmehjælpere og chauffører. Museumsinspektør Keld Dalsgaard Larsen har i samarbejde med Silkeborg Skolevæsen skrevet undervisningshæftet "Jakob og Katrine på Høgdaal i 1901", og sammen med journalist Kurt Balle Jensen er udsendt bydelshistorien: "Alderslyst fra sandmark til by", der er udgivet af Arbejdernes Byggeforening i anledning af foreningens 50 års jubilæum. Bogen "Alderslyst fra sandmark til by" er på 216 sider, rigt illustreret og med stift bind.

Silkeborg Museum har i 1990-91 opbygget et papirværksted til håndgjort papir. Silkeborg har siden 1899 været centrum for dette gamle håndværk i Danmark, men i

1990 indstillede Silkeborg Papirfabrik den sidste lille produktion af håndgjort papir. Silkeborg Museum har i samarbejde med Silkeborg Papirfabrik påtaget sig opgaven at bevare kendskabet til dette klassiske håndværk med dets stærke tilknytning til Silkeborg.

Museets årsskrift udkom til indvielsen af nybygningen den 2. juli 1991, og årsskriftet er en samlet præsentation af Silkeborg Museum i juli 1991. Det har været et meget travlt år, men arbejdet har båret frugt. En drøm er gået i opfyldelse, en milepæl nået, og museet kan tage fat på nye opgaver.

Skanderborg Museum

af Herbert Madsen

For Skanderborg Museum var 1990 et år med mange forskellige aktiviteter. På udstillingsområdet indledte vi i januar måned med 2 Grønlandsudstillinger. Den ene var en plancheudstilling med Jacob Arøe's prospekter af kolonier og missionsstationer i Grønland, malet i første halvdel af 1800-tallet. Jacob Arøe var handelsassistent og malede prospekter de steder, hvor han havde boet. Den anden Grønlandsudstilling havde titlen "Sælskind og sælfan-

Bord med smagsprøver på mad og drikke fra middelalderen. Fra udstillingen »Ler, ild, potter«.

gere i Grønland”. Her var der en bred orientering om gamle- og nye fangstmetoder, udnyttelsen af sælerne samt om arbejdet med skindenes tilberedning og syning af dragter. Foruden fotostaterne indeholdt udstillingen også grønlandske skindarbejder, modelkajakker og udskårne ben- og træting. Begge Grønlandsudstillinger var udlånt af Grønlandssekretariatet ved Nationalmuseet.

Vor næste særudstilling handlede om fjer, bl.a. de mange forskellige typer fjer, som fuglene har, og om vores brug af dem som pynt og statussymboler samt, ikke mindst, til praktiske formål. Udstillingen rummede også flere udstoppede fugle med farvestrålende fjer, som tidligere havde fundet anvendelse indenfor modeverdenen bl.a. til hattepynt. Særudstillingen var produceret og lånt ved Naturhistorisk Museum i Århus.

Med henblik på at orientere om vedligeholdelsen af gamle bygninger viste museet særudstillingen “Værd at bevare”. Her kunne man få oplysninger om, hvordan f.eks. ældre vinduer kan istandsættes, og på hvilken måde gamle facader skal behandles. Planstyrelsens informationsark om bygningsbevaring var fremlagt og kunne medtages til eget brug.

Museets sommerudstilling hed “Ler, Ild, Potter”, og den handlede om pottemageri i middelalderen. I udstillingen vistes en model af en middelalderlig pottemagerovn fra Kragelund ved Silkeborg, og der orienteredes om de forskellige ovntyper, som havde været brugt i denne periode. Rekonstruktioner af middelalderlige potter og kander kunne købes på udstillingen, og ved et særarrangement var der smagsprøver på mad

og drikke fra middelalderen. Udstillingen kom fra Ålborg Historiske Museum.

Traditionen tro havde museet juletræ i december måned. Træet var pyntet, som man gjorde det omkring 1950, og mange gæster mødte op og hyggede sig i husets gamle spisestue, hvor der i samme anledning var ophængt ældre malerier med motiver fra by og egn.

En særlig opgave i 1990 var en registrering af nogle kister, som står i et kapelrum i Skanderborg Slotskirkes tårn. Kisterne rummer medlemmer af den adelige familie von Pultz, som levede i Skanderborg i 1700-tallet. De flotte beslag fra kisterne er nu blevet rensat og affotograferet.

Skanderborg Museum var i 1990 gået ind i en sag omkring en evt. fredning af en gammel laboratoriebygning ved Skanderborg Apotek. Desværre blev bygningen nedrevet, men forinden blev der foretaget en fotodokumentation af huset, som menes opført i slutningen af 1700-tallet.

Den arkæologiske virksomhed ved Skanderborg Museum har omfattet flere besigtigelser og undersøgelser. I Tebstrup er der foretaget en undersøgelse af en affaldsgrube, som indeholdt store mængder af keramik, dateret til overgangen mellem middelalderen og renaissanceen.

På en mark under godset Sophiendal i Veng er der foretaget en efterundersøgelse i et område, hvor der i 1985 blev udgravet en rig mandsgrav fra ældre romersk jernalder. Ved den nye undersøgelse blev der fundet 4 jordfæstegrave, som syntes at kunne dateres til yngre stenalder.

Skanderborg Museum er indgået i et amtligt projektarbejde, der omhandler registrering af fortidsminder i amtets pri-

vatskove, foruden at museet også deltager i rekognosceringer forud for nyplantning af læhegn.

I løbet af 1990 har museet afleveret flere stykker danefæ til Nationalmuseet. En randlisteøkse af bronze fra den tidlige del af ældre bronzealder. Øksen er fundet i en have i Ry. En kobbermønt, en duit, præget i Holland i 1626, dukkede op i en have nær

Skanderborg Museum. Fra en jernaldergrav i Nr. Vissing er indgået en båndformet fingerring af guld, og fra en have på Alleen i Skanderborg stammer et ældre fund af et forgyldt sølvkors, kaldet et Antoniuskors, der er fremstillet i begyndelsen af 1500-årene. Korset kunne åbnes, og i hulrummet har været anbragt en relikvie.

Bog anmeldelser

af Jens Holmberg Kristensen

Erna Lorenzen: Livet med skyggen

Museuminspektør dr. phil. Erna Lorenzen, har her skrevet en bog, der er forskellig fra tidligere bøger fra hendes hånd.

Med denne bog har hun faktisk skrevet tuberkolens historie. Der ligger et meget grundigt og påskønnelsesværdigt arbejde bag dette værk. Det er også en bog om Karen Juuls liv og skæbne hun, der levede med skyggen. Netop Erna Lorenzen kan skrive om dette emne på grund af sit nære bekendtskab med hovedpersonen.

Tuberkolosen – folkesygdommen, som nu næsten er nedkæmpet, var for bare få generationer siden blandt de helt store dræbere. I bogen er der nogle meget informative tabeller med sygdomstallene fra 1921 til 1989. Bagest i bogen er der en nyttig liste over litteratur og oversigtsværker omhandlende bogens emne. Ligeledes må det meget gode billedstof fremhæves.

Denne fine bog – også hvad typografien angår – er særdeles velskrevet og læseværdig. Den fortjener et stort publikum.

“Livet med skyggen” får min varmeste anbefaling.

“Mørke Sogn i Gl. Tid”.

“Mørke sogn i gl. tid” er en lokalhistorisk

samling, der har eksisteret i 10 år. Længe har den ønsket at udgive en bog, og nu foreligger der en “billedbog” – det må man vel nærmest kalde den – indeholdende ca. 700 fotos. En virkelig righoldig samling. Både fortid og nutid kommer os i møde.

Bogen er udkommet i 500 allerede solgte eksemplarer – dette vidner om særdeles stor interesse. Til mange af billederne må der knytte sig nogle gode, historiske oplysninger – en uddybelse ville være på sin plads. Her er et råstof, som kunne give os meget mere. Det er spændende at kigge billeder, men jeg vil glæde mig til at dykke ned i historien bag mange af billederne.

Ros til bogen og til initiativtagerne bag den.

Held og lykke med det videre arbejde!

Hørkjærgaard og Søften.

Frederik Prips østjyske beretninger.

1876 – 1896

Udgivet af Østjysk Hjemstavnsforening.

I forordet til denne bog gør assurandør N. P. Boye-Nielsen – på hvis initiativ beretningerne foreligger – rede for historien bag udgivelsen. Det er Frederik Prips manuskripter, der betinger tilblivelsen af “Hørkjærgaard og Søften”.

Boye-Nielsen — Østjysk Hjemstavnsforenings næstformand — påpeger i sit forord den opgave, vor forening påtager sig: at udbrede kendskab til Østjylland, dets kulturhistorie og de mennesker, der har levet der. Dette falder smukt i tråd med udgivelsen af denne hjemstavnsbog.

Det er egentlig ikke bare livet på Hørkjærsgaard i Søften, vi delagtiggøres i – det er i mange afsnit livet på en hvilken som helst større bondegård i de såkaldt gode, gamle dage. Alle gøremål – inde og ude – følger vi med i – grundigt beskrevet.

Læseren informeres om bagning, ølbrygning, storvask, slagtning, markarbejde etc. Heller ikke dengang lå man på den lade side, men – til forskel fra nu – arbejdet foregik nok i et roligere tempo. Også landsbyens og omegnens mennesker præsenteres for os. Det er velgørende og berigende at læse om livet på landet, som det udfoldede sig i slutningen af sidste århundrede.

Et hjertesuk må med. Afsnittene “sko-

legang i 1883” og “Simon” er skrevet på jysk. For den, der er opvokset med det ramjyske, volder det ikke nævneværdigt besvær at læse teksterne, men for den “rene” bybo må det nærmest være uoverkommeligt. Desværre er det efterhånden blevet sådan – jvf. Blicher, Aakjær og Berntsens jyske digtning – at der må en oversættelse til. Dog, nu har vi Søften-dialekten på tryk. Bogen er i et tiltalende og handy format. Den er forsynet med fine illustrationer, hvoraf adskillige er lån fra Frilandsmuseet i Lyngby. Der findes iøvrigt den oprindelige model af Hørkjærsgaard.

Boye-Nielsen fortjener tak for sit store og uegennyttige arbejde ved udgivelsen af disse erindringer.

Denne gedigne lokalhistoriske bog vil givetvis – og med rette – få mange læsere.

Det må lige understreges, at med denne bogs fremkomst – via Østjysk Hjemstavnsforening – er nu også den nordlige del af vort område tilgodeset.

Østjysk Hjemstavnsforening

1.10.1990 - 30.9.1991.

Østjysk Hjemstavnsforening har i sæsonen 1990/91 være præget af en positiv instilling til alle gøremål. Det gælder tilslutningen til vore møder og udflugter. Det gælder medlemstallet, som forhåbentlig stiger til over 1000.

Østjysk Hjemstavnsforening lagde i 1991 programmet ud med en aften om "Havreballegaard" i det sydlige Århus, dens udvikling fra Århus-bispens ladegård over baroniet til Marselisborg gymnasium. Lærer Carsten Poulsen fortalte om dette spændende emne.

Emnet i april "Århus Å i fortid, nutid og fremtid" blev levende behandlet af museumsinspektør Gunner Rasmussen. Efter kaffen supplerede flere af de ca. 80 tilhørere med personlige oplevelser fra deres barndom om udflugtsture op og ned af åen.

Eftermiddagsturen til "Fussingø" slot var en oplevelse. Fhv. skovrider Chr. Elmquist fortalte om slottets oprindelse fra 1795, dets ejerforhold og primært om bygningernes historie og interiør. Slottet ligger i enestående smukke omgivelser og har været et yndet udflugtsmål.

Et af verdens største brobyggerier "Storebæltsbroen" har været på programmet. Deltagerne så udstillingen i Nyborg med

tegninger og film omkring brobyggeriet, et kæmpeprojekt, der til tider bliver dårligt omtalt i aviserne, men der var optimisme på stedet.

Middagen fik vi på Danehofkroen tæt ved Nyborg Slot eller Danehofslottet, som det også kaldes. Det blev grundlagt ca. 1170 af Valdemar den Stores søstersøn, hertug Knud Prizlavson, som led i en fæstningskæde, der skulle spærre Storebælt for venderne. Vi kørte videre til godset Holckenhavn, hvor vi så den imponerende slotspark, virkelig velholdt med masser af vildænder i voldgraven, der omkranser det velholdte slot.

Vor sidste tur i 1991 gik til Tamdrup kirke og til Jelling med de store gravhøje og runestenene for Gorm og Thyra. Bestyrelsesmedlem, museumsinspektør Hans Jørgen Madsen var rejseleder på denne tur. Det var meget spændende og imponerende og godt fortalt. Tak for det! På generalforsamlingen i 1990 valgtes tre nye medlemmer til bestyrelsen, installatør Ove Kjær, Riisskov, lærer Herman Rasmussen, Sabro og ingeniør Erik Aagesen, Egå. Sidstnævnte blev senere valgt til kasserer i stedet for sognepræst Irma Hald Madsen, der udtrådte af bestyrelsen sammen med godsejer Erik Kjær og overlærer Jens S. Thomsen. Ved

Erik Aagesens død i foråret 1991 overtog Ejnar Pedersen, Gylling, hvervet som kasserer. Erik Aagesen var et dejligt menneske, vi alle havde tillid til. Den måde, han fremførte en sag på, og den arbejdsiver, han lagde for dagen, var af stor værdi for foreningen og for den positive inspiration for os alle i bestyrelsen.

Redaktør Jens S. Thomsen har af heldsgrunde ønsket at sige fra på redaktørposten. Vi siger dig tak for det store arbejde og for din indsats både på dette felt og i bestyrelsen. Årbogen er vort ansigt udadtil og af stor værdi for foreningen. Vi har valgt ny redaktør, lærer Jens Holmberg Kristensen. Du bydes velkommen i vor midte, og vi glæder os til et positivt samarbejde om vor fælles sag.

Østjysk Hjemstavnsforenings forlag har nu bogen "Hørkjærgaard klar til udgivelse. Det har været en lang proces, men at

arbejde med tingene skulle også give et godt resultat. Det har været en stor opgave, og især vor næstformand Niels Peter Boye har lagt et stort arbejde i dette værk. Tak for det! Der skal også lyde en tak til sponserne for bogen. Det er væsentligt for en bogs tilblivelse, at økonomien er i orden. Samtidig vil jeg takke Hinnerup kommune og bibliotek for deres indsats af forskellig art.

Østjysk Hjemstavns medlemskreds og skribenter skal også have en hilsen og tak for trofasthed mod foreningen.

Sluttelig vil jeg gerne takke mine kolleger i bestyrelsen for deres arbejde i årets løb. De mange gøremål i Østjysk Hjemstavnsforening kan kun lykkes, når bestyrelsen sammen løser dem med lyst og dygtighed.

Karen Margrethe Sørensen

Personregister

Andersdatter, Marie Elisabeth 33
Andersen, fuldmægtig 87, 88
Andersen, Anders, ladefoged 58
Andersen, Cecilie 71
Andersen, Christian, gårdejer 75
Andersen, Jens, Gårdejer 62
Andersen, Jens Lavrids, Præst 63
Andersen, Johanne 74
Andersen, Leif Rørdam, bibliotekar 95
Andersen, Mads, husmand 14
Andersen, Mikkel, delefoged 101
Andersen, Niels 36
Andersen, Stig, fotograf 108
Andersen, Thomas 99, 100
Andersen, Vilhelm, skomager 71
Andreas, apostel 42, 43
Arøe, Jacob, handelsassistent 124
Asbæk, Niels, lærer 80

B
Bak, Jens, gårdejer 78
Bak, Line 78
Balle, Peder 99, 100
Bang, Niels, lærer 70, 81
Barbara, jomfru 54, 55
Bartolemaeus, apostel 44
Bay, Estrid, børnebibliotekar 95
Been, Daniel, degn 31
Bek, N. Ancher, bibliotekar 88
Bendixsen, Rasmus, gårdejer 104
Benedikt af Nurcia 46
Beringskjold, general 73
Bernier, Henrik, kammerherre 118
Bertelsen, Niels 27
Bette - Anton 79
Bilde, forpagter 77
Bille, redaktør 87
Bille, Mogens, adelsmand 21
Bissen, H. V., billedhugger 96
Bjerring, Lauritz christian, mølleforpagter 14
Bjertrup, Søren 80
Bjørnbak, Lars, forstander 63
Bjørnbak, Niels Thomsen, lærer 63
Bjørneboe, Lars 106
Bolind, Hans procurator 25
Borris, kunstner 121
Boye-Nielsen, N. P., assurandør 104
Brahe, Knud lensmand 19
Bredsted, Åge, stadsbibliotekar 93
Brems, Bertha 81
Brems, Else, kgl. kammersangerinde 81
Brockenhuus, Kield, adelsmand 19
Brun, birkedommer 25
Brun, Hans Andersen 32
Brun, Mathias 24
Brønd, J. Jensen, sognefoged 28
Bøtcher, Simon Johan, selvejer 27, 28, 30, 32, 34

Carlsen, Søren Sloth 114
Carøe, herredsfoged 28
Christensdatter, Karen 22, 23
Christensen, J. C., sognepræst 87
Christensen, Niels 33
Christensen, Niels 78
Christensen, Rasmus, sognefoged 28, 29, 30, 35

Christian den Første, dansk konge 97
Christian den Fjerde, dansk konge 19
Christiansen, Rasmus 120
Christoffersen, Laurids, tingsekretær 102
Christophersen, Holger 20
Clara, abbedisse 51, 52, 54
Clausen, Ann 78
Clausen, Kristiane 78
Clemensden, Clement 10
Cramer, madam 34
Cramer, Frederik, købmand 34, 35, 36
Cypriacus, martyr 56

D
Dam, Søren, købmand 71
Davidsen, Jørgen 32
Dinesen, Peder, møllejer 14
Domino, Emmy 114
Dorothea, jomfru 54, 55, 56
Døssing, Thomas, biblioteksdirektør 87

E
Ebbesen, Laurids, lensmand 21
Ebbesen, Niels, ridder 96
Elkjær, Kjeld, bibliotekar, anmelder 103
Elkjær, Sigurd, forfatter 20, 79
Erasmus, bisp 52
Erik den Anden, hertug 97
Eriksen, Laurs 109
Eriksen, Palle 106
Eskesen, Mikkel, taffeldækker 23

F
Filip, apostel 43
Fine, Niels Peter, snedker 74
Fine, P., snedker 74
Fischer, Bente, arkitekt 123
Fischer, C. 16
Flou, Bjarne, museumsinspektør 120
Flou, Brita Mosdal, museumsinspektør 106, 121
Frandsen, Allan 108
Frederik den Anden, dansk konge 18, 20, 38
Frederik den Fjerde, dansk konge 28, 67, 70, 73
Frederiksen, Frederik, gårdejer 81
Frijs, lensgreve 14
Fritz, Sven, arkitekt 39, 56

G
Gert, greve 96
Gertrud, abbedisse 52
Godsted, lærer 87, 88, 95
Grendsen, Vilh., digterpræst 114
Grundtvig, N. F. S., præst, digter 59
Gyldenstjerne, Karen, adelsdame 20

M
Macke, Bent, chefkonservator 119
Hald, I. C., 114
Halling, Sara 25
Hansdatter, Maren 62
Hansen, Christen 68
Hansen, Hardy, forbundsformand 105
Hansen, Jacob 34
Hansen, Jens 30, 32, 33
Hansen, Jørgen 34
Hansen, Karl 109
Hansen, Laurids, lakaj 22, 23
Hansen, Lone 108
Hansen, Niels 68
Hansen, Regnar, gårdejer 77
Hansen, Robert L., biblioteksdirektør 90
Hasselriis, Louis, billedhugger 96
Haugsted, Eiler 56, 57
Heilskov, C. 16, 68, 73
Helbo, lærer 110
Henrik, prins 122
Henriksen, Jens Ole, sognepræst 116
Herodes Agrippa den Første, konge 42
Hitler 86

Hjejle, Thomas P., direktør 85
Hofgaard, Anders 25, 33
Hofgaard, Jesper 25, 33
Holgersen, Christopher 20, 21
Holgersen, Gabriel 20
Holm, Ernst 76
Holm, Martha 75
Horn, Victor, politiassistent 96
Husfoged, Las 18, 19, 20, 21
Hviid, madam 32
Høegh-Guldberg, Ove, stiftamtmand 106

I
Ibsen, Hans 32
Ibsen, Laurits, lærer 60
Ingvordsen, Jens, forfatter 56
Israelsen, N. J. 106
Iversdatter, Mette 58
Iversen, Svenning 58

J
Jacobsen, Just, hjulmand 27
Jakob den Yngre 43, 45
Jakob den Ældre, apostel 42, 45, 47, 48
Jensdatter, Apelloni 99
Jensdatter, Maren 58, 59, 60
Jensen, August 24
Jensen, Børge, arkivleder 109
Jensen, Carl Erhard Marius 14
Jensen, Ebbe 100
Jensen, Hans 24
Jensen, Hans 100
Jensen, Hans, sognefoged 28, 29
Jensen, Hans Erik, lærer 68, 70, 72, 73
Jensen, Hans Peter, tækkemand 79
Jensen, Jens 35
Jensen, Jens Laurs, gårdejer 70, 75, 81
Jensen, Jensine Caroline 62, 63, 65
Jensen, Johan Julius, forpagter 14
Jensen, Johannes, gårdejer 80
Jensen, Julius 24, 25
Jensen, Karen 70
Jensen, Karen Johanne, bibliotekar 90, 95
Jensen, Mads 18
Jensen, Mikkel 81
Jensen, Morten 99
Jensen, Niels, gårdejer 76, 80
Jensen, Niels, gårdejer og folketingsmand 76
Jensen, P. 16
Jensen, Peder 18
Jensen, Rasmus 100
Jensen, Rasmus, togfører 65
Jensen, Søffren 101
Jensen, Thomas 21
Jensen, Thomas 99
Jeppesdatter, Karen 58
Jeppesen, Søren, præst 58
Jespersen, Niels 32
Jochum, svinhyrde 27
Johannes, apostel 42, 45, 47, 48, 49, 56, 57
Johannes Daberen 41, 46
Johansen, Jørgen 78
Johansen, Vermund, viceinspektør 116
Judas Iskariot 47, 56
Judas Taddæus, apostel 44, 45
Juliusen, Jens 25, 26, 27, 33
Jørgensdatter, Anniken 32
Jørgensen, Anna Bloch, forfatter 9
Jørgensen, Jens 33

K
Karl den Tiende Gustav, svensk konge 22
Katharina af Alexandria 53, 54, 57
Keiding, Bodil, bibliotekar 91, 95
Kirk-Nielsen, Ivar, forfatter 103
Kjærgaard, Jørgen, sognepræst 119
Knudsen, Christen 34

Knudsen, Lise Ræder, konservator 123
Knudsen, Rasmus 27
Knudsen, Aage 91 93, 95
Kristensen, købmand
Kristensen, Jens Holmberg, overlærer 3
Korch, Morten, forfatter 79
Kæller, Peder 42

Langballe, Anders, ærkedegn 14
Langballe, Niels, møllejejer 14
Langballe, Poul, møllejejer 14
Lange, Jens Iversen, biskop 41, 46
Langesdatter, Kirsten 58, 59
Larsen, læge 110
Larsen, lærer 70
Larsen, slagter 83
Larsen, Ane 70
Larsen, Karen 70
Larsen, Keld Dalsgaard, museumsdirektør 122, 123
Larsen, Niels, pottekærer 70
Lassen, lærer 70
Lassen, Karen 70
Lassen, Niels 70
Lassen, Peder 21
Lasson, forfatter 9, 10
Lauridsdatter, Dorothea, priorinde 38
Laurisdatter, Ane Margrethe 61, 62
Laursen, Agnethe 68
Laursen, Ane 68, 70, 77
Laursen, Karl A. 110
Laursen, Niels, fragtmand 81
Laursen, Thomas 68
Lichtenberg, etatsråd 73
Lichtenhielm, kancelliråd 25, 26
Liebigott, Niels-Knud 56, 57
Loft, H. 16
Longinus, romersk soldat 49
Louring, slagter 73, 84
Louring, Anders, slagter 73, 74
Louring, Noline 73, 76
Lucassen, Rasmus 25, 26, 27
Lukas, evangelist 47, 56, 57
Lund, Chr., postbud 76
Lunge, Erik, adelsmand 19
Lunov, Lars, prior 46
Luther, 106
Lykke, J., præst 91, 93, 95
Lytken, Vilh., borgmester 96
Løge, ærkedegn 14
Løvenørn, Poul Vendelbo, stiftamtmand 106

Madsen, købmand 71
Madsen, Herbert 124
Madtzdatter, Mette 99
Malik, ypperstepræst 48
Margrethe den Anden, dansk dronning 122
Margrethe af Antiokia 52, 55
Maria, jomfru 40, 41, 49, 51, 55
Maria Magdalena 49
Markdanner, Casper, lensmand 79
Markus, evangelist 56, 57
Mattias, discipel 43
Matthiesen, Hugo forfatter 105, 106, 120
Matthiesen, Jeppe 58
Mathæus, apostel 45, 56, 57
Meldgaard, præst 88, 90, 91, 95
Menved, Erik, dansk konge 97
Mayhoff, Peder 104
Meyn, N. 16
Michelsen, Niels 34
Michelsen, Stephen 27
Mikael, ærkeengel 45
Mikkelsen, Sigvald 80
Mogensen, Niels, møllejejer 14
Muncheberg, byfoged 25
Murmester, Sippel 27

Munchhausen, friherre 84
Myrtue, A. 16
Møller, Hans 27
Møller, Niels Christensen, sognefoged 112, 113
Møller, P. G. 16
Møller, Peder 27

Nicolaus af Myra, biskop 43, 44, 52, 56
Nielsdatter, Kirsten 20
Nielsdatter, Kirsten 34
Nielsdatter, Sitzell 99
Nielsen, købmand 74
Nielsen, Aksel 109
Nielsen, Andreas, fabrikant 15
Nielsen, Anton 78
Nielsen, Ellen Margrethe 70
Nielsen, Gunnar 109
Nielsen, Gustav 82
Nielsen, Iver 33
Nielsen, Jens Overgaard, gårdejer 77
Nielsen, Jonna Abild 116
Nielsen, Jytte 113
Nielsen, Karby 70
Nielsen, Knud 27
Nielsen, L. C. 120
Nielsen, Marcus 27
Nielsen, Marie 71
Nielsen, Michell 100
Nielsen, Mogens, møllejejer 14
Nielsen, Sessel 119
Nielsen, Svend 119
Nielsen, Zakarias, forfatter 79
Norup, Jesper, provst 24, 25
Nørregaard, Jens, forstander 63

Ochsner, Knud, sognepræst 104
Olsen, købmand 80
Olsen, Georg, bibliotekar 91, 95
Olufsdatter, Lene 25, 26
Overgaard, Jens, gårdejer 78
Ovesen, Gunnar, malermester 116

Palle, Anders 78
Palleposten 78
Paulus, apostel 46, 56
Pedersdatter, Marine 18, 20, 21
Pedersen, mejeribestyrer 85
Pedersen, Børge, tømrermester 108
Pedersen, Christen 100
Pedersen, Christoffer, tingskriver 102
Pedersen, Kirsten 80
Pedersen, Kirstin Nørgaard, forfatter 98
Pedersen, Lauge 58, 59
Pedersen, Magnus 38, 39, 56, 57
Pedersen, Niels 25, 32, 33, 34
Pedersen, Niels Johan 79
Pedersen, Niels Milan, tegner 106
Pedersen, Peder 109
Pedersen, Søffren 100
Pedersen, Søren 59
Pedersen, Søren Gottfred 31, 36
Peter, apostel 42, 43, 46, 47, 48
Pontius Pilatus, landshøvding 48, 49
Pot-Jens 81
Poulsen, Niels 32
Poulsen, Peter 108, 109
von Pultz, adelsfamilie 125

Quistgaard, Christen Nielsen, gårdmand 59
Quistgaard, Jeppe Christensen, rektor 59

Rask, Niels, herskabskusk 70
Rasmussen, Asta, forfatter 58
Rasmussen, Christen, rytte 34, 35, 36
Rasmussen, Gunner, overinspektør 103

Rasmussen, Jacob, murer 70, 75, 80
Rasmussen, Jens, degn 99, 100
Rasmussen, Jens, prokurator 99
Rasmussen, Karen Østerbye, bibliotekar 92, 95
Rasmussen, Ras, mester 99
Rasmussen, Saffren 99, 100
Rasmussen, Vålum Kaan 122
Raun, Peder 27
Reedt, Peder, adelsmand 21
Resen, Peder Hansen 38, 56
Reynolds, T. S. 16
Ring, Adser Neilsen 32
Risberg, Andreas 81
Risberg, Tage gårdejer 81
Rohde, Robert 83, 84
Rosborg, Hans, møllejejer 14
Rosborg, Søren Jacob, møllejejer 14
Rosenkrantz, Holger, rigsråd 20
Ry-Andersen, Thorkild, arkitekt 39, 56
Rytter, Ane Sophie Cathrine 27
Rytter, Niels 27
Rytters Fichen 27
Raagaard, Svend 56, 57

Salomon, konge 42
Scheel, adelsfamilie 121
Scheel-Thomsen, Lissi, forfatter 96
Schirmer, Petra, sygeplejerske 71
Schjeldahl, Jens Chr. Christensen, mølleforpagter 14
Schytte, Hans, præst 25, 27, 32, 33
Schøler, Aage 110
Sehested, Chr. 68
Sejr, Emanuel, forfatter 103
Serridslev, Mikkel, skrædder 27
Siegmundfeldt, Chr., historiker 104, 105
Sigismund, inspektør 87, 93, 95
Simon af Kyrene 49, 57
Sion Zelotes, apostel 45
Simonsen, Ejnar, gårdejer 77
Simonsen, Harry 109
Sine-Karl, murer 76
Skram, adelslægt 37
Skram, Christen, adelsmand 38
Skram, Niels, adelsmand 38, 56
Skram, Peder, søhelt 38
Skædder-Hans 75
Smalsted, Hartvig, prior 46
Sommer, bankdirektør 87
Stauning, statsminister 86
Steenberg, professor 87
Steensberg, A. 16
Steensen, ritmester 23
Storm, Kamilla 75
Strunge 77
Struve, Helga 80, 81
Surland, smed 77
Svane, Hans, biskop 106
Svendens, Høyer, lærer 70
Svenningsdatter, Kirsten 58
Søffrensen, Niels 100
Søgaard, Helge, museumsinspektør 56
Søndergaard, J. J., planteavlskonsulent 105
Sønderup, Jens Jensen, gårdejer 58, 59
Sørensdatter, Anne 58
Sørensen, skomager 76
Sørensen, Andreas 79
Sørensen, Hans Ravn 32
Sørensen, Harald, bibliotekar 87, 92, 93, 95
Sørensen, Jens 24
Sørensen, Kalmar, chauffør 74
Sørensen, Karen Margrethe, formand
Sørensen, Karen Marie 76
Sørensen, Laurs 28
Sørensen, Rasmus, smed 77
Sørensen, Valborg 75
Søvind, Søren, underofficer 35, 36

Tendal, Tove 109
Thestesen, Hans Jørgen, lærer 60
Thomas, apostel 46, 56
Thomassen, Jens, foged 23, 24, 25
Thomsen, J. S., redaktør, overlærer 3
Thuesen, Peder 109
Thulesen, Kristian, formand 93, 95
Thybo, Anders Jensen, gårdejer 58, 60
Thybo, Jens Andersen 58, 59
Tollundmanden 122, 123
Torstensson, hærfører 21
Trap 16, 56
Trier, Bente, bankassistent 95
Truelsen, H. P., kæmner 87
Truelsen, Niels Frithiof, arkitekt 122
Tye, Anders Andersen, gårdmand 58

Ulriksen, Th. 37

Valdemar den Tredje, dansk konge 97
Varning, J. C. 16
Vestergård 81
Vestergaard, frue 63
Vestergård, Alf., gårdejer 81
Von Baden, Ernst Ernsten, borgmester 21
Vonge, Peder, sognefoged 34
Vulfsen, Henrik 21, 22

Wallenstein, hærfører 21
Wegner, Willy, børnebibliotekar 95
Weng, N. P., købmand 71

Wibe, Peder, mølle ejer 14
Wilhelms, Estrid, forfatter 67
Wilhoit, Stephen 25, 26
Winther, Jens 80
Worm 106
Vorsøe, Eiler, dyrlæge 107
Waaben, Jess, lærer 113

Ølgård, Elias, billedhugger 80
Østergård, Peter 112

Ågaard, A., borgmester 96

Stedregister

Afrika 84
Agersig 60
Albæk 112, 113
Alderslyst 123
Alexandria 53
Antiokia 43, 52
Arabien 44
Armenien 44
Assisi 51
Auning 115

Bailun 58, 59
Beder 102
Birknæs 25
Bjernes mølle 25
Blegind 99
Boller 20
Boring 25
Borum 67, 74, 108, 109
Brabrand 52
Bredal 25
Bredvad mølle 25
Brestenbro 28, 29
Brunshaale skov 27
Bryrup 34
Brømsebro 21
Bygholm 19, 20

Canpanien 52
Clausholm 110, 118

Dalarne 113
Dallerup 67, 68, 70, 71, 77, 80, 81
Damascus 46
Danmark 33, 51, 52, 56, 113
Djursland 22, 106, 120

Ebeltoft 111
Edessa 45
Egebjerggaard 20
England 33
Enner 25, 32
Ephesos 45
Ethiopien 45

Falster 22
Farre 74, 84, 110
Finderup 105
Fjellerup 106
Foldby 104
Forlev 99
Frederiksbjerg 64
Fregerslev 99
Frijsenborg 14, 73, 85, 104, 110
Frøstevgaard 97
Funder 123
Fussingø
Fyn 22
Føvling 25
Fårup 113

Galten 84
Gantrup 23
Gedved 25
Getsemane 47, 48
Glesborg 120
Gl. Estrup 119, 121
Godthåbsgade 64
Golgota 57
Granslev 68, 81
Grenå 106, 120, 121
Grundfør 9, 11, 12, 13, 14, 15, 104
Grækenland 42
Grønland 124, 125
Gudenåen 97
Gudum 63
Guldager 33
Gunnestrup 65

Mads-Ning 64
Hådsten 104, 109
Haldum 104
Hammel 67, 81, 83, 84, 108
Hansted 20, 21
Haraldslund 14, 104
Harlev 79
Harre 58
Harridslev 112, 113
Hasle 104
Hemmed 120
Herning 108
Hessel 106
Himmelbjerg 85
Hinnerup 15, 96, 104, 105, 110
Hjelmstev 98
Hjerk 58, 59, 60, 62
Holckenhavn
Holland 126
Holmstol 68
Holsteinsgade 88, 92
Holsten 21, 97
Honum 19, 25
Horsens 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 34, 35, 36, 100, 106
Hoved 28
Hvirring 19, 25
Høgdal 123
Højbjerg 56
Hørdum 58

Indien 46
Ingerslev 99
Irup 58
Itzehoe

Jelling 18, 19, 20, 22
Jerusalem 42, 43, 45, 56
Judæa 42, 45
Junget 59
Jylland 18, 20, 21, 22

Maleko mølle 16
Kalhave 25
Kalvø 101
Katharinbjerg 53
Kattegat 120
Kedrons bæk 48
Kilegade 92
Kirkerup 59
Kjellerup 105
Kolding 18
Koldinghus 18, 19, 30
Kolindsund 120
Kolt 75
Kongeåen 22

Kragelund 125
København 18, 30, 56, 96

Langballe 62
Langeland 22
Laven 99
Lendum 63
Lilleåen 11, 12, 13, 15
Lisbjerg 104, 116
Lolland 22, 75
Lund 25
Lundgaard 32
Lyngby 108, 109
Lyngbygaard 109
Lysgård 105
Løvenholt 123
Låsby 67, 70, 78, 81, 84

Machæus, ørkenborg 42
Maglemølle 10
Mandbjerg 96
Mechelborg 21
Mern 71
Mesopotamien 44
Moesgård 11
Mols Bjerge 107
Molslandet 111
Mors 97, 116
Mundelstrup 67
Myr, bispedømme 44, 52, 56
Mæhren 21
Møborg 63
Mårslet 62

Naldal 25
Nazaret 49
Nederst 120
Nim 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 36
Nissumgård 101
Nivelles 52
Norringgaard 14
Nyborg
Nygaard 18
Ny Mølle 116
Næstved 10
Nørhald 112
Nørredjurs 120
Nørregade 92
Nørrejylland 19
Nærreiss 96
Nørvang herred 19

Odder 64, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94
Odense 16, 96
Oliebjerget 48
Ostia 46
Oustrup 81

Patmos 45
Patras 42
Persien 44, 45
Porskjær 18
Purhus 113

Randers 77, 96, 97, 106, 107, 113, 114, 119
Ranum 60, 63
Ravnbjergkirken 62
Rindelev 100
Rindelevgård 100
Ring 25
Ring kloster 38, 54, 56
Ringkøbing 60, 106
Risskov 74, 116, 117

Rodskov 114
 Rom 43, 45, 46
 Rosenholm 114
 Rosenvold 20
 Roskilde 52, 120
 Rusland 43
 Ry 126
 Rye 85
 Røgen 80, 81
 Rønde 96
 Rådhusgade 91

Salling 58, 59
 Samsø 106
 Santiago de Compostella 42
 Silkeborg 10, 13, 67, 74, 76, 83, 85, 105, 122,
 123, 124, 125
 Sinai 53
 Sjælland 22
 Skaføgård 114
 Skanderborg 16, 18, 19, 20, 22, 23, 25, 38, 41,
 47, 51, 56, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 124, 125,
 126
 Skanderborg len 18
 Skanderborg slot 18, 25, 30
 Skejby 104, 116
 Skolegade 87
 Skovbækkeskolen 92
 Skovby 84
 Slagelse 59
 Solbjerg 114, 115
 Solskov 25
 Sophiendal 125
 Sorring 67, 70, 71, 73, 75, 76, 79, 80, 83, 84
 Sostrup 106
 Spanien 42
 Stautrup 60, 62, 66
 Stjernholm len 21
 Stovgaard 19

Svejbæk 85
 Svejstrup 100
 Sverige 24, 113
 Sydsjælland 71
 Søby 84
 Søften 104
 Sønderhald 115, 116
 Sønderjylland 97

Tamdrup
 Tandrup 97
 Tarsus 46
 Tebstrup 125
 Testrup 63
 Thomasminde 74
 Thorsager 111
 Thorsø 83
 Tollunggård 123
 Tolstrup mølle 25
 Torrild 93
 Torum 59
 Toustrup 10, 67, 68, 70, 71, 73, 75, 76, 78, 83,
 84
 Tranbjerg 60, 61, 62, 63, 64, 66
 Træden 25
 Tved Vandmølle 112
 Tvede 112
 Ty 58, 97
 Tyrsted 42
 Tyvelse 44
 Tønning 14
 Tørrild herred 19
 Tåstrup 79

Uldum 25
 Underup 22, 25, 27, 28
 Urup 37, 38, 56
 Urup mølle 34

Wejerslev 9
 Vejlbj 116, 117
 Vejle 18, 32
 Veng 125
 Vestbirk 25
 Vester Lyby 59
 Vester Ørum 19
 Vestre Ringgade 64
 Viborg 22, 26, 110
 Viby 63
 Vindelev 19
 Vinding 25
 Vinten 25, 33
 Vistoft 111
 Vitten 104
 Voel 75
 Voldum 119
 Vor 23, 27
 Vorbjerg 21, 25
 Vrold 38, 56, 99
 Værum 107

Wall Street 86

Ølsted 104
 Østbirk 37, 38, 56
 Østerby 27, 30, 62
 Østjylland 30, 103, 106, 108

Åby 109
 Ågerup 59
 Ålborg 125
 Ålum 116
 Århus 11, 14, 15, 16, 41, 56, 58, 60, 64, 65, 67,
 70, 73, 74, 76, 78, 79, 80, 83, 85, 100, 103,
 104, 106
 Åstrup 25